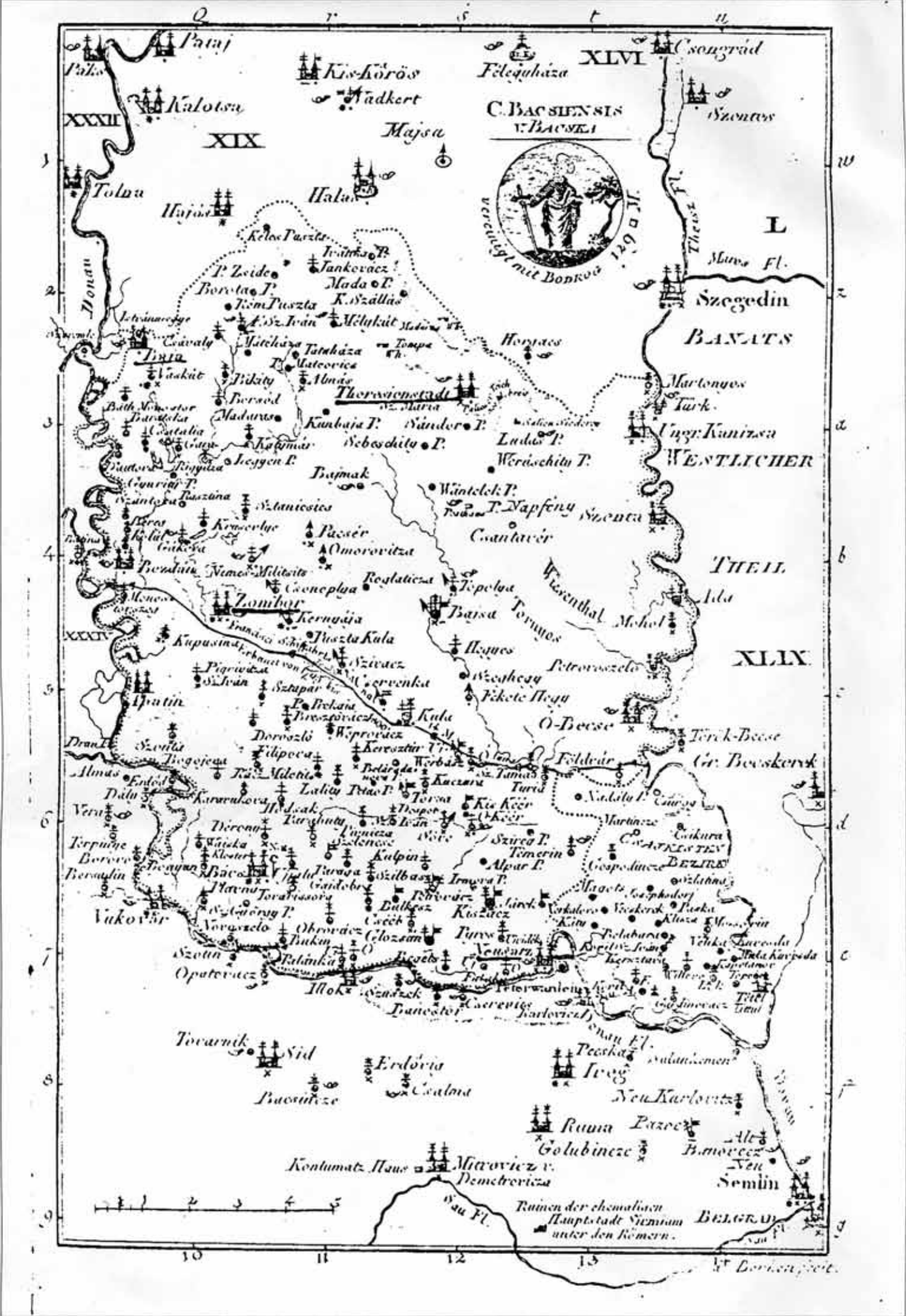

BÁCSORSZÁG

Vajdasági honismereti szemle

E számunk szerzői

Fodor István levéltáros (Zenta), dr. Hegedűs Antal történész/levéltáros, Hovány Lajos vízépítő mérnök (Szabadka), Kalapis Zoltán publicista/művelődéstörténet-kutató, Kovács Endre néprajzkutató (Doroszló), Kovács József ny. mérnök (Szabadka), Kovácsévics Hegedűs Katalin egyetemi tanár (Szabadka), Korhecz Papp Zsuzsanna művészettörténész/restaurátor (Szabadka), Kunkin Zsuzsanna főkönyvtáros (Szabadka), Lalia Gábor levéltáros (Szabadka), Magyar László (1937–1998) levéltáros, Mojzes Antal helytörténet-kutató (Bajmok), Papp Árpád néprajzkutató (Szabadka), Préc István helytörténet-kutató (Becs-kerek), Ricz Péter régész/főmúzeológus (Szabadka), Kovács Izabella, Magyar Attila, Péter István, Varga Ákos, Varga-Szítár Júlia (az 1997/98-as tanévben a temerini Kókai Imre Általános Iskola tanulói)

Tanuljunk belőle

A kerényi németek golgotája

Volt egyszer egy nemzeti kisebbség a Délvidéken (ha úgy tetszik, a Vajdaságban), amely a kollektív bűnösség vádjának szörnyű terhe alatt fél évtizednyi idő elteltével megszűnt létezni. A Donauschwaben, azaz a dunai németek, más néven Volksdeutscherek – népi németek – ötven évvel ezelőtt még a térség egyik legnépesebb kisebbségét alkották. Azután a történelmi események olyan irányt vettek, ami elsöpörte az itt élő svábokat. Akkoriban nem volt sem belső, sem nemzetközi erő, amely megvédte volna a többségükben ártatlan embereket.

A vérvizataros negyvenes évek második felében került sor az egykor több mint 6000 lelket számláló, jobbára németekből álló kerényi közösség sorsának beteljesülésére. Az embertelen háborút követő még embertelenebb politika eredményeképpen az évtized végére a nyugat-bácskai nagyközség német lakóiból szinte hírmondó sem maradt. Az utolsó kerényi sváb ember, a romosodó templomot őrző egykori harangozó, a legutóbbi (a volt Jugoszlávián belüli) háború áldozata lett.

A kerényi németek hányatatott sorsa példamutató kell legyen a XXI. század küszöbén is, különösen akkor, amikor ismét divat a kizárólagosság, a másság elvetése és a nacionalizmus.

A hetvenes évek végén jelent meg a zombori községhez tartozó Kerény (Kljajićevo) egykori sváb lakosságának majd két évszázados történetét feldolgozó monográfia (Adam Ackerman: *Kerney in der Batschka 1765–1945; Schicksal einer deutschen Gemeindein Jugoslawien, Tritsberg 1978*). A szerző utószavában leírja, hogy egykori falubeliei szétszórva élnek a világban. A legtöbben Németországban (jobbára Stuttgart környékén, Karlsruheban és Münchenben), kevesebben Ausztriában (főleg Bécsben és Gratzban), s valamennyien Magyarországon. Voltak, akik eljutottak a tengerentúlra, ahol legnagyobb csoportban Chicagóban élnek. Könyvének utolsó fejezetében a falu megmaradt lakosságának az internálásáról szól.

Az evakuálást követően (a náci közigazgatás által szervezett menekülés – R. P. megjegyzése) 1944 őszén a még Kerényben maradt utolsó németek – jobbára idős emberek, gyermekek s kisgyermekes anyák – számára 1945. április elseje, nagypéntek volt a sorsdöntő nap. Hajnali szürkületkor lövöldöző partizánok vették körül a falut. Hamarosan kihirdették, hogy a németeknek el kell hagyniuk házaikat, és kézipoggyással jelentkezniük kell a községházán. A partizánok házról házra jártak, siettették a lakókat, és mindenki, tekintet nélkül az állapotára (nemére vagy betegségére) köteles volt jelentkezni. Anton Müller (Ganzman) Templom utcai házát jelölték ki gyülekezőhelynek. A kerényi németeket délután Zombor irányába hajtották. A menet az úton idővel elhúzódott, s az őket kísérő partizánok számára áttekinthet-

lenné vált. Ezt használták ki egyes környékbeli szerbek, akik mélyesen elítélték az új „vörös urak” intézkedéseit. Többen a gyaloglók mellé hajtották üres fogataikat, felvették a gyengélkedőket és a gyerekeket. A szerencsésebbek így jutottak el Zomborig. Egyes gyermekes anyák megbűjtak az irántuk szájalmat érző gazdáknál.

A legtöbb kerényi Gajdobra (Gakovo), illetve Körtvényesre (Kruščić) került gyűjtőtáborba. Az ott elszenvedett és eltűrt helyzetet lehetetlen elmondani. Megalázásnak, zaklatásnak, verésnek voltak kitéve, szenvedésüket csak fokozta az éhség, a hideg, a betegség. Sokakat a reménytelenség és a kétségbeesés kerítette hatalmába. A tábori élet kezdetén a halottakat még magányos sírokba, később csak tömegsírokba temették. Valamivel elviselhetőbb volt a sorsuk azoknak, akik munkát vállal(hat)tak. Őket a táborvezetés mint bérelhető „rabszolgákat” adta ki a munkaadóknak, akik az ún. tábornéppel (Lagerleute) általában jól bántak. A más nemzetiségű gazdák közül néhányan csupán szájalomból igényeltek munkaerőt, hogy valamelyest csökkentsék a kinjaikat.

Miután a megsemmisítő táboroknak is nevezhető lágerekben megnyilvánuló gázságok nemzetközi vonatkozásban ismeretessé váltak, a táborvezetőség és a határőrség eltűrte táborlakók jugoszláv-magyar határon való menekülését. A részben szervezett menekülésért azonban fizetni kellett az élet-halál urainak. A lehetőséget sok kerényi táborlakó kihasználta és 1946/47-ben „átszökött” Magyarországra, innen pedig Németországba vagy Ausztriába ment. Voltak családok, amelyek Magyarországon telepedtek le.

1948 tavaszán a táborokat feloszlatták. A még munkaképes lakóknak három évre szóló munkaszerződést kellett kötniük valamelyik állami vállalattal. Ezt felmondaniuk vagy más munkahelyet választaniuk nem le-

hetett. Voltak, akiket bányamunkára köteleztek. Az életbenmaradott táborlakók többsége csak a kötelező három, munkában eltöltött év után került vissza szülőfalujába. Fokozatosan mintegy 500 egykori német lakos jött vissza Kerényre, ahol idő-

Családi fotó 1895-ből

közben a hatalom szerb és horvát családokat telepített a helységbe, az őslakos németeket pedig ezentúl csak megtűrték. Nem csoda, hogy közülük mind többen igyekeztek minél előbb kapcsolatot teremteni a Német Szövetségi Köztársaságban vagy az Ausztriában letelepedett rokonokkal, s egyre többen költöztek ki e két országba.

A kerényiek közül 989 férfit és 1428 nőt internáltak. Az internálás

Kerényi német fiatal pár

ideje alatt 275 férfi és 408 nő hunyt el, vagyis a volt táborlakók 28,25 %-a.

Szót kell ejteni azokról a kerényiekről is, akik nem kerültek táborba és akiket az oroszok kivonulása után a partizánok nem zaklattak. Fontos leszögezni, hogy azok a családok, amelyeknek sikerült a partizánok embertelen intézkedéseit elkerülni, nem nevezhetők tisztességteleneknek, nem vádolhatók meg azal, hogy árulók voltak, vagy anyagi haszonszerzésből cselekedtek. Túl kellett élni a kort, ennek érdekében mindenki igyekezett megragadni a lehetőséget, a segítséget nyújtó kezét. Egyes házastársak a szláv illetve a magyar nevüknek köszönhetően, vagy más módon kerültek el a ve-

szedelmet. Ők, a kivételezettek, mindvégig a faluközösséghez tartoztak, s a kerényieket sújtó legnehezebb időkben sokszor segítettek a jogvesztetteken és az internáltakon.

A faluban 118 férfi és 128 nő került el, hogy táborba hurcolják, vagyis a település lakosainak 3,62 %-a. Adam Ackerman, a szerző is megjárta a kerényi németek golgotáját. Ennek ellenére munkájának utolsó mondataiból nem a számonkérés vagy a gyűlölet, hanem a szülőhazáját elveszteni kényszerülő ember mérhetetlen szomorúsága érződik ki: „A kerényi németek bácskai kolonizációja véget ért. Két-száz évvel ezelőtt indultak el őseink német területről az idegenbe, Kerénybe (Kerneibe). Nagy áldozatok árán és sok munkával vált e vidék szülőfölddé. Békésen és összetartóan éltünk e táj más népeivel. A második világháborút követően, mi utódok, kénytelenek voltunk visszafelé megtenni az utat – őseink földjére. Békés munkánkkal a régi szülőföldön nyomokat hagytunk hátra, amelyek ma is léteznek és nem lehet őket könnyen eltüntetni. Munkánk gyümölcsét azonban mások élvezik.”

Közreadja: RICZ Péter

Bácskai sváb telepesek reményei és csalódásai a 18. században

Bácska 1699-ben, a háromszáz évvel ezelőtt megkötött karlócai, Bánát pedig 1718-ban, a pozsaréváci békével szabadult fel a 150 éves török hódoltság alól. A közép-korban oly virágzó és sűrűn lakott Délvidék siralmasan nézett ki: egyetlen puszta és mocsárvilág tárult az utazó elé, négyzetkilóméterenként mindössze 4–5 lakossal. Az 1715–1720-ban megtartott összeírások szerint a mai Bácskának mindössze 20 000 lakosa volt. Ugyanekkor a német fejedelemségek területén, az 1648. évi vesztfáliai békekötést követő évtizedekben, jelentősen nőtt a lakosság száma, mind szűkösebbek lettek a megélhetési lehetőségek. A Habsburg uralkodó joghatóság alá eső puszta és néptelen magyar területek egyenesen kínálták magukat a földéhes és sokszor a mindennapi kenyeret is nélkülöző németalföldi lakosságnak. Miután pedig mind az állam, mind pedig a magyarországi földesurak óhajtották az adófizető és földművelő családokat, ezért az 1722/23. évi pozsonyi országgyűlés 103. törvénycikkében a rendek III. Károly (1685–1740) király engedélyt kérték arra, „*hogy az országba mindenféle foglalkozású szabad személyeket hívhassanak, akiket hat évre mentesítenének az adófizetés kötelezettsége alól, és hogy ezt a mentességet az egész ország területén meghirdethessék*”. Ez a törvénycikk lett jogi alapja a török hódoltság alól felszabadult magyar területek benépesítésének, és indította el a „német-római szent birodalom” lakosai között is az egyesek becslése szerinti 800 000 lelkes migrációs folyamatot, amelynek egyik célja a bácskai rónák benépesítése volt.

A németiség permanens migrációjának három kiugróan intenzív hulláma volt, amelyet a német törté-

nelmi irodalom „Schwabenzugnak” – a svábság vonulásának nevez:

1. az ún. karolinus telepítés 1723–1726 között, III. Károly (1685–1740) király korához (1711–1740) kötődik;

2. az ún. tereziás telepítés 1763–1773 között Mária Terézia (1740–1780) uralma alatt bonyolódott le;

3. az ún. jozefinus telepítés pedig 1782–1787 között, II. József (1741–1790) szervezésében jött létre.

A 18. század folyamán, hozzávetőleges becslések szerint, táblázatba foglalva, Bácska és Bánát lakossága számszerűen így gyarapodott az ideérkező német kolonistákkal:

	Állami telepítések	magánföldesuri telepítések
Bácskában	30 000	5 000
Bánátban	73 000	10 000
Összesen	103 000	15 000 lélek.

Származási helyük szerint a német telepesek 1/3-a pfalzi, 1/3-a bajor, 1/4-e pedig sváb területekről, Elzászból és Bádenből verbuválódott. A közvélemény, a későbbiek során pedig a történelmi irodalom is, ez utóbbiakról nevezi a magyarországi német telepeseket sváboknak.

A toborzás csásbos ígéretei

A német kisfejedelemségek területeire toborzó ügynököket küldtek mind az állami, mind pedig a földesurak megbízásából. Ezek az ügynökök magukkal vitték az uralkodó és a földesúr hirdetményét, amelyet nemcsak felolvastak az egyes falvak és városok terein, de röpcédulákon is osztogattak az érdeklődők között. Mindhárom kolonizáló uralkodó termékeny földet ígért a bevándorlásra vállalkozók-

nak, szép erdőkkel, egészséges vízzel, hat állami éves adómentességgel, 3 éves földesúri járandóság alóli fölmentéssel, az állam által föl-építendő templommal, és ami a legcsásbosabb volt, juttatott föld szabad rendelkezési jogával és szabad költözködéssel, a földesúri robotkötelezettség megszüntetésével. Az egyetlen kötelezettség az volt, hogy minden egyes telepescsalád rendelkezzen 500 forint készpénzzel, valamint, 1782-ig, a Türelmi rendeletig, hogy katolikus vallású legyen. A toborzók semmit sem szóltak a megtelepedéssel együtt járó nehézségekről, így aztán nem csoda, hogy nemcsak szegénységgel és földtelenséggel küzdő jobbágyok és kézművesek, de a vagyonosabb rétekből is sokan iparkodtak összeszedni azt az 500 forintot, amelynek a birtokában elindulhattak az előttük lefestett ígéret földjére. A többség vízi úton iparkodott Magyarországra jutni – általában Ulmban szálltak be egy-egy nagyobb bárkába (ezt nevezték Ulmer Schachtel-nek), hogy azután Regensburg, Bécs, Pozsony és Buda-Pest érintésével eljuszanak Apatinba, ahonnan gyalogszerrel folytatták útjukat rendeltetési helyükre. Ami ezután történt velük, azt a sváb szólás így foglalta össze:

Die ersten hatten den Tod,
Die zweiten die Not,
Die dritten erst das Brot.

(Az első nemzedék osztályrésze a halál, a másodiké a nyomorúság, és csak a harmadiké a jólét).

A kiábrándító csalódások évei

Az első sváb telepes községek sorát 1729-ben Csátalja és Novoszelo nyitották meg, majd, a közbejött háborús évtizedek miatt csak az 1750 utáni évtizedekben

következett Apatin, Bukin, Kolut, Hódság, Szentfűlöp, Prigrevica Szent Iván, Gákovo, Palánka, Gajdobra, Kerény, Kruševlje, Karavukovo, majd pedig II. József Türelmi rendelete után, 1783-1787 között protestáns svábok betelepédése is, akik a török hódoltság 150 éve alatt, vagy közvetlenül utána ideköltözött szerbek Bulkes, Jarek, Kiskér, Sóvé, Torzsa, Újverbász, Cservenka, Újszivác és Szekics lakosai lettek.

Az ideérkező telepesek számára a legnagyobb gondot a tájhoz való alkalmazkodás jelentette: Dél-Németország dombos-dombos, egészséges levegőjű tájairól Bácska és Bánát mocsaras, iszapos, árterületekkel teletűzdelt földjére érkeztek. Leggyakoribb betegség a malária volt, amelyet akkor még nem tudtak gyógyítani, és a klímához alkalmazkodni nem tudó nemzedéknek majd a felét vitte el, ami miatt Bácskát és Bánátot csak úgy emlegették, mint a „kolonisták sírját”. Anyagilag is nehezen boldogultak, hiszen az itteni agrokultúra egészen más munkát követelt, mint az elhagyott otthoné. Árvízmentesítéssel, vízlecsapolással, erdő- és bozótirtással kellett kolonista életük első évtizedeit tölteni. Nehezen, vagy egyáltalában nem tudták elfogadni a szerbek életformáját, gazdasági szokásaikat, azok is idegenkedve néztek a sváb kolonistákra, betolakodó jövevényeknek tekintet-

ték őket, akik elveszik földjeiket, korlátozzák állattartásukat. A békés együttélés csak akkor következett be, amikor teljesen és adminisztratív módon is szétválasztották a különböző etnikumok településeit. Így jöttek létre a jellegzetes „kettős települések” mint pl. Ó- és Újszivác, Ó- és Újpalánka stb. Ahol pedig ez nem valósulhatott meg, ott legalább a település más-más részén laktak, elkülönülve egymástól szerbek, németek és később a magyarok, szlovákok, románok és ruszinok. Akik ezt a nyomorúságot nem bírták elviselni, azok közül többen vagy visszaköltöztek, vagy pedig, az akkor mindinkább beinduló oroszországi kolonizáló hívásnak engedelmessé váltak és oda költöztek el.

Akik kitartottak

A Bácskába telepített svábok többsége azonban kitartott. Felvette a harcot a maláriával, a mostoha klímával, az árvizekkel és talajvizekkel, megtanulta az itteni agrotechnikát és leleményes szorgalommal tovább fejlesztette azt. A harmadik-negyedik nemzedék megbarátkozott szomszédaival is, és kialakította a szolid egymás mellett élésnek az életformáját. A harmadik nemzedék már „itthon” volt, és nem vágyódott az elhagyott „haza” után. Egy Torontál megyei sváb gazdáról, aki nem akarta rendszeresen fizetni adóját, azt írta a vármegye ügyésze, hogy „a nagyapja

németföldről egy szál ruhában, vállán egy üres tarisznyával érkezett ide, az unokája pedig most telkes gazdaként, tömérdek marhát tartva, falujának legmódosabb embere lett.” Dél-Bácskának falvairól pedig 1845-ben azt olvassuk, hogy „Ujverbász lakosait II. József a Palatinusból szállítá ide 1784-ben, akik mára falujukból kis várost alakítottak, melyből elsőnek említetik a csinosság és a rend; egészségesek, izmosak, jókedvűek és jól bírlák magukat; nem kevesen vannak, akiknek két szobájuk van csinosan, izlés után bútorozva; vannak juhuk, nagy mennyiségben sertéseik, nemesített borjaik a marháik; járatnak ujságot, elmékednek a haza ügyein, saját költségükön tartanak rendes seborvost”.

A szegénység elől menekülő sváb kolonisták, a még nagyobb szegénységbe és inségbe belecsöppenve, kitartásuk és szorgalmuk révén, a harmadik nemzedékben, a halál és a nyomorúság után így találták meg kenyereket a Bácskában. Sikerüknek a titkát a német származású Rónay (Augsburger) István plébános így fogalmazta meg:

„Nicht mit dem Schwert, mit der Pflugschaar erobert;

Kinder des Firedens, Helden der Arbeit”.

(Nem fegyverrel, de ekével hódítottak; a béke gyermekei, a munka hősei ők).

Dr. HEGEDŰS Antal

Stefan Jäger: Részlet a svábok bevándorlása című festményéről (1895)

Kempelen Farkas, a bánsági telepítési biztos

Kempelen Farkas, a kincstári sóbányák és telepek igazgatói posztjának megtartása mellett, 1768-1771 között, császári biztosként, a bánsági telepítési ügyeket is intézte, mintegy kamatoztatva ezzel a bácskai telepítések során szerzett tapasztalatait, mivelhogy 1763-1771 között a telepítési ügyek fő előadója volt a Magyar Kamarában. Olykor, az általános irányítói munkák mellett egészen konkrét megbízatásai is voltak: 1776-tól, Cotthmann Antal tanácsos után, bácskai telepítési felügyelő, ilyen minőségben irányította a négy apatini textilmanufakturát, majd az összes kamarai „fabrikák” igazgatói tiszttét is ellátta.

Az idő tájt már ijesztő hírek érkeztek a birodalom távoli végvidékéről, az ott uralkodó ázsiai állapotokról, a bujdosók, útonálló és zsványok világáról.

Közvetlenül Kempelen komisszáriusi kinevezése előtt érkezett vissza Bécsbe egyik, csaknem két hónapig tartó inspekciós útrjáról II. József, Mária Terézia fia és társuralkodója, aki álnéven és lóháton bejárta a Temesi Bánságot, s részben Szlavónia térségeit is. Feljegyzéseiből kitűnik, hogy benyomásai megerősítették az onnan érkező kósza híreket, különösen a császári adminisztráció munkájával volt módfelett elégedet-

A némettség a XVIII. század utolsó harmadában nagy számban szállta meg a Monarchia déli határ menti részeit – Bánátnak 1763-ban csaknem 30 000 német lakosa volt, 1777-ben pedig már több mint 143 000! – Kimerített földek, többé-kevésbé rendezett falvak várták az érkezőket – Részlet a szerző hosszabb írásából.

len. Hogy felséges édesanyját miről tájékoztatta, nem tudhatjuk, de beszámolójának jellegéről egyik magánleveléből értesülhetünk. „Micso-

da rendellenséget láttam – írja –, panaszokkal telve, s azzal a teherrel érkezetem vissza, hogy öfelségének rossz képet fessek az ottani adminisztrációról... E tartományok messze esnek a központtól, szinte megfélemlenek róluk. Pedig a természet jócskán kedvezett nekik, mind az őket körülvevő és átszelő hajózható folyókkal, mind a föld termékenységével, mely ott kimondhatatlan, mert minden szinte magától, művelés nélkül nő” (Molitor Ferenc: II. József, a császári Don Quijote, 1987).

Mária Teréziához már korábban is érkeztek figyelmeztető, helyzetfeltáró jelentések a Temesi Bánságban uralkodó állapotokról, de fiának alapos tájékoztatója utolsó csepp volt, ami aztán gyors intézkedésre sarkalta. Ezt annál is inkább megtehet- te, mert befejeződött a hétéves háború, így aztán a felszabadult kincstári eszközöket bé-

kés célokra lehetett fordítani.

A társuralkodó 1768. június 14-én érkezett vissza Bécsbe, Mária Terézia pedig már egy hónap múlva, július 11-én, megbízta Kempelent az áldatlan helyzet rendezésével, a közbiztonság helyreállításával, mindenekelőtt pedig a nagyarányú és még nagyobb távlatokat nyitó telepítés megindításával – három millió forintos költségvetési kerettel!

Joannes Jäger (1877-1962): A németek letelepedése Magyarországon

Az új telepítési biztos első dolga volt, hogy a királynő rendelkezéseit (kiegészítve ezeket saját elképzeléseivel, a bácskai telepítések során szerzett tapasztalataival) egy bő, részletekbe menő Telepítési Utasításba foglalja össze. A letelepítés módozatait leíró legfelsőbb utasítás címzettje a bánági Országos Igazgatóság volt. (A Telepítési Utasítás eredeti címe: Instruction für die Banatische Landes-Administration).

Az okmányt Mária Terézia látta el kézjeggyel – az okiratra rákerült a jóváhagyó formula: placet –, majd gyorsfutár kézbesítette a temesvári főhatóságnak. A gépezet azonnal beindult, s a tartományi székvárosba érkező Kempelen Farkas gondoskodott arról, nehogy látszattervékenységbe fulladjon: magyarázta és értelmezte a császári akaratot, előkészítette és beindította a telepítést, ellenőrizte megvalósulását.

Az eredmények felülmúltak minden várakozást: 1768 második felében 453 család telepedett le a bánati rónán, 1769-ben több mint 1000, 1770-ben pedig mintegy 8000. Egy másfajta számítás is mutatja a vállalkozás nagyságát: 1763-ban 32 981 német kolonista

lakosa volt Bánátnak, 1777-ben pedig 143 201!

A telepések zöme Felső-Rajna-vidékéről származott, ami azt jelenti, hogy az állami telepítéspolitika, mint egyébként korábban is, döntően a katolikus németek behívására koncentrált, azzal a többször is megerősített szándékkal, hogy a török birodalom felé eső határ menti övezetekben csakis megbízható, a császári hatalommal szemben lojális alattvalót látja szívesen. A határvidéki katonai szolgálatot teljesítő szerbséget is kegyeibe fogadta az udvar, de a rebellis magyarok letelepedését egy jó ideig gátolta, sőt, az újonnan felszabadított területeket is csak hosszú idő után csatolta vissza az anyaországhoz.

Az utóbbi húsz-harminc év gyakorlata azonban elűtött a birodalmi célkitűzésektől, mert a török betörésektől egyébként is zaklatott területet büntető teleppé tette: Ausztriából ide toloncolták és szélnek eresztették a kétes elemeket, csavargókat, utcalányokat, sőt még a köztörvényes bűnözőket is.

A már korábban is idézett Nemzeti Plutarkosz talán éppen ezért emeli ki Kempelen missziójának ezt a mozzanatát: „... a Bánátnak nagyon kitisztította a zsványoktól és tolvajoktól. Voltak t. i. az országnak abban a részében támadok és zendülők, akik szerte széjjel ragadoztak, és dologtalan korhelyek lévén, fosztogattak és pusztítottak. Midőn ezeknek lecsendesítése módjáról tanácskoztak, legbátrabb és legalkalmasabb férfiúnak találták Kempelent azoknak a nyughatalan dühösöknek lecsillapítására, és a polgári békességnek helyrehozására. Ő reá bízta tehát az igazgatószék, hogy minél hamarabb tegye meg a szükséges rendelkezéseket a tolvajok kiirtására és a Bánátnak megnépesítésére.”

A Kempelen nevével fémjelezett állami vállalkozás éle persze nem e szerencsétlen emberek ellen irányult, jóllehet a közbiztonság helyreállítása is fontos feladat volt, hanem a tehetetlen adminisztráció ellen, amely nemcsak hogy megtűrte ezeket a jelenségeket, hanem még elő is idézte. Intézkedéseivel ugyanis megrövidítette, megcsalta a telepéseket, akik aztán megelégedve a sanyargatást és a kizsákmányolást, betyárbandákba tömörültek és kifosztották a postakocsikat, a meggazdagodott császári hivatalnokok házait.

A fejtől büzlik a hal, szokták mondani, s ennek jegyében, Kem-

A fejtől büzlik a hal, szokták mondani, s ennek jegyében, Kem-

Joannes Jäger: Bánáti német telepések Kempelen idejéből (Németh Mátyás reprodukciói)

pelen javaslatára, Mária Terézia diplomatikusan menesztette a bánsági Országos Igazgatóság éléről Perlas-Rialp grófot, aki 1753-tól, azaz tizenhat éven át töltötte be ezt a tisztséget, természetesen a korrupciós hivatalnokai kar nagy részével együtt, s helyébe a felvilágosult abszolutista állam egyik oszlopos tagját, a frissen grófi címre emelt, jogász képzettségű Nicky Kristófit nevezte ki. Ő kellő eréllyel vette kézbe az ügyek irányítását, s biztosította a Kempelen által megfogalmazott állami telepítéspolitikát végrehajtását.

A Mária Terézia-kori telepítéseknek, a politikai célok mellett, elsősorban gazdasági jellegük volt: az ármentesített, mocsártalanított, gazdagon termő földek kiaknázására irányult. Minden annak volt alávetve azzal, hogy a telepítés ügyét összekapcsolták az életkörülmények javításával, a szociális kérdések rendezésével is.

A Kempelen-féle Telepítési Utasítás kedvező feltételeket teremtett az indulásra, mivelhogy a felvilágosult államnak abból a felismeréséből indult ki, hogy csak az egyre gazdagodó és elégedett ember lehet igazán jó alattvaló és adófizető.

Már az emberanyag kiválasztása is nagy körültekintéssel történt. Korábban „*az örökös tartományokból a mezei gazdálkodáshoz mit sem értő, munkakerülő, vagyontalan csöcselék került le a Temesi Bánságba*” vagy éppen a Bánátban álmákoszó „*nyugdijas tiszték és a hadiszolgálatra alkalmatlan fegyveres népből*” került ki a telepes réteg. Most viszont a polgárosult parasztok, jól öltözött, kalapos gazdálkodók, némi pénzzel, ingósággal rendelkező földművesek tömege érkezett, mint ahogy az Joannes Jager *A németek letelepedése Magyarországon* című, valamelyest idealizált triptichonja is ábrázolja. Sok minden megváltozott tehát, csak az útvonal

maradt a régi: valahol Ausztriában szálltak hajóra, tutajra, s mintegy hat heti utazás után kötöttek ki Pancsovánál, ahonnan gyalogszerrel, fogatos kocsival tették meg az utat a kijelölt, már kész vagy a befejezés előtt álló telephelyek felé.

Ott már készen álltak az inzsellerek által kimért, azonos nagyságú telkek: egy hold házhely, 24 hold szántóföld, 6 hold legelő és 3 hold rét. A háromnyomásos gazdálkodásra beosztott szántóföld első nyolc holdja feltörve várta a telepet. Ők már szabad parasztok voltak, jobbágyi kötöttségek nélkül, jóllehet a föld formálisan az uralkodónő tulajdonában volt. Valójában 1768-tól ezek a kincstári földek magántulajdonba mentek át, a telepesek csak akkor veszíthették el, ha nem művelték, egyébként rendelkeztek vele, el is adhatták.

A telepesek számára kereszt- vagy kör alaprajzú falvakat építettek a vízi- és szárazföldi utak mentén, a hadmérnökök által készített tervrajzok sokasága ma is megtalálható a levéltárakban. A kétszobás, konyhas házak már az érkezéskor beköltözhetőek voltak, vagy befejezés előtt álltak. Egy Kempelen idejéből fennmaradt rajz szerint zsindeyes tetőzetűk volt, vert falból, vályogtéglából emelték őket, vagy éppen vesszőfonadékra vetett anyagból készültek. Bent a házban különféle bútortartó, ágynemű, ácsolt liszt- és gabonaláda, nyílt tűzhely várta a beköltözőket, az udvaron pedig átvehették a vasrészes gazdasági és házi eszközöket (ekevassal ellátott faeke, balta, fűrész, kalapács stb.), fejős- és igásállatot, vetőmagot, de készen állt a sütökemence és a kút is. Némely leírás szerint a banyakevence melletti padkán már a macska is dorombolt.

Amikor elérkezett az ideje, szederfa- és gyümölcsfacsemetét kaptak, ennek folytán a kertekben néhány év múlva termőre fordult az al-

ma- és szilvafa, az utcákon pedig eperfasorok díszlettek. A falu közepén már a kezdettől fogva ott állt a kocsmá, az imaház, az iskola, majd a falu közös erejével felépült a templom is. Ez a rendezettség végképp eloszlatta azt a török betörések idején keletkezett szállóigét, mely szerint Bánát a németesség temetője. Persze a való kép mégse volt ennyire idillikus, a telepes falvak népe csak kemény munkával állt talpra, vergődött jobb sorsra. Csupán az a tagadhatatlan, hogy az állami gondoskodás megkönnyítette az első lépéseket. Ebben az előnyben főleg a németesség részesült, a többiek nem, bár elméletileg a földből mindenki egyenlő mértékben részesülhetett, tekintet nélkül a nemzetiségre. A birodalmi politika azonban, Kempelen is ennek a szolgálataiban állt, a németeket részesítette előnybe, miközben szigorúan ügyelt arra, hogy egy helységbe csak azonos nemzetiségűek kerüljenek. Így Kempelen külön utasítással szabályozta az „illyr telepek” létesítését, figyelembe véve, hogy ők házközösségekben éltek. A cigányok is kaptak letelepedési engedélyt, főleg a vándoriparosok – kovácsok, üstfoltozók –, éltek ezzel a lehetőséggel.

A telepítési komisszáriusról még feljegyezték, hogy ő ültette el Mária Terézia fülébe a Temes Bánságnak az anyaországhoz való csatolásának gondolatát – erről maga is említést tett egyik levelében, mintegy támogatva a magyarországi rendek követeléseit. Ezt ő javaslat formájában is megszövegezte. Erre azonban csak 1778. június 6-án került sor, amikor az uralkodó döntése nyomán újraalakult Torontál, Temes és Krassó-Szörény vármegye. Ezzel, 164 évi török hódoltság és 63 évi osztrák koronatarományosság után ez a vidék is visszakerült a magyar államélet keretei közé.

A doroszlói németek

(Helytörténeti jegyzetek)

Doroszlót mint települést 1313-ban említik először az okiratok, amikor a Bácska a történelmi Magyarország részét képezte. A végzetes mohácsi csatában (1526) a Délvidék török uralom alá került és a lakosságának nagyobb része elmenekült. Két évszázadnyi elnyomatás után szabadult föl a török hódoltság alól. Az egykor virágzó magyar települések helyén lakatlan puszták maradtak. Bács megye 1699. évi népösszeírásában Doroszló nincs felsorolva.

Újdoroszlót 1752-ben telepítették 150 katolikus magyar családdal a történelmi Magyarország 22 vármegyéjének 108 helységéből. Doroszló a kezdetől fogva magyar faluként szerepelt, a betelepülők névsorából csak következtethetünk arra, hogy német lakói is voltak, akik a telepítési okmány kikötései miatt vallották magukat magyarnak.

Birodalmi németek 1764-től települtek a faluba. Az 1779-es urbárium tábellái szerint a 187 telkes jobbágy közül hétnek volt német hangzású neve.

A családnevekből ítélve az 1828-as adóösszeírásban már a 256 közül 66, illetve a háztartások 25,78%-a volt német.

Nemzetiségi hovatartozásra utaló számadatokat mindössze három népszámlálás tartalmaz. Ezek szerint 1890-ben a lakosság 19,66%-a, 1900-ban 4,13%-a, nemhivatalosan a falu lakóinak egynegyede volt német.

A legutóbbi, 1991-es népszámláláskor a falu egyetlen lakója sem vallotta magát németnek.

A szájhagyomány szerint a németeket Mária Terézia telepítette a Bácskába és 25 botölés terhe mellett kellett vállalniuk a számukra kijelölt telket.

A sváb szó barátságatlan érzületet kelt, mert a megkérdezettek úgy tudják, hogy ősök nem Svábföldről, hanem Lothringenből és más német tartományokból származnak.

A magyarok mellett több mint kétszáz éve éltek németek, akik származásuk tekintetében külön etnikai csoportot képeztek, népviseletük, népszokásaik különböztek. A magyarok parádés szobájára slingelt-, a németekére bársony ágyterítő volt a jellemző.

Az idősebbek közül például ma már aligha tud valaki németül imádkozni, de van aki emlékszik, hogy dédöreganyja még magyarul sem tudott. Az egyik adatszolgáltató például emlékezett, hogy apja gótul is le tudta írni a nevét. Az 1930-as években már csak azokban a családokban beszéltek németül, ahol máshonnet való, német származású volt a feleség. Ilyen volt a német családok egyharmada.

Templomjárók voltak a doroszlói németek, ennek ellenére a nagytemplomban soha nyelvükön nem misézett a pap, csak a szentkúti búcsú alkalmával a máshonnet idesereglett zarándokoknak.

Torkosbúcsúra német falvakban élő rokonaikhoz, Prigrevicára és Rácmiliticsre jártak.

A helyi önkormányzati szervezetben magyarul beszéltek, arra azonban ügyeltek, hogy a németeknek választott képviselőjük legyen a falu önkormányzatában. A magyarok közül bírót és négy esküdtet, német albirót és két esküdtet választottak.

A két világháború közötti időszak templomi rendtartásában másodrendű polgárnak tartották őket, mert a szentmiséken a német férfiak nem mehetek a kórusra, a német lányok pedig nem állhattak az első sorban.

Német iskola soha nem volt a faluban. Ennek ellenére a férfiak gyerekkorukban megtanultak németül, mert fejlett volt a cseregyerekek intézménye. Az 1918-as impériumváltozásig a közeli német falvakból, Bácsordasról, Hódságról, Rácmiliticsről, Szilberekéről és máshonnet sok németajkú cseregyerek járt Doroszlón magyar iskolába. Nem egy helyen írta be a tanító, hogy évkezdéskor a tanuló egy szót sem tudott magyarul. Később, több alkalommal, az ezek közül valók választottak doroszlói élettársat és telepedtek le. Ilyenformán a faluban élő németek száma belső migráció folytán gyarapodott.

Nemcsak a németek, hanem a falu magyar iparosai is többnyire tudtak németül. Számítalan esetben német iparosnál tanulták a mesterségüket. A kismesterségek terminológiája anélkül is leginkább német volt.

A Trianon utáni szerb uralom mostohán bánt a kisebbséggel. Minden tanulót, akinek nem magyar hangzású volt a családneve, szerb iskolába kényszerítettek. Az intézkedés leginkább a német kisebbséget sújtotta. A cseregyerekek intézménye csaknem teljesen megszűnt, a fiatalok szolgálégyként sajátították el a nyelvet. Kilátástalan helyzetükben nyelvük, vagy identitásuk mentésére az 1930-as évek végén német iskolát szerveztek, de a helybeliek többsége tiltakozott ellene. Így az intézményes nyelvtanulás elmaradt.

Annak ellenére, hogy az ellentét néha kimutatható volt, kölcsönösen ápolták a jószomszédi viszonyokat. Jellemző volt a magyarok és a németek összesegítése, a szomszédok, földszomszédok tisztelete. Télen az utcabeliek egy bandába jártak, egymásközt mégsem házasodtak.

Sirjaik a temetőben nem különültek el. Gótbetűs sírfelirat csak elvétve fordul elő, az is százötven éves. A németek magyarnyelvű sírfeliratai nagyfokú alkalmazkodásról tanúskodnak.

A német fiatalok az 1930-as években például a Papp-féle kocsmában szórakoztak, bálát rendeztek, a lakodalmukat is ott tartották. Táncaik a valcer, polka, tangó és a csárdás voltak, a mulatság *padrakatival* zárult.

A közreművelődés terén bizonyos akkulturáció tapasztalható. Az első világháború utáni évektől a németiség támogatta a különféle magyar népszínművek bemutatását és a nézőtérrel sem hiányoztak.

Gazdaságilag fejlettek voltak. A malomipar egészét, a kisiparosok, kiskereskedők, cséplőgép-tulajdonosok és a kendergyárosok nagyobb részét ők képezték. Csaknem fele határ, de a jobb minőségű szántóföldek java, a tanya egyharmada is a németiség tulajdonát képezte. Kedvelt haszonnövényük a rostkender volt.

Gazdasági objektumaik jellegzetessége a szomszédig érő istálló meg a körösztfészter, a trágyadomb az első udvarban volt. A ház körül és a kertben szőlőlugasok díszlettek.

Gazdasági gyarapodásukat szorgalmuknak és összetartásuknak tulajdonítják. Főlemlítik, hogy 1936-ban a

ráciliticsi Stilling vaskereskedő Németországból rosszvasért importált a számukra Bero (Bruder Eberhardt) márkájú, tükörcél kormánydeszkájú vaskéket.

A falusiak társadalmi élete a két háború között a különféle egyesületekben teljesedett ki, amelyek közül a Kereskedő és Iparoskör és a Gazdakör jártak az élen. Az intézmények jegyzőkönyvei szemléltetik a faluban uralkodó viszonyokat.

Példaértékű az Iparoskör házirendje, amely érthetően megfogalmazta az intézmény célkitűzéseit. Az egyenrangú tagság között kizárt minden politizálást, vallási vagy nemzetiségi nézeteltérést. Az intézmény 1913-ban alakult, 1945-ben a magántulajdon államosításával szűnt meg kereskedőnek lenni. Iparoskörként tovább működött, végképp az 1960-as években a kisiparra együtt sorvadt el.

A Gazdakör 1925-ben alakult. Tagságát együttesen a falu magyar és német gazdálkodói képezték. Tevékenységük a korszerű gazdálkodás előmozdítására, az újratermelési anyag beszerzésére és az eredmények értékesítésére irányult. 1936-ban lovasnapot is szerveztek.

Az 1933-ban uralomra törő Nemzetiszocialista Német Munkás Párt a bácskai némettség között is toborozta szimpatizánsait, 1937-ben Doroszlón is megalakult a Volksbund, amely megosztotta az embereket, a Gazdakör német tagsága tömegesen hagyta el az egyesületet. 1938-ban a falu magyarsága is Magyar Kultúregyesületet alakított.

Ettől kezdve nőtt a nemzeti gyűlölet és akik korábban jóban voltak, leköpdösték egymást. A politikai események peregetek, kitört a második világháború. Nemcsak az együtt élő két nemzet között, hanem a nemzeteken belül is napirenden voltak a politikai ellentétek.

1941 áprilisában a Délvidék magyar uralom alá került. Júniusban Németország hadat üzent a Szovjetuniónak.

1942 folyamán 70 doroszlói német fiú állt be önkéntes katonának, akik közül tizenhét ember vesztett oda illetve estek el a harctereken. Az első doroszlói hősi halott is német volt, aki vi-

szont a magyar hadseregben szolgált és a Don folyónál érte halálos találat.

1943: „Ezen újvire is szomorú napokat éltünk. Még mindig dül a világháború, irtózatossá vált a harctereken... Nap mint nap jönnek a jelentések: ez is, az is hősi halált halt” – jegyezte föl szomorúan a falu krónikása.

1944. március 19-én Németország megszállta Magyarországot.

– Szeptember 24-én Bácsszentiván német falut körülzárta egy német katonai alakulat és véresre verték azt, aki nem akart katonájuk lenni.

Doroszlói német asszonyok a század elejéről

– Október 1-jén a német hadsereg megszállta a Bácskát. Kiűritették a községet, azzal, hogy mindent itt kell hagyni és menekülni az ellenség bosszúja elől.

– Október 4-én éjjel egy óraker dobszóra ébredt a falu: Kivándorlás! Javasolt útirány: Bezdán, Kisköszeg... Zuhogó eső. Sokan lázasan csomagoltak, készültek a nagy útra, melynek nem tudták, nem is sejtették, hol a vége. A falun keresztül megindult a néparadat, amelyben a környező német falvak lakossága menekült. Október 9-én a faluból 54 német ház népe menekült el.

– Október 21-én, szombaton délelőtt Militics felől fölbukkantak a partizánok. Október 26-án délelőtt megjelentek az első szovjet katonák is.

A kollektív bűnösség elve alapján a falu német lakóit fasisztának nyilvánították, sorsuk ezáltal megpecsételődött. 1944. december 27-én a németeket 16-tól 50 éves korig robotba hajtották. Útjuk végcélját nem közölték velük, így hát volt közöttük, aki a dermesztő hideg miatt klumpát viselt a lábán, ami hosszabb távú gyaloglásra nem alkalmas. Úgy, ahogy voltak, a helyi népi milícia tagjai kísérték őket a

mintegy 20 km távolságra levő Apatinba, ahol a járási székhely volt. A környék többi némettségével együtt vagonba zárták őket. Hat napig utaztak, mire elérték úti céljukat, a Vorosilovgrádtól 70 km távolságra fekvő Andracit nevű szénbányát, ahol négy évet töltöttek hadifogságban. A huszonhét deportált közül kilencen tértek vissza a falujukba. Heten ott haltak meg, tizenegyen pedig nyugati országokba vándoroltak.

1945. április 3-án a helyi népbizottság rendkívül ülést tartott, amelynek naprendjén a faluban élő németek lágerba hajtása szerepelt. A határozat végrehajtását másnapra, április 4-e hajnalára tűzték ki. A kitelepítés nem jött váratlanul, ami abból is kiderült, hogy előtte az egyik, cenzárkodással foglalkozó ember, sorra járta a kocsmákat, kifizette a tartozását és aztán fölakasztotta magát, csakúgy mint a szegény suszter, aki akkor döntött így, amikor távozásra szólították.

Volt, aki a háza udvarán, a kertjében ásta el féltve őrzött tárgyait, edényeit, vagy az éj leple alatt magyar szomszédjához hurcolta az ingóságát megőrzésre.

Az odbornikok kettesével járták az utcákat és szólították föl a kilakoltatásra ítélt családokat. Küldetésük során sok szomorú megrázó jelenetben volt részük: ahol bekopogtak, szálnalmas, ijedt tekintetű arcok jelentek meg az ablakban, kiskapuban.

Az összesereglett emberek között egyaránt voltak férfiak és nők, öregek, aprócska gyerekek, állapotos asszonyok és betegek. Olyanok is, akik a menekülésre szólító dobszóra elmenekültek, de aztán visszatértek otthonukba. Gyalog terelték őket Apatinba, ahonnan a gákovai gyűjtőtáborba kerültek.

Doroszlón a németek elhurcolása után százhuszonöt magányos lakóház ablakszemei meredtek némán a semmibe. Fél évszázad távlatában az emlékezet százhet család kiűzetését tartotta számon, több családnév végképp eltűnt a falu névanyagából. Néhányan, akik túléltek a meghurcoltatást, visszatértek a szülőfalujukba. Jelenkori népességüket a magyarság számadatai között tartja számon a statisztika.

A bajmoki németek életéből és történetéből

(Részletek egy hosszabb tanulmányból)

Bajmok Észak-Bácska egyik legnagyobb települése. Kedvező földrajzi fekvése, Szabadka, Bács-topolya és Zombor közelsége, különösen pedig amióta megépült és megindult Bajmokon keresztül a Szabadka-Fiume vasúton a forgalom, felgyorsította a település fejlődését, és a második világháború kitöréséig a környék egyik gazdag településévé vált.

A bajmoki németekre vonatkozó adatokat Bajmok újratelepítésétől, tehát 1771-től kell vizsgálat tárgyává tenni. Ettől az évtől kezdve kell figyelembe venni a rendelkezésre álló népszámlálási adatokat. Katona István kalocsai atya, kiváló történész, Bajmokról az 1791-es évre vonatkozóan azt jegyzi föl, hogy a településnek – Madaras és Pacsér leányegyházakkal együtt – 2167 lakosa volt. 1826-ban már 3975 lakost tartottak nyilván. Ebben az összeírásban azonban csak a lakosok vallási hovatartozásáról készült kimutatás. E szerint 3931 római katolikus, 9 lutheránus, 31 izraelita élt a településen. A nemzetiségi összetételére vonatkozó első adat 1859-ből származik, és az Ormosféle összeírásban találni feljegyzést. Ekkor Bajmok 5682 lakosának nemzetiségi összetétele a következő volt: 2206 dalmát (az összeírás ezt a kifejezést használja, ami a bunyevácokra vonatkozik, és a későbbi időszakból származó sajtó is bunyevác kifejezést használ), 2150 magyar, 1179 német és 147 zsidó. Később, elsősorban az első világháború utáni betelepítéssel, az új falurész és az új település létesítésével lényegesen megváltozott Bajmok demográfiai összetétele. A Magyar Statisztikai Közlemények 1900-as évre vonatkozó népszám-

lálási adatai szerint Bajmoknak 7588 lakosa volt, a nemzeti hovatartozás pedig így oszlott meg: horvát-bunyevác 1980, magyar 3599, német 1988, szerb 21 és tót 6. Tíz évvel később, 1910-ben Bajmok lakosainak száma 8271. 1921-ben 8715 lakost tartottak nyilván, az alábbi nemzetiségi hovatartozás szerint: horvát-bunyevác 2223, magyar 4275, német 2180, szerb 20 és egyéb 37. A Királyi Jugoszlávia 1931-es évi népszámlálásakor a 11 322 lakos közül szlávnak vallotta magát 4595, magyarnak 4276, németnek 2347 és zsidónak 104. (A szlávokhoz tartoztak a szerbek, a Crna Gora-iak, a horvát-bunyevácok és a bosnyákok. A zsidókat először tüntették fel nem vallási kategóriában.) A magyar közigazgatás időszakából 1943-ból rendelkezünk népszámlálási adatokkal. Ekkor a lakosok száma: horvát-bunyevác 2309, magyar 6985, német 2234, orosz 7, szerb 12, zsidó 78 és cigány 16. Összesen: 11 641 lakos. A magyarok számarányának jelentős növekedése annak tulajdonítható, hogy 1941-ben Bukovinából székely (csángó) magyarokat telepítettek Bajmokra, a település összlakosságának majdnem negyed részét pedig német nemzetiségű lakosok képezték.

A bajmoki németek történetével a helybeli származású, Németországban élő Georg Nuber foglalkozott behatóan. Kutatásainak eredményeit két könyvben jelentette meg. Rajta kívül a néhai Kókay Károly bajmoki aljegyző Bajmok történetét kutatva az itt élt németekkel kapcsolatos adatokat is gyűjtötte és feljegyezte, akárcsak Mojzes Antal tanító, helytörténész.

Bajmokat, mint ismeretes, királyi rendelettel 1771-ben újratelepítik.

Mivel a betelepítés lassan halad, ezért a városi tanács Grga Bačić bajmoki szabadossal köt szerződést a betelepítésről. Az 1782-ben aláírt szerződés értelmében Bačić vállalta, hogy két fiával, Pállal és Mihállal kilencven jobbágytelket betelepít. Hogy kiket telepítettek be, arra vonatkozóan nincsenek pontos adataink. Iványi István Szabadka története című könyvének első kötetében név szerint 124 telkesgazdát említ, viszont Bács-Bodrog vármegye történeti társulatának Évkönyve (I. évfolyam, első füzet, 1885, 33-48. old.) 134 telkesgazdáról tesz említést. A jobbágytelkek rendezéséről szóló 1785. augusztus 15-i dokumentumban 136 személy neve van feltüntetve. A névelemzés eredményének alapján közöttük nincs német, kizárólag dalmát (horvát-bunyevác) és magyar neveket találni.

A németek Bácskába való betelepítése a törökök kiűzése után, a pozsareváci békét (1718) követő években kezdődött el, s 1795-ig tartott. A betelepítés Bácskába és a Bánságba Mária Terézia és II. József idejében gyorsult fel. Egyes szerzők szerint Bajmokra is telepítettek Németországból németeket, más szerzők ezt cáfolják. Ha volt is ilyen betelepítés, az elenyésző lehetett.

A németek Bajmokra való betelepítésével behatóan és elfogadhatóan foglalkozott Kókay Károly. Ezzel kapcsolatos alapvetőnek tekinthető tanulmányát a *Híd* folyóiratban jelentette meg 1934-ben. Szerinte Bajmokra „egyenes” betelepítés nem volt. A németek áttelepítéssel és „beszivárgással” kerültek Bajmokra, főleg az alábbi településekről: Apatin, Baja, Bácsalmás, Csonoplya, Csátalja, Gara, Gákova,

Hódság, Katymár, Küllöd, Kernyaja, Kunbaja, Nádudvar, Őrszállás, Temesvár, Vaskút, Verbász és más települések.

Magyarországon részletes összeírást 1828-ban végeztek. Az adatokat tartalmazó filmfelvétel a károlicai Tartományi Levéltárban található meg. Ebből a dokumentumból csak az egyértelműen német hangzású neveket választottuk ki, ezek a következők: Ant. Kidercholcer (bizonyára elirásról van szó, mert ilyen nevű lakos soha nem volt Bajmokon, talán inkább Niederholczerről van szó), Marschoffhauzer, Georg Bauerant, Pulczhard, Ant Pfau, Joanes Heger, Joseph Stegman, Georg Lehmand, Mat. Stegman, Man. Schaffhauzer, Ant. Kirchermayer, Manh Manczinger, Joanes Sauer, Paul Czugéber, Ant Wolf, Joseph Braun, Paul Peiffer, Francz Müller, Sebes, Jakab, Fridrich Braun, Nikolaus Lutz, Joanes Amstadt, Joanes Müller, Joanes Ritser, Steph. Schoffauzer, Jaco Ottmar, Mich Lander, Georg Ottmar, Joseph Schoffhauzer és Georg Zajtz. (A neveket eredeti formában másoltuk ki.)

Georg Nuber könyvében a németek Bajmokra való telepítésével és érkezésével kapcsolatban a kérdést két részre osztotta: az áttelepülőkre és az egyenesen Németországból jött betelepülőkre. Szerinte a Bajmokra „beszivárgó” vagy áttelepült családok Apatinból, Bajáról, Bácsalmásról, Csávolyról, Gákováról, Filipovórol, Katymárról, Mörtesről, Kunbajáról, Küllödről, Őrszállásról és Verbászról érkeztek. Egyenes betelepítésre Németországból került sor, s 23 családot név szerint említ, ismertelve a családtagonkénti számot, indulási helyüket és a foglalkozásukat. Bajmokra érkezésüket 1768 és 1803 közötti évekre teszi. Ezek szerint Kókay, Nuber és Mojzes véleménye között ebben a kérdésben nincs nagy eltérés vagy különbség.

A németek minden bizonnyal a könnyebb megélhetés reményében jöttek Bajmokra, melynek jó a ter-

mőföldje. Az idetelepültek, akik főképpen római katolikus vallásúak voltak, gyorsan és könnyen feltalálták magukat. Kezdetben az őslakosoknál, a magyar és dalmát (horvát-bunyevác) családoknál laktak albérlésben és földet béreltek. A később érkezők már a saját nemzetbeliükénél helyezkedtek el. Gyorsan alkalmazkodtak a helyi körülményekhez. A dolgos, fáradtságot nem ismerő nép a bérelt földek művelésével mindent megtett, hogy minél előbb saját gazdasággal rendelkezzen. Jó gazdálkodóknak bizonyultak és igencsak összetartottak, segítették egymást. Néhány évtizeddel Bajmokra való letelepülésük után már a falu legmódosabb polgáraivá váltak, tulajdonukba került a termőföld és az ipar nagy része.

Az iskola fontos része egy település életének. A rendelkezésre álló adatok szerint Garay István tanító 1830-ban három nyelven, magyarul, dalmátul (horvát-bunyevác) és németül tanított. A bajmoki iskolában 1944 őszéig, tehát a rendszer-váltásig, mindig volt német nyelvű tagozat. Az iskoláról szólva meg kell említeni, hogy a tanítás Bajmokon 1785-ben kezdődött és 1851-ig csak egy tanítója volt a településnek. Ekkor az illetékesek az iskolába főtanítót alkalmaztak Scheidler János személyében, akinek jogában állt még két tanítót al-

kalmazni. A főtanító – mai szóhasználattal – iskolaigazgató volt. Ekkor már külön-külön magyar, dalmát (horvát-bunyevác) és német nyelven folyt az oktatás. 1868-ban két német tagozat volt Bajmokon. A német nyelvű tagozaton (a lányokat) Scheidler János, a fiúk tagozatán Puck Károly tanított. Két-két tagozat volt a magyar és a bunyevácok nyelvű iskolásoknak is. A módosabb bajmoki németek gyerekeit egyetemi tanulmányuk végzésére Pestre, Bécsbe, Prágába, Münchenbe és más egyetemi városba küldték. A királyi Jugoszláviában a gyerekek középiskolába Szabadkára, Zomborba, Adára, Apatinba, Verbászra, míg egyetemre Újvidékre és Belgrádba jártak. A háborús években (1941–1944) az iskoláskor előtti német gyerekek részére óvodát nyitottak.

A németek szívesen foglalkoztak mezőgazdasággal és jószágot tartottak. A faluban elsőként ők fogtak hozzá a mezőgazdaság korszerűsítéséhez. A múlt század második felében már gőzkazán-tulajdonos volt Uszléber Pál, Pfeiffer János és Héger Jakab. A cséplőgépeket, amíg nem volt gőzgép, lovakkal vontatták. Az első gőzgépe Pfeiffer Jánosnak volt. Az első kaszálógépeket és a lóval vontató kaparókat, majd az egy- és kétvasú ekéket a németek alkalmazták először Bajmokon. A traktorok megjelené-

A bajmoki német énekkar

sét követően például Faltum földbirtokosnak a traktorokon kívül üzemanyag-tárolója is volt a tanyáján. Ebben az időben cséplőgép-tulajdonos volt: Elgetz János, Mayer Juli néni és egy Kirschenmayer nevű gazda.

Az ipar és a kisipar adta lehetőségeket jól kihasználták. Elsősorban a malmokat kell megemlíteni. Bajmokon négy malom volt, a németek közül pedig Johann Pfeiffernak. Igaz, tulajdonváltásra került sor, részvénytársasággá alakult. A Sorg-féle malmot néhány évvel ezelőtt bontották le. A Pfeiffer-féle malom épülete még áll, a szövetkezet tulajdonában van. Svoboda Antal egykori malma, amit korszerűsítettek, jelenleg a Fidelinka Malomipari Kombinát tulajdona. A háború után a Svoboda-féle malmon kívül a többi leszerelték és Prijedorba szállították.

Nagyobb létesítmények közé tartozott a villanytelep, amit Baltazar Holczaker építtetett. A település általa jutott villanyáramhoz. A villanytelep később, a villanyhálózat korszerűsítésével megszűnt, az épületet pedig lebontották. Holczaker tulajdona volt a vasút mellett 1943-ban épített korszerű kendergyár is. Lichnekert Józsefnek téglagyára volt, ami a vasútállomásnál még megvan. Az itt gyártott téglák kitűnő minőségűek voltak. A mozi Wolf és Schmid részvénytársaság tulajdo-

nát képezte. Bőr- és gumigyára a Niederholczereknek volt.

A német lakosság ápolta a kisipart. Saját péksége volt Braun Josefnek és Prisslinger Johannak, kádárműhelye Kungl Mihálynak és Gauder Józsefnek; villanszerelő volt Holzaker Balthasar és Kardel Paul; fényképész Rigó Stefan és Kollár Johann. Sok volt a férfifodrász, a vendéglős, a fuvaros, a szücs, a kőműves, a hentes és mészáros, a vízvezeték-szerelő, a szij- és szerszámgyártó, a lakatos, a férfiszabó, a varrónő, a cipész, a bádogos, az asztalos, az ékszerész stb.

A mesterségek mellett szép számmal voltak üzletek és boltok. Mezőgazdasági gépeket árusító boltja volt Duga Francnak és Ritscher Paulnak; üveg- és porcelán üzlete Wolf Johannak; vasáru üzlete Duga Franznak és Ritscher Paulnak; magtárral rendelkező Zindel Anton, Wolf Anton, Nuber Georg, Ollmann Stefan; élelmiszer- és vegyeskereskedése (déli gyümölcs) volt Hudap Adamnak, Hudap Martinnak, Kungl Stefannak, Ollmann Stefannak, Beck Hansnak, Skobritschek Hansnak, Richter Antonnak, Prisslinger Klarának, Elmer Johannak, Kern Johannak, Molnar Antonnak, Müller Wendelnek és Kohn Magdalenának; könyvkereskedést tartott Imgrund Emil; textil- és rőfösüzlete Schmidt Ste-

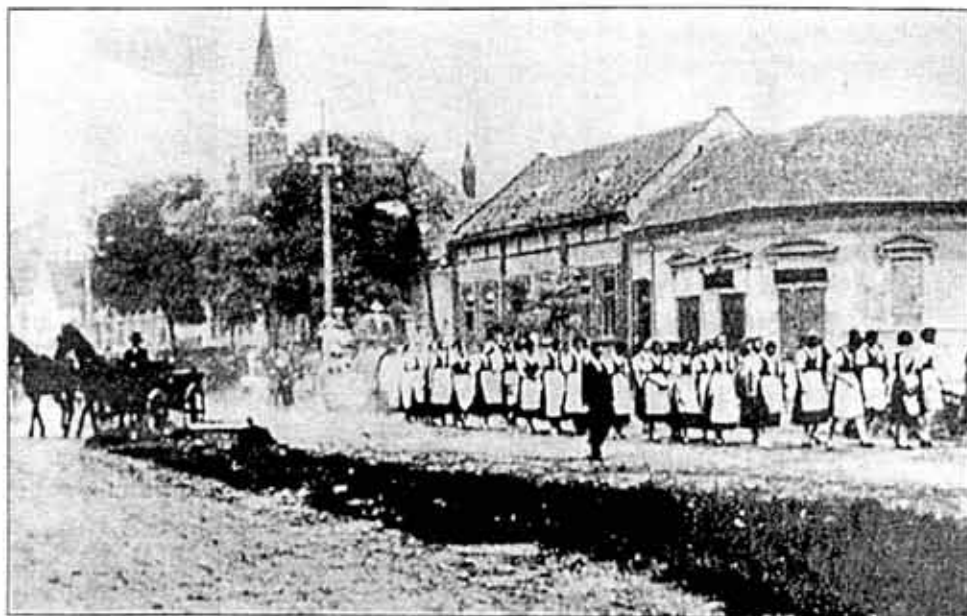
fannak és Heger Josefnek; trafikárus kioszkja Walter Rosaliának, Huth Katharinának és Weiss Gertrudnak; kötöttáru üzlete Holzacker Arankának volt; jószág- és állatfelvásárlással foglalkozott Wolf Anton, Georg Nuber és Braun Peter; gyógyszertárat tartott Pfeiffer Stefan; fogorvosok és orvosok voltak saját rendelővel dr. Rigó Josef, dr. Reidl J., Berger Matias, dr. Matschaschowsky Béla; állatorvos volt dr. Pfeiffer Johann; bábaasszony Wolz Katharina; kéményseprő: id. Ratmann Franz, ifj. Ratmann Franz, Rathmann Stefan és Amstadt Anton.

A német iparosok tevékeny munkát fejtettek ki a helyi ipartestületben, s az ipariskola megalakításához és az ipartestület létrehozásához is hozzájárultak. A bajmoki ipartestületnek tíz éven át Schoblaher József volt az elnöke. Jellemző volt az itt élő németekre (is), hogy megtanulták a magyar és a bunyevác nyelvet.

Sok volt közöttük a vállalkozó szellemű egyén. Herold Antalt például a korabeliek „Alapító Jánosnak” nevezték, mert a nevéhez fűződött a bajmoki téglagyár alapítása, az Első Bajmoki Bank létrehozása és a tűzoltó egyesület megalakítása. Az általa 1901-ben alapított bank igazgatója volt.

A németek kezdeményezték a polgárok különféle egyesületeinek a megalakítását, amihez jelentős anyagi támogatással járultak hozzá. Bajmokon 1869-ben alakult meg a könyvtár, első olvasóköri elnöke Müller Ferenc, titkára Vrabely József volt.

Nemzeti és felekezeti hovatartozásra való tekintet nélkül mindenki tagja lehetett a polgárok azon egyesületeinek és társulatainak, amelyek nem kimondottan nemzetiségi vagy felekezeti alapon jöttek létre. Jól megfértek egymással egy-egy egyesületben. Példa erre a bajmoki Önkéntes Tűzoltó Testület. Bunyevácokon és magyarokon kívül németek is voltak a tagok között. 1894-ben kezdeményezője és első

Németek felvonulása az aratóünnepségen

elnöke Herold Antal tanító volt, német nevű tagjai pedig: Nagel Gyula, Elgetz József, a Pfeiffer fivérek és a pártoló tagok. Az egyesület 1928-ban újra megszervezték, ekkor a kezdeményező és alapító Ritscher Mátyás és Svoboda Antal malomtulajdonos volt. Az egyesületben igen tevékeny munkát végezett Ratmann Ferenc, Ratmann István, Kohn József, Kohut József, egy Schultz és egy Schvob nevű személy. Svoboda Antal malomtulajdonos évekig betöltötte az elnöki posztot és anyagilag támogatta az egyesületet.

Az első futball-labdát Bajmokra Pfeiffer Kálmán egyetemista hozta 1903-ban. Kezdeményezésére 1905-ben megalakult a Bajmoki Atlétikai Klub, a BAK. Alapítók és első játékosok voltak: Pfeiffer Kálmán, Pfeiffer József, Pfeiffer Sándor, Horvátczki Péter, Kemény Simon, Budanović Lajčo, Kiss Lajos, Heger József, Brand István, Kujundžić Franjo, Kiss Péter, Straus Marvo, Merković Aleksandar és Merković Nikola. A névelemzésből megállapítható az alapítók és a futballisták nemzetiségi hovatartozása. A BAK-nak a futballon és a tekén kívül atlétikai csoportja, kerékpár-, asztalitenisz-, sakk-, női és férfi kézilabda-csapata is volt, de a teniszt is kezdeményezték. A BAK tagjainak a két világháború közötti nemzetiségi hovatartozására vonatkozóan található néhány statisztikai adat, amiből kitűnik, hogy a magyarok részaránya 45 százalék, a németeké 23, a bunyevácoké 22, a szerbeké 7, az oroszoké 1 és egyéb 2 százalék. Az egyesületben voltak zsidók, az 1930-as évek végefélé pedig Crna Gora-iak is. Szociális összetétel szerint így rétegződtek az aktív sportolók: iparosok 39 százalék, hivatalnokok, egyetemisták és egyetemi végzettségűek 33, kereskedők 23, földművesek és munkások 5 százalék.

A vadászegyesület, az ipartestület, a cserkészeket munkájában és irányításában szintén sokan vettek részt a németek közül. A ipar-

Német vegyes énekar és a zenekar

testület elnöki tisztét tíz éven át Schiplacher József töltötte be.

Az újratelepítéstől kezdve jórészt római katolikusok éltek Bajmokon. A németek is zömmel katolikusok voltak, hagyományaikat, szokásait és ünnepeiket a vallási ünnepek szerint tartották. Ruházatuk vagy népviseletük két változatát különböztetjük meg. Az egyik szerényebb volt, mint amit Bajmokra való betelepedésük idején viseltek, a másik fényűzőbb, és a módosabb lakosság rétegére utalt. Vallásosságukat, felekezeti hovatartozásukat nemcsak a templomba járás és a vallási ünnepek tartása jelezte. A faluban és a határban keresztet emeltek. A bajmoki központi temetőben levő keresztet például Schubetczki György emeltette 1877-ben. Ugyanebben a temetőben Georg Wetzstein és Cherafia Wetzstein is állított keresztet. Az alsó temetőnél, ahol a Csantavéri út keletre fordul és jobbra a temetőbe van a bejárat, Nagl Jakab emeltett keresztet 1873-ban. A falu központjában, a volt piactéren, az út mellett, majdnem a templom oldalánál Wolf József és a Wolf család pénzelte a Szentháromság-szobrot, a templom bejáratánál levő keresztet pedig Czettl József és Ritscher Jakab emeltette. Németek által emeltetett keresztet vannak még a Madarasi úton (Nagl-kereszt), a Katymári úton (Valentin-kereszt), a

Zombori úton (Kirchenmayer-kereszt), a Liliom utcában (Walter-kereszt), a Zombori úton (Czettl-kereszt), a Tavankúti úton (Mayer-kereszt). Az Epres téren is volt egy kereszt, továbbá Schmidt kereskedő kertjében állt a Szent János-kereszt. A legimpozánsabb a Kristófszobor volt, amelyet Schmidték emeltek szántóföldjük szögletében, a vasút mellett, az Őrszállási úton. Kápolnákat Pfeifferék és Ritscherék építtettek.

A helyi egyházi szervezetekben, a presbitóriumban részarányosan vettek részt a németek. Hosszabb ideig választányi tag volt Zeitz József és Lang Mihály, hosszabb-rövidebb ideig pedig káplánok voltak: M. Rausch, A. Abel, P. Breitenbanc, N. Rubian, N. Semlitsch, M. Kandler és F. Reibl.

Az akkori törvényeknek és vagyoni állapotuknak megfelelően a bajmoki németek helyet kaptak és részt vettek a község közigazgatásban.

A bajmoki németekre vonatkozóan az elnevezés svábként honosodott meg. Ők is sváboknak tartották magukat.

A Duna menti németeknél a nemzetiségi öntudat az első világháború után alakult ki és éreztette hatását. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság 1920. május 17-én engedélyezte a Sváb-Német Művelődési Szövetség (Kulturbund) alapszabályát.

Az alakuló közgyűlést 1920. június 20-án Újvidéken tartották meg. Hogy Bajmokon mikor alakult a helybeli Német Párt, arra vonatkozóan nincs pontos adatunk. Erről az első jelentést Kókay Károly néhai aljegyző Naplójában találjuk meg, éspedig azt, hogy az országos képviselőházi választásokon, 1925. február 20-án, a Német Párt 399 szavazatot kapott, legtöbbit a Davidović-féle Demokrata Párt után.

Bajmokon a Kulturbund nem politikai szervezetként alakult meg. Programjában a könyvtárak létesítése, a könyvterjesztés, a nyelvvelés, az egészségügyi felvilágosítás, a népi hagyományok őrzése, az alkotói tevékenység fejlesztése, a művelődési élet megszervezése szerepelt. 1928-ban létezett egy Kulturbund, Sváb-Német Közművelődési Szövetség, de ez nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket és újra kellett szervezni. Erre 1932-ben adódott alkalom, amikor Peter Breinteihbach fiatal pap került a helybeli plébániára. A fiatalokkal kezdett foglalkozni, s az általa irányított fiatalok 1933. december 3-án új alapokra helyezve létrehozták az új Kulturbundot. A karlócai Tartományi Levéltárban található f. 126. II. 81247/33 szám alatt nyilvántartott iratból kitűnik, hogy Franz Ritscher arról értesíti a Dunai Bánságot, a Sváb-Német Népi Szövetséget, hogy Bajmokon az említett napon megalakult a Schw-bisch-Deutscher Kulturbund. Székhelye a jelenlegi bank épületének a helyén (a Mijo Mandić utcában levő óvoda másik felén) volt.

A Kulturbund keretében a Német Keresztes Egyletnek jól működő színjátszó csoportja volt. 1935-ben a Lurdi jeleneteket vitték színre. Fellépett: Ritscher Mátyás, Richter Lonci, Richter Juci, Walter Juli, Illi Rosi, Illi Anna, Döbre Lenka, Schneider Resi, Nagl Mari, Schultz Resi, Nuber Lena, Schultz Mari, Nuber Magdalena, Amstadt Jakab, Kunzer Lizi, Beck Ferenc, Beck Mari, Richter József, Illi Vendel és má-

sok. A színművet Rubián tisztelő rendezte.

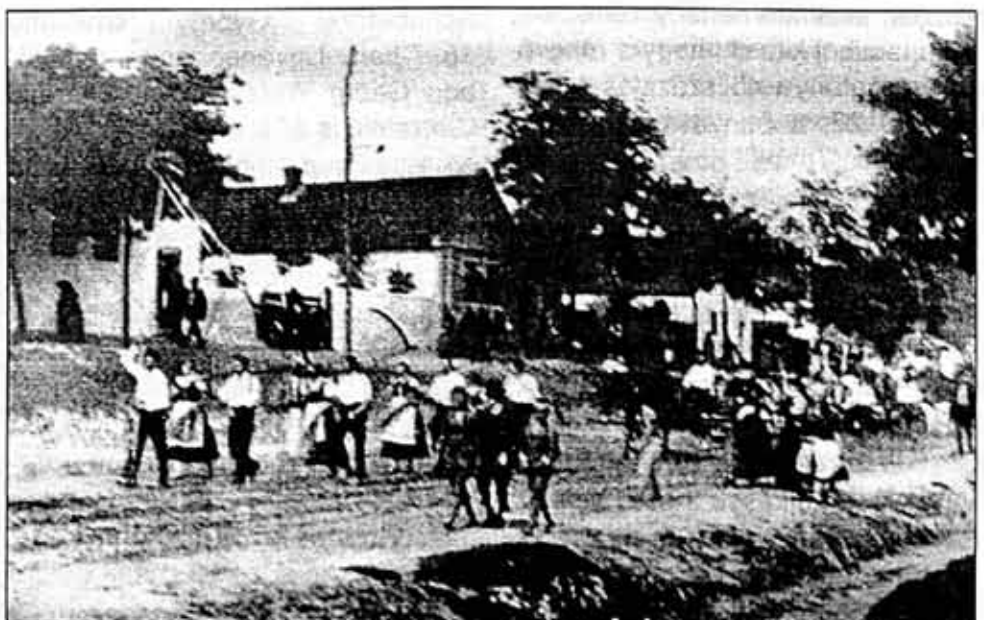
A Szabadkai Napló is megemlékezett a helybeli német ifjúsági műkedvelésről. 1936-ban cikket közölt az egyfelvonásos színművek és az énekszámok bemutatójáról. Az est keretében fellépett: Schön Jakab, Pfeiffer András, Péter Erzsébet, Duha Rózsi, Gauder Anton, Döbre Mariska, Richter Juci, Illi Vendel és mások. Jó zenekaruk volt, amely a különféle szórakoztató rendezvényeken, a bálakon és a felvonulásokon muzsikált. Mivel a Kulturbund épülete szűknek bizonyult, tevékenységük egy részét áthelyezték a Scheffer-féle vendéglőbe. Ez később a szakszervezet, majd a Partizán Testnevelési Egyesület épülete lett. A Kulturbund egyik leglátványosabb rendezvénye az aratóünnepség volt, amit a háború előtti években a Scheffer-Kon-Scheider tanyákon szerveztek meg.

Hitler uralomra jutása után megváltozott a Kulturbund helyzete. A belső szerveződés során a németté válás eszméinek erős kibontakozása jegyében tevékenykedett. A magyar időszak első hónapjaiban a helybeli németek képviselői együttműködtek az új hatalmi szervekkel. Tették ezt annak reményében, ha Bácskában „normalizálódik” a helyzet, akkor a Duna menti német körzet a Harmadik Birodalomhoz kapcsolódik. A helybeli német vezetők-

nek ez az elképzelése 1941. május 1-jén szertefoszlott. Ezen a napon ugyanis távirat érkezett Németországból, hogy az ilyen elképzelést csirájában el kell fojtani.

Sok bajmoki németnek ezek után megváltozott a magatartása. A Kulturbundot formailag átalakítják és új nevet vesz fel: Volskbund. A névváltoztatás nem jelentett semmit, mind többen törődtek önmagukkal és a szervezetükkel. A fegyverviselésre alkalmas férfiak 1942-ben tömegesen bevonulnak a német hadseregbe. Egy részük önként jelentkezett, mások a katonai behívónak tettek eleget. A településen főleg az asszonyok, az idősek és a gyerekek maradtak. Ezután az öslakosság és a németek között bekövetkezett a szakadás és az elhídegülés. Különösen azután, hogy a horvát-bunyevác férfiak egy részét 1943-ban és 1944-ben munkaszolgálatra vitték, bekövetkezett a zsidók üldözése és gettózása, a rátai és a mišičevói dobrovoljac családokat pedig a sárvári és a barcsi gyűjtőtáborokba deportálták. Helyükbe Bukovinából székely (csángó) magyarokat telepítettek be.

Mi idézte elő a bajmoki németek politikai hangulatának változását? A hitleri eszmék terjedése a németiség körében? A Duna menti német körzetről szóló rendelet meghíúsítása? Többet vártak a rendszerváltozástól?

Felvonulók az aratóünnepségen

Idős németek

A háborús években tovább mélyült a szakadék, azzal, hogy Németországból, az úgynevezett veszélyeztetett területekről, amelyeket az antifasiszta koalícióhoz tartozó országok repülői bombáztak, 10 000 kiskorú német gyereket hoztak Bácskába. Német családoknál helyezték el őket. Bajmokra 43 gyerek került – írja dr. Mirnics József, a németekről szóló könyvében. Tény viszont, hogy a bajmoki németeknél jóval több gyereket szállásoltak el. Az iskolában külön tagozatot létesítettek a részükre. Ezek a gyerekek 1943-ban 274 kg. selyemhernyóból tenyésztettek. A bajmoki fiataloknak igencsak meggyűlt velük a bajuk. Többször verekedésre és leszámolásra került sor közöttük. Egy-egy verekezésben a bajmoki németek is segítettek társaikat. Néhány alkalommal kövekkel dobálták meg a bajmoki zsidótemplomot.

A háborús években a bajmoki németek a településnek új nevet akartak adni – Nagelsdorf. Ezt azzal magyarázták, hogy az 1764-ben Bajmokra érkezett németet Georg Nagelnek hívták. Így akartak emléket állítani az első német telepésnek.

Voltak bajmoki német családok, akik a magyar időszakban kiálltak a hitleri eszmék mellett, házukra kitéték a jelképeiket és ünnepek alkalmával a zászlótartókra a zászlóikat.

Aki nem így járt el a németek közül, annak a házáat a túlfűtött nemzeti érzelműek befestették vagy sárral kenték be, és megtorlásnak voltak kitéve. Keresték megszegényítésükre a lehetőséget.

1944 nyarán súlyosbodott a helyzet, hiszen közeledett a Vörös Hadsereg. Várható volt a rendszerváltás. Ezt látván, a németeket rádió útján, majd másnap, 1944. szeptember 4-én táviratban ismételtelen felszólították, hogy hagyják el a területet – a bajmokiak pedig a települést. Sokan fájó szívvel távoztak, ahová őseik letelepedtek, ők pedig gyarapodtak, jólétben éltek, jót és rosszat megosztottak a bajmokiakkal, akikkel együtt ünnepeltek, szórakoztak. Csak azok a családok maradtak a településen, akik úgy vélték, hogy a háborús években semlegesek voltak, illetve az öregek, a gyerekek és azok, akik vállalták volna, hogy a rendszerváltás után az új államban hajlandók élni és dolgozni.

A rendszerváltásra 1944. október 19-én került sor. Bajmokra este 5 óra körül vonult be a Vörös Hadsereg, másnap pedig megérkezett a partizánok helyi alakulata is. Ellenállást senki sem tanúsított. Megalakult a helyi népfelzabardító bizottság. A partizánegységek helyi parancsnokságnak, valamint a Vörös Hadsereg parancsnokságának a rendeleteit mindenki elfogadta. A

jövőt illetően ez biztatóan hangzott. A megnyugvást a lakosság körében azonban csakhamar a félelem váltotta fel, megérkezett ugyanis a településre a partizánegységek egyik kivégzőosztaga. Mint Matuska Márton írja *A megtorlás napjai* című könyvében, ekkor a faluban mintegy 150-160 személyt likvidáltak. Georg Nuber könyvében 67 német hangzású nevű személyt említ. Tény, hogy az Akácánál mintegy 220 bajmoki és környékbeli egyént végeztek ki – főképpen magyarokat és németeket.

A faluban maradt német lakosságra szörnyű napok következtek. Az AVNOJ 1944. november 21-ei ülésén a Jugoszláviában maradt németeket ugyanis kollektívan megfosztotta állampolgárságuktól és vagyonuktól. Azok a németek, akik nem menekültek el Bajmokról, igencsak megbűnhődtek, kollektív felelősségre vonták őket. A bajmoki németeket, akik másfél évszázadon át nem foglalkoztak politikával, csak dolgoztak és verejtékkel művelték a földet, a háború alatt a hitleri nagynémet és nemzeti szocialista eszmék megingatták, ezért sokukat kivégezték, sokakat internálták, vagy kitoloncolták, de voltak, akik maguk távoztak Németországba. Kevés német maradt Bajmokon.

Többek egybehangzó visszaemlékezése szerint a németek internálása 1944. november 28-án kezdődött. A helyi községházára 53 férfit rendelték be, akiket nem engedtek szabadon. Előbb a topolyai gyűjtőtáborba vitték őket, majd a szabadkai lágerba kerültek. Az életben maradtakat Zimonyba szállították, ahol repülőteret építettek. A nehéz körülmények folytán itt sokan meghaltak.

Az asszonyokat, a gyerekeket és az aggokat 1944. december 4-én gyűjtötték össze. A gyűjtőtáborba csak a legszükségesebb holmit vihették magukkal. Először Szabadkára kerültek, ahol szörnyű körülmények között éltek és dolgoztak. Egy részüket a gubógyárban helyezték el, ahol deszkán feküdtek.

Az iskolákat és a középületeket tisztították az emberi ürüléktől és vértől. Felkereste és meglátogatta őket egy bajmoki küldöttség: Nikola Babić gazdálkodó, aki a Népfelszabadító Bizottság elnöke volt ekkor, és felesége, Lucia, valamint Ivan Beneš pap, a Népfelszabadító Bizottság tagja. Közölték velük, hogy hamarosan Szibériába viszik őket, ahol „jó” soruk lesz. Ez részben be is következett, mert egy csoport 18-30 év közötti nőt valóban Szibériába vittek. A visszamaradtak a lovčenaci táborba kerültek, ahol ugyancsak szörnyű körülmények között éltek. Mezőgazdasági munkát végeztek velük.

Kevés volt az a gyűjtőtábor, ahol ne lett volna bajmoki német. A munka- és életkörülmények szinte mindenütt egyformák voltak.

A visszaemlékezések szerint kevés volt az olyan bajmoki polgár, horvát-bunyevác, aki elment a gyűjtőtáborba és garanciát vállalt valamelyik németért. Egy esetről tudnak csak. A Népfelszabadító Bizottság későbbi elnöke, Ivan Ivković Ivandekić garanciát vállalt Schoblacher József családjáért. Őket haza is engedték. A magyarok természetesen ilyesmivel meg sem próbálkozhattak, mert nekük is éppen megvolt a bajuk a „felszabadítókkal”, sok családnak nem a felszabadulást, hanem a gyászt és a szomorúságot hozták.

A háború befejezésével valamelyest lazult a fegyelem a gyűjtőtáborokban, s ekkor sokan megszöktek és ismerőseiknél kerestek menedéket. Voltak szökött bajmoki németek is, de legtöbbször a gyűjtőtábor megszüntetéséig és feloszlataáig ott sinylődtek.

Azok a németek, akik végül mégis itt maradtak, 1948-ban állampolgárságot kaptak. Németül azonban sokáig még egymás között sem beszélhettek. Ingó és ingatlan vagyonukat államosították. A betelepítésről és a szövetkezetek megalakításáról szóló törvénnyel a németek vagyona gazdát cserélt. Azoknak a vegyes származású családoknak a vagyona sértelen maradt, akik nem kerültek gyűjtőtáborba. Azok a német családok, amelyek időközben kimentek, a vagyonuk egy részét visszakapták, viszont azoknak, akik a táborból megszöktek, vagy a tábor feloszlataása után tértek vissza Bajmokra, semmit sem juttattak vissza a vagyonukból.

A felszabadulást követő években a következő német hangzású nevek fordultak elő Bajmokon: Amstadt, Beck, Braun, Bonnert, Döbre, Fischer, Faltum, Cettl, Heger, Henborg, Kirschenmayer, Kon, Kern, Kungl, Lang, Levan, Lutz, Mayer, Mann, Nagl, Neugebauer, Neizer, Niderholczer, Nuppl, Ollmann, Pfeiffer, Pintz, Presichl, Pfrei, Elter, Lemann, Ritscher, Scheffer, Schaf-

fer, Schoblacher, Schneider, Sprentz, Steinbach, Sváger, Taschiatschek, Tschida, Walter, Weiner, Wolf, Wischer és mások.

1948 után, miután állampolgárságot kaptak, a többi jugoszláv állampolgárral együtt az ország egyenlő állampolgárai lettek a bajmoki németek is, és lehetőség nyílt a német nyelv használatára. A lehetőséggel azonban csak kevesen éltek. Az elmenekült németek, akik Németországban telepedtek le, Darmstadt és környékére, Senstefan és Güssheim településekre kerültek. Az elmenekült németek azóta is rendszeresen megtartják évi találkozójukat, de vannak, akik haza is látogatnak Bajmokra, megtekinteni régi otthonukat.

Georg Nuber, aki – mint említettük – a bajmoki németekről és Bajmokról két könyvet írt, összegyűjtötte a település valamennyi német áldozatának adatait az 1941-1945 közötti időszakra. A szerző szerint a II. világháború német polgári áldozatainak száma Bajmokon 306, a katonák közül pedig 140-en estek el. Valamennyi lakost tekintve pedig – amit e cikk szerzője a kutatásai során gyűjtött össze – 870 áldozata van Bajmoknak.

MOJZES Antal

Menekülő németek

IRODALOM

Nuber, Georg: *Bajmok Die verlorene in bei Batschka (1188-1944)*. Stuttgart, 1966

Nuber, Georg: *Die Geschichte von Bajmok (1188-1944)*. Band 2.

Mojzes Antal: *A bajmoki németek krónikája*. Magyar Szó, 1992. okt. 5-11.

Kókay Károly: *Emlékiratok*

Csetri Károly: *Bácska lakossága a legrégibb időtől a XIX. század végéig*

Farkas Zsuzsa: *Németnek születtem Bajmokon (Paskó Walter Julianna visszaemlékezéseiből)*. Magyar Szó, 1994. augusztus 21. (Öt folytatásban.)

Mojzes Antal: *Beszélgetés a bajmoki németekről Paskó Juliannával, 1990-ben*.

Éjjeli madarak (1.)

A történetet nem a maga valóságában mesélem, mert azt a mellettem ülő Martin úgysem tudná úgy megérteni, mint a történet Martinja. Az, ami azon az éjszakán történt, amikor a vadlibák jöttek, egy mondatban elmondható. ELVITTEK A NAGYAPÁT. Ami akkor vele történt, sokakkal megtörtént, mintha sok-sok nagyapa lett volna, mintha sok-sok ilyen ember lett volna. Ám egy történet hosszabb mint egy mondat. És egy nagyapát nem lehet csak úgy egyszerűen elvinni, mintha az csak egy pillanat műve lenne, amely bevésszük az emlékezetbe, és nem lehet onnan kitörölni, nem, egy örökkévalóságig sem. Mert hol maradna különben a Francia utca, a Duna, a Homoksziget és a töltés, az öreg Nikola és világa, a lép a kócsagokkal s a kacsákkal, a görényekkel és a nyestekkel, a vízisiklókcal és a fészekülőkkel. És a vadlibák, amelyekről mesélnem kell. És végül hol maradna a fiatal Martin, aki a nagyapa mellett ült, amikor őt elvitték. Egy történet által létre jön egy olyan világ, amelyben ez a történet elfészkelődhet, kényelmesen, szélesen, képeket sorjázva, még akkor is, ha az események, amelyekről szól, nem olyan kellemesek. Óh, dehogyis! Olyan kútból kell kibányászni, amelynek nagyon mélynek kell lennie. A világ nem merül feledésbe, amíg végigmeséljük a történetet. És így meséltem én a mellettem ülő ifjú Martinnak mindezt.

Este, amikor a nap lement, az égen megjelentek a vadlibák első vonulatai. Magasan és gyorsan repültek, hosszú nyakukat dél felé nyújtva, annak jeléül, hogy északon beállt a tél. A végtelen síkság mélyéből törtek elő, a Dunát átrepülve a hegyeken túli tenger felé tartottak. A tetők felett repültek, lármájuk betöltötte a házakat és az udvarokat, felriasztották az állatokat és az embereket sem hagyták aludni. Februárban majd visszajönnek, fordított

irányban, nagy ékalakulatokban, ugyanilyen vad rikoltozással.

A lárma felizgatta az ifjút. A magasból jött, betöltötte a levegőt és valószínűtlenné tette az éjszakát. Az öreg Nikola mesélte neki, hogy ilyen éjszakákon tudja az ember megérteni a világ folyását. Hatalmas erők, melyek az ember számára megfoghatatlanok, őket is megérintheik, Martint a Francia utcában, deda Nikolát a nádasban. A madaraknak meg volt a céljuk és ismerték az irányt. De itt lent, a benu-lást váltották ki, a tétovázás pillanatát, amelytől a világ megdermedt. Az udvarban ott állt a szekér a hatalmas gesztenyefa alatt, sátorlappal letakarva, félkörbe föléfeszítve, rudakkal és botokkal körülvéve, spárgával és kötéllel szorosra húzva. Belül takarók és zaboszsákok, a kocsiülés és a saroglya felhúzva, középen faláda – még nem ürítették ki ismét, elfeledve, mit is tároltak benne az útra, amelyre nem indultak el. Az istállóban a két igásló, Gidrány és Jost, a madár rikoltás miatt ugyancsak nyugtalanok, napok óta téllenkedve, mivel nem követték azokat, akik a falut elhagyták, kocsik a kocsit, ló a lovat követeve. A kiáltások hozzájuk is eljutottak, a nyerítések is, meg a félelem a kijáratnál és a lövések, amelyek a távolból hallatszottak. Azon a reggelen ők nem indultak el.

Volt olyan év, hogy a vadlibák leszálltak a nádasba, máskor egy éjszaka alatt átrepültek a helység fölött. Még az öreg Nikola sem ismer-te szokásaikat, mégha néha azt gondolta is, hogy éjszakákkal előbb hallani vélte gágogásukat. A kócsagok és a gólyák innen szálltak el és ide tértek vissza. Fészkeik, halászóhelyeik, békalyukaik ismerősek voltak számára, épp úgy, mint a fecskék merész szárnyalása, amikor szélesre tátott csőrükkel a nádas fölött repültek. Titokzatosak maradtak azonban számára a nehéz, szürke madarak. Honnan jöttek és

hova tartottak? Mi üzte őket, hogy hirtelen meginduljanak, rendezett sorokban, mindent odahagyva?

„Nem lehet mindent odahagyni!” – mondotta volt öregapa, amikor a nagy félelem elhatalmasodott a veszélyben, amely körülvette őket. Milyen veszély? Amikor apa a nyáron itthon volt, nem mesélt sokat a háborúról. Azt mondta anyának: „Ha elérkezik az idő, akkor menjetek. Vedd a gyerekeket és menjetek! Mindent hagyjatok itt!”

Menjetelek és menjetelek, és ismét csak menjetelek – gondolta Martin. Így volt ez a vadlibákkal is, hogy nagy hirtelen összeverődnek, egyikük elkezd cséroggni, majd pedig a többiek követik, amikor a levegőbe emelkedett. Félnék-e ők is, mint az emberek a Francia utcában, amikor a sátorvászna a kocsira feszítették, kosarakkal, ládákkal, zsákokkal megrakták, befogták a lovakat és elindultak, és a könnyekre sem volt idő. „Itt vagy? – És te? – Ki még? – Mindnyájan? – Miért nem indul a nagyapa is?” A szomszédok mind, kocsit kocsit ért, lovak lovak után. Az arcok ismertek, a hangok is. „Nem – mondta –, nem lehet mindent elhagyni! Ilyet a világ még nem látott!” És maradt, nem ment a többivel, kifogta a lovakat, a szekér az udvarban maradt a gesztenyefa alatt, rajta hagyták a zabbal telt zsákokat és a ládát. Csak a takarókat vitték vissza a házba. A baromfit és az állatokat az istállóban tovább etették. Nem lehet mindent elhagyni. És te? És a többiek? Ki ismert még kit? A fej tele van nevekkal és képekkel. Üres házak és olyanok, amelyeket gondosan lezártak. Itt egy, ott egy. Talán holnap-holnap. Holnap pedig nincs.

Ezen az estén magára vette bundával bélelt kabátját. „Ma éjjel jönnek – mondta az öreg Nikola –, korábban, mint máskor, még éjfél előtt. Sietős a dolguk. Figyeljétek csak, nagyon nyugtalanok”. Mi az, hogy nyugtalan? Martin látta, hogy nagy-

apa bezárta az ajtókat, az udvarban az utcai kaput, benn a kétszárnyas boltajtót, és azt is, amelyik az üvegfolysó végén csak vasárnaponként volt nyitva. Zárkózott, eltorlaszolt, majd megvizsgálta, ki lehet-e nyitni őket. Ótati részéről ez egészen meglepő volt. Ő nagy volt, erős volt és nem félt senkitől. Martin biztonságban érezte magát mellette, szót fogadott neki és most csodálkozott, hogy miért is olyan különös ez a mai este. Még egy körút, még egy ellenőrzés. Mi az, hogy nyugtalanság? Szó nem esett, a lépések másképpen hangzottak, a sötétség átláthatatlanabb volt. Lépés, majd még egy, utána óvatosan a következő. Egy előre nyújtott kar, a másik az arcot védi.

Ezen az éjszakán nem hagyták kialudni a parazsat, újból megrakták, piros pontok a légnylásban, meleg, éjszaka, fáradság. Mire várunk? Miért olyan különös, hogy együtt akartak maradni? Mellette Ótati a vesszőből font karosszékben. Martin érezte őt, hallotta lélegzetét, igyekezetét, hogy az egyenletes maradjon. A sarokban a húga már aludt, Mami becsavarta és betakarta. Ő mindenütt tudott aludni, ha a kezet érezte. Ám az anya álmatlan. „Ha elérkezik az idő, induljatok! Vedd a gyerekeket és menjetek!” Menjetek.

Lenn, a Duna utca végén, Nikola a csónakjában ült, tétovázott, kivezzen-e vagy menjen vissza a házba. Hallotta a vég nélküli lármát, a kiáltásokat, a tájékozódást, a biztatást. Tartsatok ki, maradjatok együtt, ne féljete. Időről időre felszakadoztak a felhők, mögöttük sötétkék, még sötétebb kékkel a háttérben, éjfék előtt és mégis egyenként felismerhetők. A vezérlibák fölfelé irányították a sereget, annak jeléül, hogy az éjszaka nem csapnak le a nedves mezőkre, a gátra, nem kívánnak megpihenni olyan helyen, ahol lőnek. Nem tompa dübörgések voltak ezek a Duna másik oldaláról, melyeket a háborúzás hozott magával a tavaszkor és a nyáron. Ezek még az ősszel elnémultak. A sötétségben magányos lövések durran- tak, tompán, mintha a sötétségben a falhoz ütődtek volna. A felső falu felől jöttek, messziről, a vasútallo-

más mögül, a téglagyár és a kendergyár irányából. Egyes lövések, nem üdvlövések, válogatottak és célzottak. Tegnap érkeztek, egyesek a város felől, mások a Duna másik oldaláról, a cementgyár és a mészégetők felől. Egy rakás összeverődött egyenruhás és civil. Fiala kölykök. Még tejfelesszajúak, mások szakállal, borotvátlanul, vad vonásokkal, markukban a győze-

Tiszamelléki németek

lem, harcpróbálta férfiak, jöttek a nélkülözésből a sikság bőségébe. A padlásokon gabona, a ládákban liszt, a pincékben bor. És emberek, akik nem tudtak elrejtőzni. Hát mi egy lezárt ház, szőlőskerti borpince, egy csűr, gyorsan megásott gödör? Mi egy arc, melyre kiül a félelem, egy kéz, amely nem tud védekezni?

„Ismerlek, te urasági szolga vagy!” – mondta az öreg Nikolának az egyik. Nikola is ismerte őt, azt, aki most fegyvert viselt, lőszerövet és ötágú csillagot. „Hova rejtetted az öreg grófnőt?” Már régóta nem volt sem gróf, sem grófné a faluban. A kastélynak mások voltak az urai, neki maradt a ház a Duna utca végén, udvara a nádasig ért, partján a csónak, félig a vízben, félig a gáton.

„Szívesen ugrasztanám őt, akár egy öreg tyúkot” – mondta a másik és hatalmát jelezve a levegőbe lött. „Vigyázz, nehogy bárkit is elbujtass közülük!” Hallani akarta, ismeri-e őt az öreg Nikola. Nikola ismerte, csodálkozott azon, hogy a másik meny- nyire megváltozott, de nem mondott

semmit. Ez tegnap este volt, azon a napon, amikor este a vadlibák jöttek. Még nem múlt el az éjszaka. Még a helység felett repültek sereg- gekben és rikoltoztak. Magasan repültek, golyó nem érte őket.

A távolból jött a hang, egy dörrenés, mintha valaki egy ajtót rúgott volna be, fa- és üvegszilánkok. Nagyapa felegyenesedett a vesszőszékében, mellette éberén Martin húzta össze magát. Az anya nyöszörgött és nem mert többé megszólalni, minden szó villámcsapásként érte nagyapát. A húga még aludt a sarokban, de hamarosan ő is felébredt. Nagyanya szorosabbra fogta testén a fekete vastag kendőt. Nem a sötétség és a hideg, hanem az ordítózás töltötte be a házat. Fénycsóva hullott be a folyosó ablakán, amikor felrántották az ajtót. A fény mögött állókat nem lehetett felismerni, férfihangok, ordítózók, szitkozódók, követelőzők. Martin észrevette, hogy nagyapa mindezt tudta, kérdés nélkül, felelet nélkül; a fény mély árnyékokat vetett az arcára. Ilyennek még sohasem látta Ótatit. Tudta, hogy eljött az idő. A föltépett ajtó, a fény, a férfiak, a nagyapa, aki, ime, kiment az ajtón, ő kapta az első ütést, tántorgott, sötét, hörgő hang. Még pár kiáltás, hangosan dobbanó léptek. Az ajtók nyitva maradtak, többé sem kellett bezárni, sem eltorlaszolni. Csend.

(Folytatjuk)

Franz HUTTERER
(Dr. HEGEDÜS KOVÁCSÉVICS
Katalin fordítása)

Franz Hutterer (Futak, 1925–) Újvidéken járt szerb gimnáziumba. Verbászton végezte a német tanítóképzőt. 1945 óta Németországban tanított, majd a müncheni Kelet-Európai Intézet igazgatójaként ment nyugdíjba. Jelenleg is Münchenben él. Mint annyi sok sváb költő és író, Hutterer is megkísérli megörökíteni valamilyen formában hazátlanná válásuk történetét. Közös vonásuk az, hogy a magukkal vitt „képek emlékezetük üregeiben az örökkévalóságig megmaradnak”. A szenvedést nem feledik, bosszúért nem kiáltanak – még csak azt sem kérdik: miért? Most közölt novellájában Hutterer a vadlibák éjszakai vonulásával érzékelteti 1944 őszének tragikumát: azokat is, akik az „éjjeli madarakkal” elmenekültek, de azokat, is, akik Ótativál és annak családjával ittmaradtak.

Múló idők emlékei

Banatski Dvor (korábban Iltvarnok, Udvarnok, Szőlösudvarnok, Rogendorf, Banatski Dušanovac).

RÉGI feljegyzések, megsárgult okiratok, elbeszélések alapján sikerült feljegyezni, megőrizni a múltat a jelennek, a jövőnek. Sokat kutattam levéltárak ódon falai között falum múltja után, lapozgattam az idős elbeszéléseiből fennmaradt feljegyzéseket, amelyek a tovatűnt időkről, falumról szólnak.

Ha valaki elindul Becskerekre (Zrenjanin) a jugoszláv-román országhatárt összekötő műúton, amelyen valamikor a keskenyvágyú kisvonal haladt Zsombolya irányába, alig hagyja el Begaszentgyörgyöt (Žitište), fölér az Ó-Bega hidjára, ahonnan megpillanthatja a jobb oldalon Udvarnokot, a bal oldalon pedig Rogendorfort. Manapság e két falu egybenőtt Banatski Dvor szélső házainál. Az idő azonban itt sem állt meg, mert eltűntek a kisablakos, tornácos, fehérre meszelt nádfödeles házak. Hiába ke-

ressük a vert falú, földes szobákat, amelyeket télen banyakemencével melegítettek.

Valamikor mozgalmas élet folyt ezen a sik területen. Főleg a vidék hidrográfiai viszonyai tették lehetővé a letelepedést és a megmaradást. A jövevényeknek az Ó-Bega partjának a földháta biztosította a megélhetést. Az őskorból előkerült gazdag leletgyűjtemény egészen a kőkorszakig vezet vissza bennünket.

Udvarnok központjából elindulva a szomszédos falu felé, alig egy kilométernyi távolságra, az 1840-es években telepített Szőlösudvarnok részének építésekor kaptár alakú, földdel teli üregeket találtak, amelyek valószínűleg őskori lakoházak voltak.

Az első feljegyzések alapján arra a megállapodásra jutunk, hogy 1300-as évek elején ez a terület Keve megyéhez tartozott. 1319-ben mint lakatlan terület Róbert (1288–1342) király (1301–1342) birtoka volt, majd odaadományozta Kárthali Tamás várnagynak és testvérének, Kárthali Etelnek. 1408-ban Zsigmond (1368–1437) király (1387-től) adományként az Iltabei család földbirtokába került földesúri joggal, más területekkel együtt, mint Iltabé, Vida, Begaszentgyörgy. Hogyan került Eteli Miklós birtokába, azt ma már nehéz kideríteni. A törökök kiűzése után a terület teljesen lakatlanná vált. A pozsareváci békekötés (1718) után Savoyai Jenő (1663–1736) az új tartományt, Torontál vármegyét, Keve vármegyéhez csatolta és Mercy Cladius Florimundus tábornokra bízta. Az akkori térképen mint posványos térséget tüntették fel, a kevés lakosság pedig leginkább nomád életet élt, marhatenyésztéssel foglalkozott. Az 1717-es összeírás szerint Becskerek területén mintegy 24 fa-

lu volt összesen 1574, Udvarnokon 24, Gyálán 35, Törökkanizsán 40, Omlódon (Orlovat) 30, Törökbecsén 20, Écskán 20 házzal.

Gróf Mercy 1720-ban új falvakat létesített spanyolországi és olaszországi telepesekkel, akik azonban nem bírták elviselni a mocsaras vidéket és elhagyták új hazájukat. 1728-ban magyar és német ajkú római katolikusok telepedtek le. Pancsován 1720-ban, Becskereken pedig 1722-ben már lelkész is volt.

Ahhoz, hogy megfogyatkozott a lakosság száma, sokban hozzájárult a pestis. A temesvári kormány ezért újabb telepítéssel próbálkozott. 1737-ben bolgárokat telepítettek, Vinga, Lovrin, Bodrog és Ó-Bessenyő pusztáira (jelenleg a jugoszláv-román országhatár mentén nagyközségek) Sztaniszlávics Miklós püspök és Milli Balázs Kristóf plébános vezetésével, akik először Orsavára érkeztek öshazájukból.

Mária Terézia (1717–1780) királynő fiát, Józsefet (1741–1790) terepszemlére küldte. József 1768. április 19-én Szegeden keresztül lóháton 10 óra alatt tette meg az utat. Először Aradra érkezett, azután Lugosra, innen május 7-én Pancsovára, majd Almásra, Szefekerinbe, Oповóra, Torontálszigetre, végül május 10-én Écskára. Itt megismerkedett az itteni igazgatóság tisztikarával, a vidék gazdasági és politikai helyzetével. Május 15-én Becskereken keresztül, ismét lóháton, felkereste Begaszentgyörgyöt, Udvarnokot, Zsombolyát és végül még azon a napon Temesvárra érkezett. Második körútja alkalmával, 1770. április 23-án, a Tiszán Törökbecsére érkezett és innen lóháton utazott tovább, felkereste Melencét, majd Becskereket. Torontál vármegye akkori székhelye még Temesváron volt. József ezt

Rogendorf József sirkeresztje

nem tartotta alkalmasnak, s a székhelyt áthelyezték Becskerekre.

Mercy tábornok jó eredményeket ért el a vidék benépesítése és felvirágoztatása terén. A magyar ajkú telepesek mellett később szerbek, németek, oláhok és bolgárok telepedtek le.

1773. április 23-án kelt leírát alapján visszaállították Torontál vármegyét. Ezzel kapcsolatban az ünnepséget 1773. július 13-án Nagybecskereken tartották, gróf Niczky Kristóf elnöklete alatt. Ezzel új korszak kezdődött. Hozzáfogtak a Bega és az Ó-Bega folyók vizének a rendezéséhez. Mária Terézia halála után fia, II. József idejében Udvarnok és környéke a királyi kincstári birtokból árverés útján 1779-ben Petrovics József kezébe került, Ittvarnok néven. Petrovics P. József Ittvarnok, később Törzsudvarnok, végül Udvarnok földesura, a zágrábi püspökség 3403 holdjának hűbérese volt. 1822-ben hirdette ki nemességét a Pozsega vármegyétől 1822. március 27-én nyert bizonyítvány alapján. Mint e pusztai földesurát, és azokat a személyeket, akik hajlandók voltak Udvarnokra települni, hat évi adómentességben részesítették. Gróf Petrovics József révén Tiszaalpár és Szeged környékéről ily módon telepedtek le az első magyar ajkúak Udvarnokra. A falu központjában csakhamar felépült a kúria és mintegy 140 családi ház, kinevezték a falu első bíróját Szekeres András személyében, az albíró Szabó Pál, a pénztárnok Csikós István lett. A képviselő-testület élén gróf Zichy Ferraris Viktor állt, s tagjai voltak: Német Antal, Diószegi Jakab, Csizsák Jakab és Losoncz Mihály. A falu fejlődésével egyidőben fejlődni kezdett a kisipar is. Abban az időben Rosz Péter volt a kovács, Bergkeszel György és Schmidt István bogárnaként működtek. Boltot Schleim József és Polecsek Lipót tartott. 1892-ben Janell Ferenc az asztalos, Kiryanski Lajos a bográr, Muth György pedig a borbélyüzlet tulajdonosa volt.

Közben gróf Petrovics József udvarnoki földbirtokos lánya, Katalin, férjhez ment gróf Rogendorf Józsefhez. Petrovics a birtokából kiszakított egy meghatározott földterületet és ajándékba adta a vejének, aki később új települést hozott létre, mégpedig a mai falu központjából alig egy kilométernyi távolságra, a Csösztelek felé vezető út mentén. Itt épül fel Szőlösudvarnok. Ennek a településnek saját iskolája is volt. A magyar ajkú lakosságot ismét Tiszaalpár és Szeged környékéről telepítették ide, a bolgár ajkúak pedig Vinga, Lovrin és Ó-Besenye környékéről jöttek.

A Rogendorf grófi család Stájerországból (Ausztria) származik. 1480. november 4-én birodalmi bárói rangot kapott, 1521. május 3-án pedig felvette a Rogendorf és Mollenborg előnevet. 1669. április 16-án csehországi grófi ranghoz is jutott. Gróf Rogendorf József 1799–1802 között telepedett le Torontál vármegyében. Kanakon volt a birtoka. Fia, József Albert Ernő 1784-ben született, később gróf Petrovics József veje lett, valamint Szőlösudvarnok, majd Rogendorf falu birtokosa és alapítója. A későbbi években Udvarnok és Rogendorf között díszkertet létesített, annak közepébe pedig kastélyt építtetett. 1842. április 7-én 58 éves korában halt meg. Birtokát fia, Róbert Dezső vette át és folytatta Rogendorf kiépítését. A régi Sző-

Tulajdoni lap. Rogendorf.	
Szám	Leírás
1	1773. évi k. 1773. évi aug. 23-án 1773. évi k. 1773. évi aug. 23-án 1773. évi k. 1773. évi aug. 23-án 1773. évi k. 1773. évi aug. 23-án
2	1773. évi k. 1773. évi aug. 23-án 1773. évi k. 1773. évi aug. 23-án 1773. évi k. 1773. évi aug. 23-án 1773. évi k. 1773. évi aug. 23-án
3	1773. évi k. 1773. évi aug. 23-án 1773. évi k. 1773. évi aug. 23-án 1773. évi k. 1773. évi aug. 23-án 1773. évi k. 1773. évi aug. 23-án

Részlet a korabeli telekkönyvből

lösudvarnokot a lakosság elhagyta, beköltözött az újonnan létesített faluba, ahol tágas családi házak épültek. Az 1873. február 5-i keltezésű szerződés szerint, amelyet március 7-én a becskereki királyi törvényszéken is hitelesítettek 880. szám alatt, a földesúr a birtokából 800 szögölnyi földterületet szakított ki, hogy minden lakos, tulajdonjogot szerezve, családi házat építhessen. E megsárgult okiratokból megtudhatjuk, hogy a 97–133/35 földszámon Raff Mátyás a 16-os sorszám alatti területen, a 97–135/49 földszámon Kukurov Sztoján a 21-es sorszám alatt vált tulajdonossá, akárcsak sokan mások, mint Dugonics Péter, Kukurov Iván, Gyapjas István, Kukurov István, Csikós József, Bancsov Péter, Kovács Ferenc, Dugonics Sebestyén, Penyov Nikola, Toskov Iván, Serbán Pál,

Damjanov Pál, Toskov Balázs, Momirov Antal, Toth János stb. A bíróságon hitelesített végzésekkel valamennyien telket kaptak Rogendorf falu nagy utcáján. 1861–1863 között felépítették a falu központjában a katolikus templomot, majd a Zöld utca egy részét és a Kis utcát. A falu nem maradhatott iskola nélkül. A katolikus templom szomszédságában először a négyosztályos iskola, később, a Zöld utca sarkán még egy iskola épült. A 54 holdon elterülő Szőlösudvarnok 23 házával és 210 lakosával megszűnt. Egyesek, különösen a bolgárok, a jobb megélhetés reményében elköltöztek Erzsébetlakra (Belo Blato), Lukácsfalvára és Kanakra, s voltak, akik Ivanovára mentek.

Szőlösudvarnoknak, mint kis községnek Götter Mihály volt a bírája, Wagner Péter az albírja, Petzler Miklós a pénztárnoka, Richar Miklós a jegyzője. Abban az időben 27 iskolás gyereket tartottak nyilván, valamennyien helyben jártak iskolába. Mivel állandó tanítójuk nem volt, Ittvarnokról járt ki az ottani tanító, Laba Gáspár. Az anyakönyveket Csözsteleken vezették.

Az említetteken kívül még ezek az adatok állnak rendelkezésünkre: 1878. december 31-én 87 lakóházat, 690 lakost, 2848 hold szántóföldet, 209 hold legelőt, 31 hold szőlőt és gyümölcsöst, valamint 130 hold parlagot tartottak nyilván.

Gróf Rogendorf földi maradványait a falu központjában, alig néhány száz méternyire a családi

gonics Péter volt. Az új iskolába 78 tanuló járt. Minden gyereknek meg kellett tanulnia írni és olvasni, Kederov Mátyás helybeli tanító segítségével.

Közben a falu kisipara is fejlődésnek indult. Az első kovácsműhely tulajdonosa Bogdánovics Mátyás volt, Shir Antal asztalos-, Diószegi Jakab bognár-, Riff János cipész- és csizmadiaműhelyt, Bogdánovics Antal pedig borbélyüzletet tartott.

A falu birtokosának, gróf Rogendorf Róbertnek itt születtek a gyerekei: Andor, Aladár és Marcsa, akik egy évvel édesapjuk halála előtt elhagyták szülőföldjüket, 1886-ban pedig eladták a birtokot. A becskerekai bírósági iratokból tudhatjuk meg, hogy az új földbirtokos Begavári Back Herman gróf lett, de hamarosan gróf Csekonyics Endre tulajdonába került a birtok, mégpedig adásvételi szerződéssel. Az ő javára kebelezik be telekkönyvileg Szőlösudvarnok és Rogendorf földterületét is, melynek vételára 600 000 forint volt. Az új tulajdonos újabb befektetésekkel járult hozzá a falu építéshez. Ahol korábban egy száraz kőmalom volt, a római katolikus templom szomszédságában, a Zöld utca sarkán új iskolát építtetett, s megkezdte a keskenyvágányú vasút építését, amely birtokát összekötötte Nagybecskerekkel.

A falu lakosai számának a változása az alábbi adatokból látható:

év:	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1931
lakos:	1894	1699	1543	1628	1642	1783	1855

Hivatalosan anyakönyvi bejegyzéseket 1895. október 1-től végeznek a faluban. A falu első szülöttje Berényi Vince – Borbála és Antal fia – volt, aki október 4-én született, s akit október 6-án jegyezték be. A második oldalon Sztojkov István cigány – lökupec – és Katalin, született Kovácsevity háztartásbeli lánya, Erzsébet szerepel a nyilvántartásban. Az év végéig még tíz újszülött nevét találni az anyakönyvben – nyolc fiút és két leányt. 1896-ban

hány száz méternyire a családi kastélytól temették el, s abba a családi sírboltba temették később a Rogendorf család többi elhunyt tagjait is. A sírboltot fia, Róbert építtette édesanyja halála után, 1857-ben. Ide járt a grófi család és a falu lakossága minden vasárnap délelőtt istentiszteletre mindaddig, amíg a falu központjában, gróf Róbert kezdeményezésére és a falu összefogásával nem épült fel a jelenlegi római katolikus templom, amelyet Kisboldogasszony napján, szeptember 8-án szenteltek fel.

Az új község jegyzője Rihár Miklós, bírja Karavan Mátyás, albírja pedig Du-

B. Tulajdonlap.

37	1854 márc. 1873 márc. 11-én	Charváti 112	1854 márc. 1873 márc. 11-én	Charváti 112	1854 márc. 1873 márc. 11-én	Charváti 112
38	1855 márc. 1873 márc. 11-én	Charváti 112	1855 márc. 1873 márc. 11-én	Charváti 112	1855 márc. 1873 márc. 11-én	Charváti 112
39	1857 márc. 1873 márc. 11-én	Charváti 112	1857 márc. 1873 márc. 11-én	Charváti 112	1857 márc. 1873 márc. 11-én	Charváti 112
40	1857 márc. 1873 márc. 11-én	Charváti 112	1857 márc. 1873 márc. 11-én	Charváti 112	1857 márc. 1873 márc. 11-én	Charváti 112
41	1858 márc. 1873 márc. 11-én	Charváti 112	1858 márc. 1873 márc. 11-én	Charváti 112	1858 márc. 1873 márc. 11-én	Charváti 112
42	1859 márc. 1873 márc. 11-én	Charváti 112	1859 márc. 1873 márc. 11-én	Charváti 112	1859 márc. 1873 márc. 11-én	Charváti 112

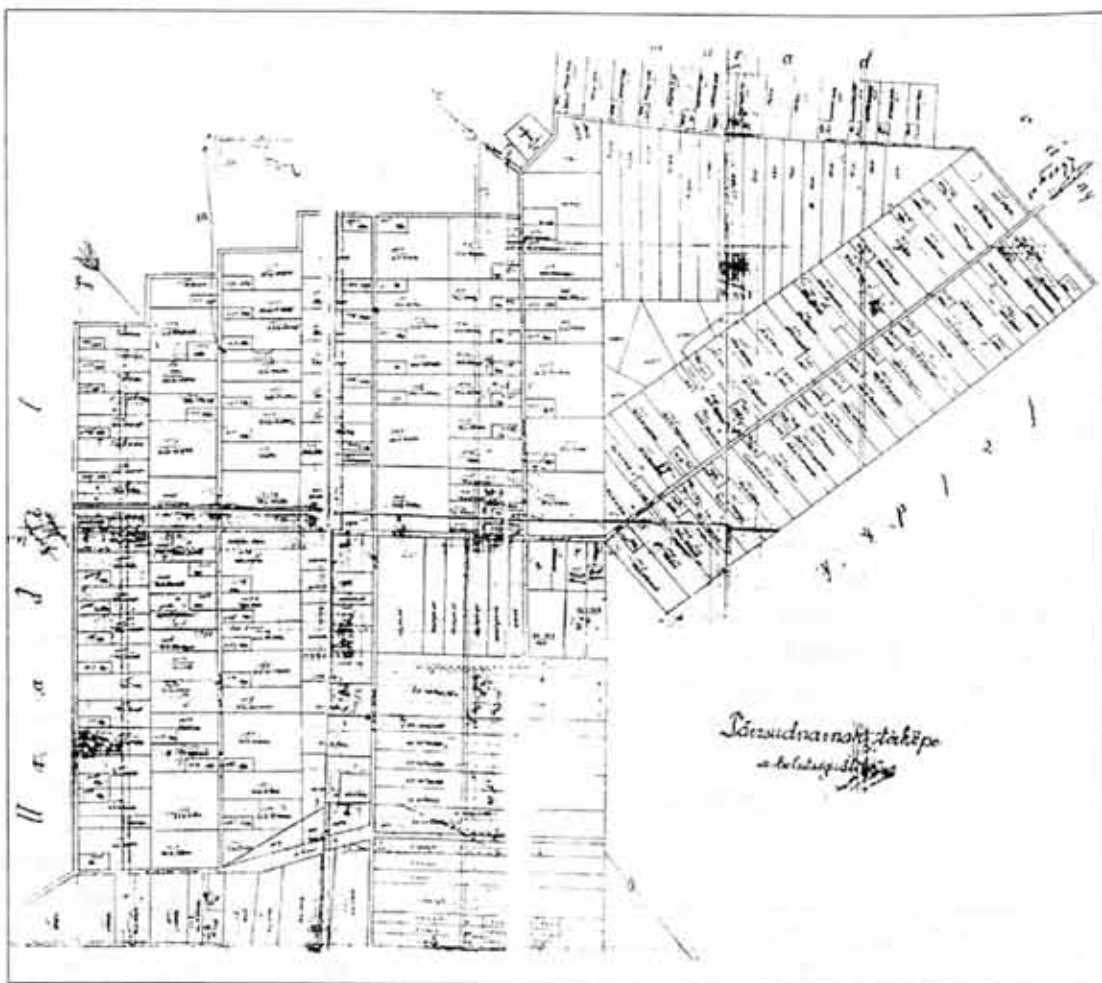
A telekhez jutottak névsora

Udvarnok, Szőlösudvarnok és Rogendorf kisközségben összesen 67 újszülött nevét jegyezték be a születési anyakönyvbe, az utolsó öt évben pedig átlag három újszülöttet irtak be.

1895-ben Kovács András, született Torontál-Tordán 1872. november 5-én és Nagy Anna, született 1876. július 20-án szerepel elsőként az eseti anyakönyvben, a másodiknak bejegyzett házaspár Kasas István, pálfalvai születésű és Barna Borbála, németeleméri születésű lány. Ebben az évben több esküvő nem is volt.

Az elhalálozottak anyakönyvében 1895. október 3-ai bejegyzéssel Lábadi György neve található, aki 85 éves korában halt meg. A másodiknak bejegyzett halott Germán János, a harmadik Tóth Ferenc, aki 57 éves korában halt meg. Az év végéig 12, míg 1896-ban 41 elhalálozást jegyeztek be. (Az elmúlt években mintegy harminc hunytak el Banatski Dvoron, többen, mint ahányan születtek.)

Gróf Csekonyics Endre majd harminc évig élvezte a vagyonát. 1919. július 29-én az akkori hatalom határozattal betiltotta e földbirtok eltulajdonítását. Ez volt az első földreform Vajdaságban. A becskerekí járási bíróság telekkönyvében tüntetik fel, s állami vagyonba veszik. Sokan nem tudták – nem is tudhatták –, hogy új telepések érkeznek majd erre a területre. A terv 1921-ben lépett életbe, 1922-ben pedig már sor került Rogendorf második betelepítésére. A telepések Boszniából, Hercegovinából és Crna Gorából érkeztek. Az állammal kötött szerződés alapján 1929. december 16-án megkapták a korábban kiosztott családi házak tulajdonjogát. A korábbi grófi földbirtokból elvett földte-

Törzsudvarnok egykori térképe

rületeket osztják szét az új telepések között, ezek: Rajić Milena, Dabović Petrana, Kuljić Mihajlo, Stankov Veljko, Svrđaln R. Stevo, Kondić Đura, Radovančev Vojin, Danilović Đordje, Bajić Vučen, Robar Đuro, Kralj Mitar, Aleksić Jovan, Vučurović Radovan, valamint a Kesić, a Švorčan és a Samardžić család tagjai. Érkezésük után a falu neve is megváltozik Banatski Dušanovacra.

A telkeket ugyan kiosztották, a telepéseknek azonban nem volt lehetőségük az építőanyag beszerzésére, mert az állam ezt nem biztosította nekik, így a grófi kastély lebontásához fogtak és annak épületanyagából épültek fel az Újsoron, a Sime Šolaja és a Sava Kovačević utcákban az új családi házak téglából, míg az első telepések házai, amelyek gróf Rogendorf és Petrovics idejében épültek, vert falból voltak. A megcsonkított kastély maradványai még most is ott vannak a falu központjában. A kastély-

nak azt a részét, amely a cselédeknek volt szánva, jelenleg a helybeli szövetkezet tulajdona.

A második világháború után itt is, mint minden más helységben, sok magántulajdonban levő épületet, mezőgazdasági gépet stb. államosítottak. 1946-ban megváltozott a két falu neve, s azóta is Banatski Dvorként tartják nyilván, ahol az első összeírás (1948) szerint 518 háztartást és 2177 lakost jegyeztek fel. A későbbi években ez így alakult:

év:	1950	1961	1971	1981	1991
lakosság	2099	1832	1629	1375	1301
háztartás	523	505	465	442	459
lakóépületek száma			479	495	490

A falu, amely volt önálló község is, 1960-tól a begaszentgyörgyi (Žitište) községhez tartozik. Tengerszint magassága 83 méter, és a 149-es út szeli ketté, ugyanakkor köti is össze Becskerekkel és Csernyével.

PRÉC István

Ómoravica történetéből

A falu újratelepítésének 210. évfordulója kapcsán* (1.)

Ómoravica újratelepítésének 200. évfordulóját, ismert okokból kifolyólag, nem ünnepelhette meg, de tíz évvel később, 1996-ban már nem gördítenek akadályt a megemlékezés elé. Tíz évvel ezelőtt – sőt előbb is – e sorok írója szoros kapcsolatban állt azzal a maroknyi csoporttal, amely lelkesen gyűjtötte, kutatta a falu történeti adatait.

A Szabadkai Történelmi Levéltárban (SzTL) különösen az 1850-es években, vagyis az ún. járási hivatal (Bezirksamt) anyagában találkozhatunk értékes ómoravicai vonatkozású dokumentumokkal. Az alábbiakban többnyire ezekből válogatunk (kiegészítve az Ormos-féle helységnevtár és más forrás néhány adatával)¹. Annál inkább, mert a helytörténészek általában keveset kutatnak a Bach-korszak irrományaiban. Pedig e „sötét” történeti korszak levéltári forrásai arról tanúskodnak, hogy az észak-bácskai kis falvakban is mozgalmas élet folyt. Sokkal élénkebb, mint hinnénk...

Az 1849. november 18-i császári pátenssel törvényessé válik a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság létrehozása². A különálló tartomány közigazgatási és politikai központjává Temesvárt nevezik ki s a tartományt öt kerületre (Kreis), a kerületeket járásokra (Bezirk) osztották. A zombori kerületet a zombori, kúlai, apatini, bajai, zentai és szabadkai járások alkotják. A szabadkai járási (főszolgabírói) hivatalhoz a következő települések tartoztak: Almás, Bajmok, Csantavér, Kunbaja, Ómoravica, Pacsér és Sándor. A szabadkai levéltárban e települések 1850 és 1860 közötti ada-

itait ötvennél több dobozban őrzik. Ezúttal nagy vonásokban tekintjük át a levéltári rendezés közben fellelt ómoravicai vonatkozású, zömmel német nyelvű dokumentumokat.

A falu lakosságának létszáma meghaladja az ötezret, házainak száma közel ezerre tehető. A vasút létrehozására való előkészület során Szabadka 1855-ben jelentést ad többek között Ómoravicáról is³. E szerint a helység szántóföldje 11 163 katasztrális hold, ebből 1860 hold ugar-, 3722 hold búza-, 930 hold árpa-, 2791 hold zab- és 1860 hold kukoricaföld. Összesen terem búzából 44 652, árpából 11 160, zabból 44 656, kukoricából 32 550 pozsonyi mérő. Itt mondjuk el, hogy a zombori kerületi előljárárság 1856 februárjában arról értesíti a szabadkai főszolgabírói hivatalt, hogy Vojnits Jakab és Dániel, Szalmásy Julianna, Tomcsányi András, Szemző-Aigler János, ifj. Imrédy Ferenc stb. ómoravicai birtokosoknak több ezer forint kártalanítási összeget juttat a Földtehermentesítési Bizottság, mert a szabadságharc bukása után elvették földjeiket⁴. A földdel kapcsolatban említjük, hogy a szabadkai hatóság Buzás András ómoravicai bírósági kérésére 1856 júliusában bizonylatot ad ki, melynek értelmében Ómoravicán a telkek tagosítására 372 tulajdonos szavazott, ellene hét személy⁵. Az Ormos-féle helységnevtár adatai is megerősítik, hogy a faluban említésre méltó szinten állt a gyümölcsstermelés. Az 1850-es évek végén a szőlőterület nagysága meghaladja a 400 holdat s a községi gyümölcsfa-iskola jelentősen fellendítette a termelését. A la-

kosság nemes gyümölcsfafaját Vojnits Dávid közbirtokosnál szerkezethetett be, a többi között nagy mennyiségben kitűnő fajta őszi barack-csemetét, amely később 16 lat súlyú (közel 30 dkg) termést is hozhatott. A tanítók a mezőgazdaság témaköréből elméleti és gyakorlati nevelésben részesítik a tanulókat. Több hangsúlyt fektetnek a talaj minőségének tanulmányozására s arra a megállapításra jutnak, hogy errefelé legérdemesebb almát, körtét, őszi barackot és cseresznyét termelni. Ezenkívül vannak némi adataink az eperfanévelésről és selyemhernyó-tenyésztésről. 1856-ban a „községi kert” négy ágyásában a magról ültetett eperfák száma 934. Egy 1857. évi tudósításból kitűnik, hogy az ómoravicai községi kert területe 2200 négyszögöltre növekedett és az eperfacsemeték száma meghaladja a tízezret. A község selyemgubókat 1857-ben rendel, s Ómoravica beváltóhelye Apatin. Időközben az eperfakert szomszédságában levő közös legelőből kijelölnek közel 1700 négyszögöl területet faiskola (gyümölcskert) létesítésre⁶, amelyet később körülárkolnak. Egy másik jelentésből pedig a magánosok és a köztulajdonban levő hasznos növények számáról értesülhetünk. Arról, hogy a községben 120 db fiatal, 80 db középkorú és 50 db öreg haszonfa található. A terményjelentések 1854 és 1860 között követhetők nyomon⁷. Az 1853-as évhez viszonyítva jobb terméseredmény volt 1854-ben búzából, kétszeresből (a búzának és rozsnak keverékéből álló vetés), rozsból, zabból, szénából, kukoricából. A járási hivatal hét községe közül ekkortájt Ómora-

vicán termesztették a legkeve-
sebb féle növényt. Viszont jó ter-
méseredménnyel dicsekedhetett
a község 1857-ben és 1860-ban,
amikor főként a tavaszi és őszi
vetemények, a kétszeres, a búza,
a zab és a széna hozamával le-
hettek elégedettek.

Szólnunk kell a kenyérgaboná-
ról, a gabonakereskedésről is. A
temesvári helytartóság 1854 júli-
usában arra hívja fel a községek
figyelmét, hogy a kenyérgabona
ára tartósan felszökött és ez min-
denekelőtt a katonaság ellátásá-
ra, fenntartására van kihatással.
Ómoravicán nincs kenyérgabona-
tartalék; a falu gabonakereskedé-
sét öt alkusz közvetíti a cservenkai
és sztapári kereskedőházakkal. A
búza ára az 1850-es évek végén
2 forint 58 krajcár és 5 forint 16
krajcár között mozog. A község la-
kossága a gabonát leginkább a
bajai hetivásárra szállítja.

E korszakból szegényes ada-
tokkal rendelkezünk Ómoravica
rétjeinek és legelőinek növényvilá-
gáról. Az Ormos-féle helység-
névtárban arról olvashatunk,
hogy errefelé nincs különösen
említésre méltó növényfajta,
azért mégis megnevez huszon-
egy különböző növényt. Amikor
újabb területek megművelésére
kerül sor, megváltozik a község
növényvilága is. Sokkal több do-
kumentum ad hírt a település ál-
latvilágáról, az állattenyésztésről.
A lótenyésztés korlátolt keretek
között folyhat, mert az apaállat-
tartás szegényes. Jelentősebb a
szarvasmarha-tenyésztés: az évi
állatszaporulat ezerre tehető. Az
1850-es évek végén a helység
szarvasmarha-állománya kb.
3000. A legelők csökkenésével
(1857-től) hanyatlak a juhtenyésztés.
A sertések száma ekkortájt
2500. A nyúl (állandó irtása elle-
nére) nagy mennyiségben jelent-
kezik a határban. A ragadozó ál-
latok közül a farkas felette elsza-
porodott és nagy kárt tesz évről
évre. A lótenyésztéssel kapcso-
latban elmondható, hogy a ne-

hézségek (apaállat és a ménés
hiánya) ellenére fejlődés észlel-
hető. A lovakat általában három
éves koruktól fogják be és előfor-
dul, hogy azok még 25 évesen is
teljesítik kötelességüket. A fiatal
állatokat április 24-e és novem-
ber 15-e között a legelőkön tart-
ják. Az 1850-es évek végén a lo-
vak száma kétezerre tehető, eb-
ből 950 kanca, 875 herélt és 175
csödör. 1859-ben Ómoravica
6000 juhát tizenkilenc tulajdonos
birtokolja, akik évente 18 000
font jó minőségű egynyíratú
gyapjúhoz jutnak. A juhhús vi-
szont még mindig egyik fő fo-
gyasztási cikk, amelyből más vi-
dékek piacára is jut. Itt említjük
meg az 1860. szeptember 28-án
a marhalegeltetési díj megszabá-
sa tárgyában felvett jegyzőköny-
vet, amely többek között arról tu-
dósít, hogy Ómoravica 207 telek-
birtokosa 2902, a házas zsellérek
(kiknek 1848-ig nagyrészt „földes
háza levén”) 945, a házatlan
zsellérek pedig 319 birkával ren-
delkeznek. Így fejeződik be a do-
kumentum: „... öszvessen 21 há-
zas és házatlan zsellérek birto-
kában levő birkák száma majd fe-
lét teszi az öszves birkák számá-
nak. Végre hogy ezen házas és
házatlan zsellérek megteszik azt
is hogy vidéki birkákat őriznek
sajátjuk czíme alatt.”⁸ Ezenkívül
sokfajta énekesmadár és egy
sasféle, helyenként bagoly és ka-
kukk, fecske, veréb, galamb, gó-
lya, vadkacsa, kócsag, bölömbi-
ka, tűzok, fűrj és baromfiféle tar-
kítja Ómoravica házainak táját,
rétjeit és legelőit.

Mielőtt ismertetnénk Ómoravi-
ca iparosainak és kereskedőinek
néhány újabb forrását, rá kell mu-
tatni a paraszti gazdálkodás
szembetűnő elmaradottságára. A
mezőgazdaságban általában fa-
ekét és csak ritkán használnak
vasekét, amelyeket Farkas és
Vidács műhelyéből („gyárából”)
szereznek be. A borona úgyszin-
tén fából vagy vasból készül. A
kukorica megműveléséhez a

„kultivátor”-t is használják. Az
egész községben csupán Ungár
Benjámín rendelkezik egy négy
lóerős cséplőgéppel és néhol ku-
koricamorzsolóra, szecsckavágó
gépre is rábukkanhatunk 1859-
ben. Az ómoravicai helyettes bí-
ró 1856 szeptemberében jelenti,
hogy a helységben csak száraz-
malom létezik s örlési díj címén
1/11 részre tartanak számot.
Mike István 1856-ban a malom-
ipar üzésére kér engedélyt. Két
év alatt tanulta ki Új-Szivácon a
molnármesterséget és Ómora-
vicán tartózkodik már négy éve.
A szabadkai hatóság elveti a ké-
relmet, mert a vándorlási évek
nélkül nem üzhető a mesterség.
Hasonlóan járt kérelmével
Schrott András helybeli molnár is.

Kedvelt foglalkozás Ómora-
vicán a méhtenyésztés, erről küld
tudósítást a község 1857 júliusá-
ban⁹. A helybeli református lel-
kész hetvennél is több méhkap-
tárt tart, valamint Papp István re-
formátus tanító kedvelteti meg a
méhészetet az ifjúsággal (az is-
kola méhkasainak száma ekkor
huszonöt). Az ómoravicai előljá-
róság 1860 júniusában már arról
számol be, hogy a faluban erő-
sen hanyatlott a méhészet, az is-
kolában már csak elméleti ismer-
etekkel gazdagítják a tanulók tu-
dását. Ugyanígy a sándori, csan-
tavéri és a bajmoki iskolákban is
háttérbe szorult a méhekkel való
gyakorlati foglalkoztatás.

Az ómoravicai községi előljá-
róság 1857 júniusában bemutatja
a szabadkai hatóságnak a
Johann Offenbacher tégláégető-
vel kötött szerződést. E szerint a
község részére főleg tetőcsere-
pet készítene. A környéken rajta
kívül nincs cserépegető, a háza-
kat jobbára nádtető fedi. Ennek
ellenére a zombori kerületi ható-
ság nem engedélyezi a cserépe-
getést. Ómoravicán azonban
mégis tudunk mázas fazékkeres-
kedőkről, akiknek áruit (a máz
minőségét) egészségügyi szem-
pontból rendszeresen vizsgálja a

helybeli orvos. 1858-ban már csak Szabó Pardányi János cse-répfazék-kereskedőről van tudomásunk¹⁰.

A Bach-korszakban Ómoravicán élénk céhbéli élet folyt. 1857-ben a falu két céh elöljárója Juhász András kovácmester és Csepcsik János takácmester. A céhösszejöveleteken általában a segédek vándorlásával, vándorkönyvekkel, a visszaélésekkel, a fegyelemmel, a vasárnapi ismétlőiskolával, az istentisztelet rendszeres látogatásával stb. kapcsolatos kérdések szerepelnek napirenden. A helységben az összes iparos egy területhez tartozik. Két céhséget jegyeznek, ám mindkettő külön kiváltsággal rendelkezik. A főcéh itt az úgynevezett „közös céh”, ahova a kézművesek többsége tömörül (a másik céhet a meglehetősen nagy számban levő takácsok alkotják). 1857-ben a helység inasainak száma huszonkilenc. Az okirat öt csizmadia-, öt takács-, négy kovács-, négy kalapos-, három köműves-, két molnár-, két asztalos-, egy szűrszabó-, egy cipész-, egy hentes és egy szabóinast tüntet fel. Különösen érdekes az iparosok és kereskedők 1857. és 1858. évi névsorát áttekinteni¹¹. Az előző évi kimutatáson 112, az utóbbin 107 személy szerepel. Az alábbiakban közöljük Ómoravica 1857. július 31-én összeírt iparosainak és kereskedőinek névsorát: 1. Juhász András kovács, 2. Kropatsek János asztalos, 3. Nagy Dániel szabó, 4. Fehér Sándor takács, 5. Fegyverneki István kovács, 6. Inotai János csizmadia, 7. Vida Ferenc szücs, 8. Hám János asztalos, 9. Csekity István szücs, 10. Gobi István szabó, 11. Bálint József kovács, 12. Fux Bertalan kádár, 13. Nagy Sándor csizmadia, 14. Koczó János takács, 15. Juhász Péter csizmadia, 16. Nagy István csizmadia, 17. Foris Lajos csizmadia, 18. Krézer Ádám takács, 19. Pazar János szíjgyártó,

20. Nagy Ferenc szücs, 21. Fara-gó Sándor csizmadia, 22. Juhász Mihály csizmadia, 23. Mészáros György kovács, 24. Stanyó Kris-tóf csizmadia, 25. Nagy József csizmadia, 26. Hallgató Mihály csizmadia, 27. Kósa András kovács, 28. Friedmann József szappanfőző, 29. Gönczö Pál szücs, 30. Schaffer Gáspár szücs, 31. Illés Sándor állatorvos, 32. Papp József csizmadia, 33. Kerekes József kovács, 34. Szüts Sándorné kovács, 35. Stanyó Vendel csizmadia, 36. Novotni János szabó, 37. Hering József lakatos, 38. Galambos István lakatos, 39. Inotai Lajos csizmadia, 40. Kamenik János szabó, 41. Juhász Sándor csizmadia, 42. Bátori István csizmadia, 43. Molnár Kis Mihály csizmadia, 44. Csákvári József csizmadia, 45. Vékás József csizmadia, 46. Fitus Mihály kovács, 47. Nemes István csizmadia, 48. Mohai József kovács, 49. Gyöngyösi István szabó, 50. Facsar János csizmadia, 51. Janda Antal szabó, 52. Erdei Sándor szücs, 53. Ivántsek István kötélgyártó, 54. Huszka József kötélgyártó, 55. Ledn Mihály kovács, 56. Szupora Lőrinc szücs, 57. Bonifard Menyhért szücs, 58. Erhard József szabó, 59. Laki János kovács, 60. Balog Bálint csizmadia, 61. Kovács Bálint kovács, 62. Fischer Móric szücs, 63. Vauzin (?) Antal asztalos, 64. Szabó János asztalos, 65. Misa József molnár, 66. Osztrogonatz Antal kalapos, 67. Mészáros Péter csizmadia, 68. Rudnai Dániel cipész, 69. Jozas Ignác mészáros, 70. Oszvald Antal esztergályos, 71. Kremer Ádám kalapos, 72. Juhász János köműves, 73. Kohn Gobi szücs, 74. Bátori József szabó, 75. Hollósi Pál kovács, 76. Hollósi István kovács, 77. Somogyi András szűrszabó, 78. Csepcsik János takács, 79. Jónás Mihály takács, 80. Csepcsik Józsefné takács, 81. Flaumann Bálint takács, 82. Méhes József

takács, 83. Tóth Ferenc takács, 84. Markos András takács, 85. Zahora János takács, 86. Boros György takács, 87. Fodor István takács, 88. Szvoren József takács, 89. Novak György takács, 90. Fodor Jakab takács, 91. Rontó János takács, 92. Rontó Mihály takács, 93. Rapcsányi György takács, 94. Fejős Mihály takács, 95. Kocsis Péter takács, 96. Fejős Mihály takács, 97. Flaumann Miklós takács, 98. Rostás Imre takács, 99. Csapó Sándor takács, 100. Mészáros András takács, 101. Nagy Sándor takács, 102. Hám Sebestyén takács, 103. Varga Lajos takács, 104. Balog József takács, 105. Hallgató Imre takács, 106. Butai János takács, 107. Moritz Obláth kereskedő, 108. Wilhelm Bergel kereskedő, 109. Aron Krauser kereskedő, 110. Gaspar Engler kereskedő, 111. Adolf Fischl kereskedő, 112. Josef Friedmann kereskedő. A névsor családtörténeti tekintetben is figyelemre méltó. Összehasonlításként megjegyezzük, hogy 1858-ban Pacsér iparosainak és kereskedőinek száma 76, Csantavéré 83, Sándoré 26, Bajmoké 121¹².

(Folytatjuk)

MAGYAR László

* A szerző (1937–1998) hagyatékából

JEGYZETEK

- ¹ Az Ormos-féle helységnévtár 1859-ben és 1860-ban készült. Másolata Szabadka és környékére vonatkozóan megtalálható a Szabadkai Történelmi Levéltárban (SzTL) is.
- ² Vasilije, Krestić: *A magyarországi szerbek politikai törekvései és a magyarok (1849-1867)*. In: Szerbek és magyarok a Duna mentén II. Szerkesztette Fried István. Budapest 1987. 129.
- ³ SzTL, 1/Ügyvédi hivatal 1857.
- ⁴ SzTL, 776/Bezirksamt 1856.
- ⁵ SzTL, 5138/Bezirksamt 1856.
- ⁶ SzTL, 5613/Bezirksamt 1856.
- ⁷ SzTL, 200; 510/Bezirksamt 1854; 2574/Bezirksamt 1857; Bezirksamt 1856-1858, jelzet nélkül dobozok; 2835; 4034/Bezirksamt 1860.
- ⁸ SzTL, 5890/Bezirksamt 1860.
- ⁹ SzTL, 2251/Bezirksamt 1857.
- ¹⁰ SzTL, 3693/Bezirksamt 1858.
- ¹¹ SzTL, 955/Bezirksamt 1857; 6586/Bezirksamt 1858.
- ¹² SzTL, 6586/Bezirksamt 1858.

A ludasi gányók

Szabadka és környéke gazdaságtörténetének feltárására irányuló kutatások egyik sarkalatos és megkerülhetetlen témaköre a dohánytermesztés. A szabadkai levéltárban fellelhető nagybecsű és féltve őrzött XVIII. és XIX. századi gazdasági iratanyag számottevő része vidékünk dohánytermesztésével kapcsolatos. A városi tanács és M. kir. Adóhivatal szabadkai részlege, valamint a M. kir. Belügyminisztérium a szegedi Cs. Kir. Dohánybevéltő Hivatal és az ugyancsak szegedi M. kir. Pénzügyigazgatóság pentagonban történő számos e témával kapcsolatos átirat és levelezés azt igazolja, hogy a dohánytermesztés nemcsak regionális, hanem országos fontossággal bírt.

Gazdaságtörténeti jelentőségén túl e téma még izgalmas településtörténeti és statisztika adatokban is bővelkedik.

Az ismert kertészeti kultúrák közül talán egy növény termesztése és értékesítése sem okozott annyi fejfájást a törvényhatóságoknak szűkebb pátriánkban és ország-szerte, mint a burgonyafélék családjába tartozó dohány.

E kertészeti kultúra dísznövény változatát Kínában már ősidők óta ismerték, Európában mégis Kolumbusz (1451–1506) révén vált ismertté, aki 1492-ben a guanahani (Antillák) bennszülötteknél látta először, hogy kukoricalevél közé csavart dohánnyt pöfékelnek. Ezt követően elterjedése Európában viszonylag gyors volt. A történeti Magyarország területére az első nyers dohánylevelet Bornemissza Pál (1499–1579) erdélyi püspök hozta be 1568-ban.

A „száraz részegségnek” gúnyolt dohányzást kezdetben üldözte a polgári törvényhozás. Az egyház is küzdött ellene, így VIII. Orbán (1569–1644) 1642-ben és X. Ince pápa (1519–1591) 1650-ben

egyházi átokkal sújtotta a dohány élvezetét. Az egyházi átok egy évszázadig, 1724-ig volt érvényben, majd eltörölték.

Mivel a dohányzás elterjedését a hatóságok képtelenek voltak megakadályozni, inkább gazdasági előnyöket igyekeztek kovácsolni belőle, ezért megadóztatták. A leggyakoribb ásóztatási mód a dohánymonopólium, az egyedáruság különböző változatai voltak.

A rendelkezésünkre álló adatok egyöntetűen igazolják, hogy Szabadka tágabb határában először Ludason termesztettek dohánnyt. „A török uralom után Ludas mint pusztakerült Szabadkához, és már az 1740-es években kezdtek itt főleg kertészek letelepedni és dohánytermesztéssel foglalkozni. 1744 nov. hóban Tyurtyia Simon, Kozaracski János, Korponai György és János kaptak itt kerteknek való földeket.”¹

Az öt telepes dohánykertész (gányó) család(fő) csak szerény hányada azoknak, akik Szegedről és környékéről (Csongrád és Csomód megye) rajzoltak ki a délvidéki pusztákra. „A szegediek több évtizedig tartó kirajzása ennél jóval előbb, már az 1730-as években elkezdődött: egyaránt irányult a környező uradalmak lakatlan pusztáira és a már népesedő településére. A pusztákra elsősorban dohánytermesztő kertészek (hortulani) mentek, s a XVIII. század derekán a Tisza és a Maros mellékén sorra jöttek létre a dohánykertész telepek.”² Ekkor települtek be a Bánság lakatlan kincstári pusztái is. A kitelepülő zsellérek többsége szerb volt, de akadtak közöttük szép számban magyarok is. Először a ház nélküli zsellérek távoztak Szegedről és környékéről, majd később a többiek is túladtak ingóságaikon a szebb jövő reményben. Az adót ekkor már nem Szeged városának, hanem a megyének fizették. A dohánykerté-

szek kis területen gazdálkodtak, egy-egy birtok nagysága 1-től 4–5 holdig terjedt.³ Az 1750-es évek elejéig a ludasi gányók szép jövedelemre tettek szert a dohánytermesztésből és még adót sem fizettek. A gyors anyagi gyarapodás szemet szúrt a városnak, és a városi tanács hamarosan döntött. Egy 1754. ápr. 18-án hozott határozata értelmében a ludasiaknak minden láncc után fél mázsa dohánnyt kellett adó gyanánt beszolgáltatni.⁴

Idővel a dohánytermesztés elterjedt a környező szállásövezetekben és a városhoz tartozó településeken is. Egy 1788. december 14-én kelt kimutatás szerint

Ludason

483 kat. hold dohányföldön
4405 mázsa és 15 font termett;

Zobnaticán

2 kat. hold dohányföldön
12 mázsa termett

Nagyfényen

4 kat. hold dohányföldön
31 mázsa, 70 font termett

Vámteleken

1 55/1600 holdon
11 mázsa, 14 font termett

Györgyénben

6 14/1600 holdon
35 mázsa, 81 font termett

Tavankúton

23 25/1600 holdon
168 mázsa termett

Kelebián

82 40/1600 holdon
805 mázsa, 46 font termett

A beültetett 604 13/1600 holdon tehát 5469 mázsa és 24 font dohánnyt termelt. Mivel a mázsának piaci ára ekkor 4 forint 12 krajczár volt, így a termelők 22 000 forint jövedelemre tet-

tek szert ebben az évben.⁵ A termelési feltételek ekkor valóban ideálisnak mondhatók. A dohány térhódítása a gabonatermesztés rovására történt. A dohány utáni jövedelem a fekete talajon ötször, a homokon pedig tizenkétszer volt nagyobb a gabonáénál, értékesítése nem ütközött nehézségbe, hiszen szabadon árulhaták a piacon bárkinek, mint más terményt. Az idillikus körülmények azonban csak rövid ideig tartottak. 1783-ban Ausztriában a császári kir. kincstár magához ragadta és kisajátította a dohány egyedüli árulhatási jogát és ezt a jogot Magyarországon is biztosítani szerette volna, de ha ezt nem is, legalább a vásárlás jogát. Utasította a helytartótanácsot, hogy ennek érdekében tegye meg a megfelelő lépéseket. A helytartótanács már 1788-ban rosszállását fejezte ki a városi tanács ellen, mert megengedte, hogy a kir. kincstár jogát semmibe véve más is vásárolhasson dohányt. A helytartótanács 1789. elején szigorít és új fajta dohány termesztését rendeli el.⁶ Ezek az új rendeletek nemhogy előbbre vitték volna, hanem inkább visszavetették a dohánytermesztés eddig lendületes és eredményes termesztését. „Az egyedárusági törekvés, mely a dohány összevásárlásában vetélytársat nem szenvedett maga mellett, meg is tenné gyümölcsét a termelésre nézve, mely nagyon hanyatlani kezdett s több helyen abban is maradt. 1813-ban csak 2600 mázsát, 1815-ben éppen csak 1600 mázsát termesztettek, amely jósága szerint 5–12–22–30 frt-on és Szegedre szállítva a cs. Kir. Dohányraktárban 48 frt-on adatott el; s a szegény termelők a vevők konkurenciája nélkül alig tudtak megélni. Így folyt a termelés tovább kisebb-nagyobb buzgalommal, a termelők nem nagy hasznára!”⁷

Az 1851. március 1-jén bevezetett dohányegyedáruság csak egy volt azon népszerűtlen rendelkezések közül, amelyek komoly gátat vetettek a dohány szabad termesztésének. Ezt a rendelkezést is, akár csak a többi, melyeket az abszolu-

tizmus (1850–1858) idején alatt iktattak be a pénzügyi és jogi rendszerbe, a nép határtalan gyűlölettel fogadta. A dohányt a kincstár aránytalanul alacsony áron vásárolta meg a termelőtől, mert csak neki volt szabad eladni, és magas áron adta el a fogyasztóknak. Sok magyar nemes ösi pipáját inkább szögre akasztotta, semhogy ilyen módon az osztráknak adózzon. 1868-tól az alkotmányos magyar kormány sem törölte el ezt a rendelkezést és az állami kincstárnok tartotta vissza az egyedáruság jogát. Dohányt természetesen továbbra is csak a kormány engedélyével volt lehetséges. A nép joggal érezte úgy, hogy idegen kéz matat a zsebében és az immár magyarrá vedlett pénzügyőrrel sem tudott egykönnyen megbarátkozni. A korabeli adóerkölcs alacsony színvonalára volt jellemző, hogy a köztudat a finánc kijátszását, a pénzügyi adókihágásokat a nép egyáltalán nem tekintette tisztességtelen dolognak. „Ludason a termelők újabb időben több visszaélést engedvén meg maguknak, a pénzügyminiszter büntetésül végre egészen eltiltotta, illetőleg elvonta tőlük a dohánytermelési engedélyt.”⁸

A szabadkai levéltárban számtalan olyan korabeli fenyegető hangnemű belügyminisztériumi átirat létezik, amely bár Szabadka szabad kir. város közönségének van címezve, ám kizárólag a ludasi gányókra vonatkozik. Az alábbiakban egy ilyen okmányt mutatunk be bethűven:

„A magyar királyi belügyminisztériótól

Szabadka szabad királyi város közönségének

A magyar királyi pénzügyminisztériumnak folyó évi Május 3-án 15.500 szám alatt kelt átirata szerint az ország egyes vidékein azon vélemény van elterjedve, hogy a dohánytermesztés szabad, minek folytán egyesek magukat dohány manggal ellátják.

Miután azonban a dohány egyedárusági rendszabályok or-

szággyűlési határozat által e folyó évre fenhagyattak, s tartani lehet attól, hogy a megváltozott politikai viszonyok téves felfogása mellett, ezen eset az ország több vidékén is előfordul, nehogy emiatt főleg a fenálló rendszabályokkal kevésbé ismeretes köznép utóbb büntetés alá vonassék: felhívom a közönséget, hogy erről a lakosságot a legkiterjedtebb közhírré tétel mellett kellőleg felvilágosítván, egy szermind arra is figyelmeztesse, hogy mind azok ellen, akik engedély nélkül dohányt természetesenek, a fenálló rendszabályok teljes szigora fogna alkalmaztatni.

Budán 1867 évi Május hó 18-án
B. Wentheim Béla⁹

Nemcsak az engedély nélküli dohánytermesztés ütközött vétségbe, hanem a tiltott dohányárusítás is. Némely esetben a pénzügyőrök túlbuzgósága szinte forradalmi hangulatot idézett elő a városban. Egy ilyen botrányos tömegjelenet képét vetíti elénk Biró Antal főkapitány alábbi jelentése is, amelyben az 1865. március 26-ai szabadkai történésekről ír. „Eszerint az őrség tiltott dohányárusításért egy egyént pofoncsapás közepette kísért a városházára, aki azonban az ütést viszonozta. Az eset felbosszantotta az őrséget, s visszatérve Majerhoffer pénzügyőri felügyelő rendkívül durván lépett fel a tömeggel szemben: fegyverével ide-oda hadonászott, békésen álldogáló embereket gorombán odébb lökött, ordította, amivel csak olajat öntött a tűzre. A hatalmas tömeg lázongani kezdett, mire a pénzügyőrök jobbnak látták, ha a zárda felé veszik útjukat. Majd visszaléptek és fegyvereiket a népre szegezték. Az összecsapás elkerülése végett a városi őrmester rendőrséget küld a tetthelyre, ami még inkább felbátorítja a pénzügyőröket: puskatussal, karddal, szuronnal támadnak rá a közeledő néptömegre, de az ártatlan templomba menőket is agyfőbe verik.”¹⁰ A főkapitány az incidens okait kutatva megjegyzi: „... utcai zavargásokunk fő oka abban

rejlük, hogy a pénzügyörök hivatalos hatáskörükön túllépnek, az embereket ok nélkül bántalmazzák, s ha netalán valakit a tilos dohány áruláson rajta kapnak azt puskatusával vagy egyébként is ütlegelni szabadosnak tartják, s nem ritkán vérig sértik."¹¹

A dohánytermesztési engedélyt csak meghatározott névre és földterületre egy évre adták ki a dohánybevéltő felügyelőségek. Az engedély megszerzésében csak azon községek reménykedhettek, amelyeknek a határában a talaj alkalmas volt a dohánytermesztésre, amelyek eddig is dohányt termesztettek és amelyeknek határában legalább 20. kat. holdnyi területet szántak erre a célra. Az egyes tulajdonosok összes birtokterületüknek maximum ötöd részére kaphattak ültetési engedélyt. Bizonyos esetekben (árvíz-talajvíz) az állam eltekintett a szigorú rendszabályok alkalmazásától, amelyet híven tükröz az alábbi átirat, amelyet betűhíven közlünk.

„Szegedi mk. pénzügyigazgatóság

A. m.k. adóhivatalnak.

Szabadkán

Hogy azon földbirtokosok, kik a kedvezőtlen őszi időjárás miatt földjeiket gabonával bé nem vehették, azokat még hasznosíthasák, a m.k. pénzügy ministerium folyó hó 19-ik 20,080 szám alatti rendelettel megengedni méltóztatott, hogy a kincstár részére való dohány termelési bejelentések még folyó évi május hó 15-éig elfogadhatók, kijelentvén, hogy a dohány termelés a dohány területekkel szomszédos helységekre is kiterjeszthessék melyek a dohány termelésre eddig jogosítva nem voltak. Miről az adóhivatal azon-

Ludasi gányók az 1920-as évek elején

nali közhírré tétele végett értesítetik.

Szeged 1871. évi április hó 22-én
Sedlicska mp."¹²

Csongrád megyében az 1894-es dohányszüret kifejezetten rosszul sikerül, csak fele annyi dohány termett ugyanakkora nagyságú területen, mint az előző évben. A holdankénti átlag 266 kg, 40 frt-nyi nyers jövedelemmel.

Bács-Bodrog megyében az 1894-es esztendőben csak négy község termesztett dohányt. A számadatok bár kisebb területen, mégis kedvező termelési eredményeket nyugtáznak. Itt a holdankénti hozam 376 kg és ez jobb az előző évi eredménytől, amikor öt községben termesztettek dohányt.

Csongrád vármegye területén a gyenge dohánytermésért minden bizonnyal, mit már annyiszor, a Tisza és mellékfolyói által okozott árvizek okolhatók. Bács-Bodrog vármegyében a négy dohánytermelő község közül az egyik Ludas volt. A mindössze néhány száz lélekszámú falu apraja-nagyja gányószkodott. Egy 1862-es évi adóhátralék összeírásából kiderül, hogy a faluban 112 dohánykertész volt mint földtulajdonos és sokuknak számtalan bérlője.

A dohánykertészet agóniája és hanyatlása vidékünkön tulajdon-

képpen az I. világháború után kezdődött. Hanyatlását társadalmi és természeti okokkal magyarázhatjuk. Az új államhatárral megszakadt a kapcsolat a termelő és felvásárló között. A jó minőségű dohány termesztésének súlypontja áthelyeződött Dél-Szerbiába, Hercegovinába és Makedóniába, amely vidékeknek az éghajtala és talajtani sajátosságai szinte ideálisak e kertészeti kultúra termesztéséhez.

Vidékünkre jellemző dohány nagybani termesztése megszűnt. A változás megmutatkozik a táj képében is. Eltűntek a szárító és simító pajták, és velük a gányók is.

LALIA Gábor

JEGYZETEK

¹ Iványi István: Szabadka szabad királyi város története. II. rész. Szabadka, 1892. 136. (a továbbiakban Iványi II. 1892)

² Szeged története II. (1686–1849). Szeged, 1985. 233. p.

³ Uo.

⁴ Iványi II. 1892. 214. p.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

⁷ Iványi II. 1892. 215. p.

⁸ Uo.

⁹ Szabadkai Történelmi Levéltár (a továbbiakban SzTL): 2488/polg. 1867

¹⁰ Magyar László: Ínségcsoportok összetűzései a szabadkai pénzügyörséggel 1863 és 1865 között. Üzenet, 1988/6., Szabadka, 402–403. p.

¹¹ Uo.

¹² SzTL 3454/polg. 1871

Karácsonyi képeslapok*

A karácsonyi ünnepekör jellegzetes kísérőjelenése a karácsonyi képeslapok küldése. A képeslapok változatos illusztrációi, a jókívánságok az ünnep meghittségét fokozzák. A színes és fekete-fehér – régebben rajzolt, ma már fénykép-technikával készült – lapok ugyan csak a legritkább esetben mondhatók a néprajz alányának tekintett nép kollektív termékének, hiszen azok a kezdeti, XIX. sz. közepi megjelenésüktől eltekintve az üzletet ügyesen megsziematoló nyomdákban készültek és készülnek régóta, de pontosan változatosságuk, gazdagságuk az, amivel felkeltik a néprajzkutató érdeklődését.

Képzeld el a vásárlót, amint a szebbnél szebb lapok között tétován válogat, hogy azokat rokonainak, ismerőseinek még az ünnep előtt postára adja. Eközben azokat az iratlan szabályokat kénytelen betartani, amit akár elvárásoknak, normáknak is tekinthetünk.

Karácsonykor olyan lapokat írnak meg, amelyek Jézus Krisztus

karácsonyi üdvözlő

„Karácsonyi képeslap: az a nyitott levelezőlap, amit az emberek karácsony alkalmával küldenek egymásnak.”

születésével társítható motívumokkal készülnek, de az alkalomra írt, más jellegű lap (téli táj, szerencse, ajándék) is lehet karácsonyi.

A képeslapok kronológiai sorrendbe állításával sajátos változást tekinthetünk át. A begyűjtött anyag tanúsága szerint korai szakasznak nevezhetjük a kizárólag angyalokat ábrázoló képeslapokat, amivel mondhatni egyidőben megjelennek a Szent család a pásztorokkal ábrázolások is. A Háromkirályok, sorrendben a hódolók közül utolsóként érkezve a képeslapoknak is fontos szereplői (január 6-a, vízkereszt napja). Jézus születése a keresztény művészet gyakori, jelentős témája, a korai képeslapokon bensőséges életképpé alakul, s a betlehemi csillag is még szerves részét képezi a jelenetnek. A gyermek a jászolban, egy barlangban vagy a puszta földön fekszik, mellette a Szűzanya, mellettük vagy felettük az angyalok és a betlehemi csillag, amely hírül adta a Megváltó eljövetelét. Mellékszereplőként, de jelen van József is, aki tudatában van gyermeke isteni származásának. Sajátosan humánus ábrázolás során a Szent család minden tagját megtaláljuk a képeslapokon, glória látható a szülők feje felett. A hetvenes évektől a reprodukciók megjelenését figyelhetjük meg, ami a témakör egyik sajátosságának tekinthető.

A csillag, mely a hír, a jel, később önálló motívummá alakul. Napjainkban a karácsonyfa díszeként láthatjuk viszont. Nem járunk

téves úton, ha magukat a karácsonyfadíszeket is a csillagokkal azonosítjuk, hiszen fényességük a csillagok fényének látszatát keltik.

A gyertya Krisztus szimbóluma, ő a világ világossága. Oly maradéktalanul emésztette fel magát érettünk, mint ahogy a gyertya ég el. Fénye a csillag fényével is társítható. Jelenléte Nagy Károly uralkodása óta az egyházi liturgiában is szerepel. Képzőművészeti ábrázolások során követhetjük nyomon. A képeslapokon szereplő gyertya központi, önálló motívumma is vált. Körülötte díszítésként a karácsonyi ünnepekör sok kelléke előfordulhat, mint pl. az örök életet szimbolizáló örökzöld növények, a bőséget jelképező gyümölcsök, dió és alma, vagy a Mikulás- és más virágok. Sokszor a gyertya ünnepélyességét díszessége emeli. Tekintélyes számú képeslap ábrázol gazdag szűr-hímzésről lemásolt, minden esetben égő gyertyákat.

Az angyalok, akik a pásztoroknak a hírt vitték, a képeslapok későbbi változatain a jászolt gyermekként állják vagy térdelnek körbe, egy, a felvilágosodás idején meginduló szemléletváltás, profanizálódás eredményeként. A gyermekek ábrázolása a képeslapokon a fiatal, új élet jelképe, az örök élet, az újjászületés lehetőségét is magában foglalja. Ennek egyik, képzettársítással kialakított párja az örökzöld vagy télen is élénk színekkel pompázó cserjék megjelenítése. A karácsonyfa megjelenése vidékünkön a karácsonyi képeslapoknál később, a harmincas-negyvenes években történik, nem zárható ki, hogy egyik népszerűsítője éppen a képeslap, elterjedtségének egyik okát ebben kereshetjük. Mindkettő nyugati, német hatásra terjedt el, a képeslapok ezen csoportja a német jelképrendszert

teljességében átvette, majd továbbfejlesztette. Nyugati hatást sejtethetünk a nagyszámú hőember, kéményseprő, törpe alakjában is. Inkább a tél örömeire emlékeztetnek, mint a karácsony meghittségére, és bátran sorolhatjuk őket inkább az új év, mintsem a karácsonyi ünnepkörbe. A rendelkezésre álló képeslapok alapján megállapítható, hogy a két háború között külön levélküldési alkalom volt a karácsony és az újév, mindkettőről megemlékeztek, ez utóbbi kisebb jelentőséggel bírt. Az ötvenes évektől kezdve sajátos jelenségre figyelhetünk fel: a két ünnep mondhatni összeolvad, a képeslapokon a pezsgő, a bor, a malac, a patkó, a naptáron egymást váltó két szám, a 31-es és az 1-es, a konfetti, az óra egyre gyakrabban jelenik meg, ami egyértelműen a szilveszteri hangulatot és az új év várását sugallja. Ennek ellenére még a karácsonyt köszöntik, amire a szöveges rész bemutatásakor még visszatérünk. A felsorolt motívumok a bőség, szerencse, jólét és vidámság képét vetítik elénk, mint a jókívánások tartalmát. Ennek karácsonyi párhuzamát megtalálhatjuk a karácsonyi asztal csendéletként való megjelenítésénél. Külön csoportot képeznek a diót, mákot, almát tartalmazó képeslapok. Ezeknek, akár az újévi

képeslapoknak is, a feladó és címzett számára is világos üzenethordozó szerepük van. Jelentéstartalmuk, amit a hagyományos jelbeszéd alapján tulajdonítanak nekik. A képeslapok üzenetének vizuális jelentéstartalma sokszor felülmúlja a szöveges rész tartalmát.

Közvetett módon szólnak a karácsonyról a tetemes mennyiségű, téli tájat ábrázoló, gyakran suhanó szánkóval kiegészített képeslapok. Elvéve az H. C. Andersen mesehőse, a kis gyufaárus lánykája is megjelenik a képeslapokon, amint a nagypolgári ház ablakán át kiszűrődő ragyogó karácsonyfa után vágyakozik. A boldogság, melegség, jólét képeit a szegény, elesett gyermekkel szembeállítva együttérzés ébred bennünk. A rajzfilmhősök, bábuk mutatkozása is a gyermekek örömét fokozzák. A gyertya vagy csillag jelentéskörére az udvari, utcai lámpás aszociál. A polgári millió, a valószínűleg meleg kályha vagy lobogó tűzű kandalló előtt üdögélő család is az ünnep meghittségébe és melegségébe enged betekintést, amikor bekukkantunk egy boldog család otthonába.

Adventi koszorút régebbi keltezésű képeslapokon nem láthatunk. A karácsony előtti advent a várakozás, az aranyvasárnapot megelőző négy hét-négy gyertya. Az adventi koszorú megjelenése vidékünkön is egészen újkeletű, valószínű, hogy a jövő képeslapgyűjtője lényegesen nagyobb számban találhatja majd meg. Jelenlegi ritkasága az anyagban annak bizonyítéka, hogy a képeslapok közhasználatba kerülése, azok motívum alapján való válogatása is a folklór törvényszerűsége alapján történik. Az elfogadott, ismert típusok használatban vannak, ezek variánsai is elfogadottak maradnak, amíg az ismeretlen jelentésű vagy „esztétikumot nélkülöző” képeslapok nem találnak vevőre, „az elit kultúra terméke nem lesz a népi kultúra része”.

A felsorolás nem a teljesség igényével készült, csak a jelentősebb példákat szerettem volna bemutatni. Figyelemre méltó eredményekkel kecsegtet a szöveg-aspektus elemzése.

Időbeli változást mutat az – úgy vélhetnénk – állandósult szókapcsolat. A keltezés az ötvenes évektől kezdve ritka, a levelezőlapok nyílt jellegüknél fogva inkább a „kellemes” karácsonyi ünnepeket kívánnak boldog új évvel, az „áldott karácsony, Jézus születése” helyett, másrészt a két közeli ünnep közül az újév az, amely központi jelentőségűvé válik. Változás e tekintetben csak az elmúlt tíz évben tapasztalható, amikor újból a karácsonyi motívumok és a karácsonyra vonatkozó jókívánások a gyakoribbak.

PAPP Árpád

* Decemberben a zentai Thurzó Lajos Művelődési Központ által biztosított helyiségekben megrendezésre kerülő kiállítás a Vajdaság területéről összegyűjtött képeslapokat mutatja be. Ezúton mondunk köszönetet az Illyés Közalapítványnak a kiállítás szerény pénzügyi feltételeinek maradéktalan biztosításáért, a Kiss Lajos Néprajzi Társaság tagságának a munkában nyújtott segítségért és a kiállításnak helyet adó Thurzó Lajos Művelődési Központ keretében működő zentai Városi Múzeumnak.

Százéves karácsonyok és újévi szokások a szabadkai újságokban

SZ

áz évvel ezelőtt Szabadka a századforduló Magyarországnak harmadik legnagyobb városaként a vajdasági lapkiadás terén vezető szereppel bírt. Csak az 1898-as évben tíz újság és folyóirat jelent meg a városban.* Ezek a lapok a honismeretnek és vidékünk kultúrtörténetének kimeríthetetlen forrásai.

Ezúttal azért lapozunk bennük, hogy megtudhassuk, hogyan ünnepelték a karácsonyt, és az is érdekel bennünket, hogyan telt el az új esztendő első napja 1899-ben városunkban.

Bár a történészek és krónikások a kort boldog békeidőknek nevezik, nem volt mindenkinek felhőtlen karácsonya és boldog új éve száz évvel ezelőtt. Azért pedig, hogy minél több boldog gyerek ünnepelhesen a szeretet ünnepén, karácsonykor a szabadkai jótékonyági szervezetek, egyletek és társaságok rendszeres adakozást szerveztek a szegénysorsú családok számára. A városban ekkor számos jótékony szervezet működött, amelyeknek az élén jómódú földbirtokos, városi előljáró, bankár vagy gyáros család a tagja volt, főleg, nők. Említésre méltó egyesületek Szabadkán ekkor a Vörös Kereszt Egylet, Fehér Kereszt Egylet, amelynek élén Birkássné Szuchich Adrienne állt; az Izraelita Szent Egylet (Chevra Kadischa), a Katolikus Kör, a Szabadkai Szerb Jótékony Művelődési Nőegylet, a Családgámolító Egylet, a Szabadkai Községi Főgimnázium Szegény Tanulókat Segélyező Egylete stb.

A Szabadka és Vidéke 1898. december 18-án a következőket írja:

Adakozások a helyb. Fehér kereszt egylet karácsonyfájára: Törley Gyuláné 6 fejkendő, 12 zseb-

kendő. Bozás Lidia karácsonyfa dísz. Székely Simon, színes papírok. Kis István, déli gyümölcs. Szilasi Kornél, 3 pár harisnya. Hartman Rafaelné, 20 frt. Nahodszki Helén 5 frt, szappan, dió. Özv. Kovacsics Károlyné, 10 kiló liszt. Mamuzich Lázárné, 6 pár cipő. Özv. Morvay Ákosné 6 pár cipő. Löwy testvérek, 12 zsebkendő. Klein Jakab, 20 zsebkendő. Fenner B. 14 drb. játéktárgy. Varga Gizella, 1 kosár aranyos dió. Lindenmayer Piroska, 1 kosár aranyos dió. Lux Pálné, 6 mét. barchet, 2 meleg kendő. Lux Ella, 6 zsebkendő. Lux Rózsa, déli gyümölcs. Pertich Mihályné, 6 ruha, 6 pár harisnya, 6 kendő, csemege. Regényi Lajosné, 4 pár harisnya, 3 kis ruha, 4 meleg kendő. Kramer Margit, 1 csomag gyertya. Lászy Húgóné, kendők, pogácsa, déli gyümölcs. Milassin Illésné, 10 csomag liszt, 10 csomag rizs, 20 drb. mandola szappan.

Kevesen tudják, hogy az ünnepi lövöldözések már száz évvel ezelőtt is divatban voltak. Érdekes, hogy nem Szilveszter éjszakáján lövöldöztek a mulató társaságokban mint manapság, hanem karácsonykor. Erről a Bácskai Hírlap 1899. január 2-án így számol be:

– Lövöldözés. Még mindig megvan népünk közt az a rossz szokás, hogy karácsony és más nagyobb ünnepek alkalmával utcán, otthon céltalanul lövöldöznek, nem ritkán rossz, rozsdás fegyverekkel, a melyekkel azután nem ritkán önmagukban tesznek kárt. Így történt most is karácsony ünnepén, hogy Ó-Becsén néhány legény üzte ezt a tilos sportot és addig próbálgatták revolvereiket, míg nem véletlenül Német István kezében elsült a fegyver és a golyó a vele szemben álló Vacsik Pistát találta, a kinek hasába furódott a löveg. – Rendőrségnek a lehető legnagyobb szigorral kellene,

hogy az ily céltalan lövöldözöket üldözze. De viszont a község is jól tenné, ha az ilyenek feljelentésével kezére járna a rendőrségnek.

Bevett szokás és társadalmi kötelezettség volt újév napján a város és a közigazgatás vezetőségénél tisztelegni. Ezt főleg a hatóságoktól, vezető egyházi személyektől és egyletektől várták el. A Bácskai Hírlap fent említett számában e szokásról így ír:

– Újévi tisztelegések Schmausz Endre főispánnál. Főispánunk hivatalos helyiségében és magánlakásában tegnap az újév első napján, reggeltől a késő délutánig egymást érték a tisztelegők. Egyletek és testületek, városi hatóság, törvényszék, tantestületek, női képezde, hitközségek kiküldötték képviselőiket, hogy a főispánnak üdvözlőiket tolmácsolják. Kiemeljük azt az üdvözlő beszédet amellyel a főispán a városi főjegyző üdvözlő beszédére válaszolt, amelyben élesen körvonalozta azt a missiót amelynek teljesítésében ő fáradozik és amelyért küzdeni kell mindenkinek aki e város érdekeit szíven hordja. A magyar kulturáért felé ez a küzdelem és az eredmények egész láncsora igazolja, hogy e küzdelem nem volt céltalan. Pártkülönbség nélkül tisztelegtek egyesek is a főispánnál. A postán érkezett üdvözlőek között ott találtuk Bánffy Dezső miniszterelnök és Cseh Ervin viszongratulációit. Cseh Ervin akinek belső titkos tanácsosi kinevezéséhez gratulált Schmausz Endre a következő távirattal válaszolt: „Köszönöm, a kettős gratulációt viszonzva Cseh Ervin.”

KUNKIN Zsuzsanna

* Bácskai Ellenőr, Bácskai Hírlap, Bačvanin, Népszava, Neven, Subotičke novine, Szabadka és Vidéke, Szabadkai Hírlap, Szabadkai Közlöny, Tanulók Közlönye.

A szabadkai ferences rendház Szt. Cecília és Szt. Lúcia oltárképe

A Bácsország előző, őszi számában a Szt. Mihály főoltárkép kapcsán (azóta mindannyiunk öröme szeptember 29-én a festmény visszakerült a templomba, a kereszthajó jobb falára, újra felszentelték és jól elhelyezve lenyűgöz szépségével) részletesen idéztem a rendház történetéből, amelyben lejegyezték, hogyan jött létre a ferences tempom első barokk oltára. Ennek részét képezték a ma is meglévő, pillanatnyilag a rendház ebédlőjét-refektóriumát díszítő Szt. Cecília és Szt. Lúcia. A két ovális formájú olajfestmény pandantjai, kiegészítői egymásnak és valaha, méreteiknél fogva a barokk oltár alsó régióiban helyezkedhettek el, a Szt. Mihály főoltárkép bal és jobb oldalán, közrefogva a templom patrónusát. Gazdagon faragott, aranyozott keret díszíti őket, amely alapján el lehet képzelni a néhai barokk oltár szépségét. A keretek minden bizonnyal nem ezekhez a festményekhez készültek, mert a belső koszorú teljes egészében, mintegy tíz centiméteres vastagságban takarja a festett felületet. Eredetileg akár bibliai idézeteket vagy cimereket vagy más szimbólumokat is keretezhettek. Vagy csak mérési hiba történt volna? Minden esetre ezek a barokk oltárépítmény egyedüli megmaradt részei.

Stettner Sebestyén (1699 Dorst–1758 Buda) Szt. Cecília és Szt. Lúcia alakját is Szt. Mihály bájos vonásait módosítva variálva fogalmazta meg. A nagy méretű főoltárkép arkangyalához viszonyítva a vértanú szüzek alakja természetesen kisebb (96 x 73 cm a képek mérete), de vonásaik szinte megegyeznek, csak a beállítás és a tekintetek iránya különböző. A festmények 1741-ben készültek – a Historia Domusból tudjuk –, és a megrendelők 10-10 rajnai forintot

adományoztak a dorsti származású budai festőművésznek. A jobb oldali Szt. Lúciát Lucija Kubatušić, a bal oldali Szt. Ceciliát pedig a Gabričević familia rendelte, noha a rendeléskor az adatok Szt. Katalint említik, de valószínűleg vagy az óhaj változott meg vagy az ikonográfiai koncepciónak tették megfelelőbbé a választást.

Stettner Sebestyén Szt. Mihály arkangyalt ábrázoló főoltárképének értékei visszaköszönnek e két ovális, pandam kép esetében is, noha egyszerűbb, higgadtabb megfogalmazásban. Lendületes, arányos szerkesztés és ecsetkezelés, élénk, ragyogó színek dicsérik a művész tehetségét. A főoltárkép világos háttérével ellentétben itt a sötét háttér előtt a fény-árnyék hatást felhasználva emelkednek ki a fiatal, bájos nőalakok.

Szt. Cecilia, az előkelő római családból származó vértanú szüz egy magas támlájú széken ülve, jobb oldalával felénk fordulva orgonán játszik. Halványkék, fűzött ruhaderekat és fehér, gazdag ujjú inget visel. Hátára élénk, cinóberpiros palást omlik. Barna haja kontyba van tűzve, benne kék szalagon csüngő gyöngy az ékszer. Arcán enyhe mosoly játszik. Tekintetével nem találkozunk, az a szemlélő mellett elsuhan, a végtelenbe néz. Sz. Cecilia fejétől jobbra a barna színű háttér előtt, a sárga orgonaszekrény fölött angyalka röpdös, fejét a bájos szüz felé fordítva ujjával az orgona kottájára mutat. Szt. Ceciliát (nov. 22.), az ókeresztény vértanút (+230), az egyházi zene patrónáját, a XV. sz.-tól a muzsika védőszentjeként jelenítik meg, leggyakrabban orgonával, mint a legelterjedtebb templomi hangszerrel ábrázolják. A zenével való kapcsolata legendájából alakulhatott ki, miszerint nászmuzsikáját hallva, tisztaságának megőrzéséért imádkozott. Valerianost, fiatal férjét és

annak testvérét, Tiburtiust is megteríti. Halála előtt vagyonát szétosztotta a szegények között. Mindhárman vértanúhalált haltak. A szentek ünnepnapjaként haláluk napját szokták kijelölni, mert ezen a napon kezdődik igazi életük a Mennyei országában – mennyei születésnapjuk, uruk, Jézus Krisztus mellett.

Szt. Ceciliát a barokk könyvkultúra, az épületes irodalom teszi ismertebbé. Természetes, hogy egykorú templomainkban is egyszerre feltűnik. Legtöbbször angyalok társaságában ábrázolják (a leghíresebb ilyen példa Rafaello festménye) vagy Dávid királlyal, a zsoltárok költőjével együtt jelenítik meg, vagy szenvedéstörténetéből emelnek ki részleteket. A szegedi néphit szerint Dávid királlyal a Holdban él. A Cecilia-legenda teljes népi áttételben, gazdag változatokban leginkább a szegedi hagyományvilágban él és Cicelle, Cicella, Cicölle névváltozatban is szerepel a szent vértanú-szüz.

Mivel a szabadkai ferences atyákat, káplánokat a szegedi rendház küldte az itt élő nép lelkének táplálására, lehetséges, hogy a védőszent kiválasztásában, megjelenítésében a gazdag szegedi néphagyomány is közrejátszott. A Délvidéken a verseci németység városa oltalmazójaként tisztelte. Amellett, hogy a musica sacra, valamint a kóristák, költők, zenészek, énekesek, hangszerkészítők patrónája, a hívők Sz. Cecilia közbenjárását kérik járvány, tűzvész, háború közeledtekor is.¹

Szt. Lúciát (dec. 13.) a szirakuzai származású vértanú szüzet (+310) Stettner Sebestyén kék háttér előtt, a festmény középpontjában állva ábrázolja. A bájos leányalak fehér ingű, pirosas-barna ruhában áll. Jobb vállára kék köpenye tekeredik, amely bal oldalán dúsan omlik alá. Sötétbarna haja

kontyba van összefogva, fejről fátyol tekeredik ruhakivágására. Lesütött tekintetével a tőle jobbra röpösödő puttó kezében lévő kardra néz, mellyel – a legenda szerint – a torkát átdöfték. Az angyal a bal kezével Szt. Lúciára mutat, mögötte kavargó szürke felhők láthatók. Az ifjú szűz jobb kezével fehér ingét érinti (a barokk festészet egyik jellegzetessége, minden szentnek maga felé hajlik a keze), baljában a vértanúság pálmáját tartja, amelyet egy piros terítővel letakart asztalra helyez. A festmény jobb oldalán tűzcsóva lobog, amelyből füstfelhő gyűrűzik, a szent legendájára utalva, amely szerint a 13 esztendő Szt. Lúciát izzó tűzbe vetették, de ő abból sértetlenül került ki. Legendája szerint Szt. Ágota katániai sírjához zarándokolva fogad szüzességet. Pogány jegyese följelenti Pascasius fejedelemnél, aki hitében és szüzi állhatatosságában akarja megszegyeníteni, szemét is kivájják. Ezzel a kínzattal kapcsolatos Szt. Lúcia legjellegzetesebb ábrázolási módja, szemét tálcán tartja maga előtt. Ezért könnyörögnek hozzá a szemfájósok, megóv a szembetegségektől, vakságtól, torokfájástól és fertőzésektől. Legendájának részleteiből eredően parasztok, vakok, bűnbánónők, üvegfüvők, kocsisok, késelőzők, varrónők, jegyzők, pedellusok, szijgyártók, szabók, írkok, ajtonállók és takácsok védőszentje Nyugat-Európában.² Lúcia nevének a lux (fényesség-örök világosság) szóból való származása révén temetők, temetőkápolnák patrónusának is választották.

Luca ünnepe a magyar néphagyomány egyik legjelesebb napja. Bizonyára mindenki hallott a Lucaszékéről, Luca-pogácsáról, az enaphoz kapcsolódó dologtiltásról, gyümölcsfaág sarjaztatásról, Lucabúzáról, amely az oltárra vagy a karácsonyfa alá kerül. E hiedelemvilág azonban alig hozható kapcsolatba az ókeresztény szűz alakjával és legendájával. Patrocíniuma alig

nak és lucaasszonynak is neveznek.

December 13-a, a Gergely-naptár életbelépte előtt (1582) az esztendő legrövidebb, a téli napfordulat kezdő napja volt. A természeti jelenségeket pontosan számon tartó népi kalendáriumnak is igen jelentős időpontja, a rontás és rontáselhárításhoz, előrelátáshoz fűződő hiedelmek csomópontja. Ezért nem véletlen, hogy a legsötétebb napra helyezte az egyház Lúcia szűz vértanújának napját, hogy fényesedjék neki.³

Valaha, amikor még a barokk oltár állt és teljes volt, Mihály, Cecília és Lúcia védőszentjeink mint egy zenemű tételei kiegészítettek, megerősítették a festő csodákra képes ecsetje által életre keltett formákat és jelentéseket. Szétválasztva ugyan, de manapság is örömet szerezhetnek az igényes szemlélőnek.

KORHECZ PAPP Zsuzsanna

IRODALOM

Bálint Sándor
1977 *Ünnepi kalendárium I–II.* Szent István Társulat, Budapest.

Cvekan, Paskal
1977 *Subotički Franjevački samostan i crkva.* Plamen. Slavonski Brod.

Szentek Lexikona
1994 Dunakönyv Kiadó, Budapest.

Szent Cecília

fordul elő, keresztnévként is igen ritka, mert a közép-európai néptudatban az oltáron tisztelt Luca mellett egy rontó-bontó nőalak is él, akit a magyarok lucának, lucapucá-

JEGYZETEK

¹ Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium II.* 486–489. p.
² *Szentek Lexikona.* 1994. 229. p.
³ Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium I.* 70–78. p.

Temerin 1848-ban

Temerin nevével már az 1332. évi pápai tizedjegyzékben találkozni, ahol plébánosának Laur de Temeri egy évi adófizetését nyugtázták. Ezután sokáig nem fordul elő a helység neve, s csak 1522-ben Bács vármegye tizedjegyzékében tesznek említést róla Themerin néven. Thournon, az új Bodrog vármegyének főispánja Almásnak nevezi Themerint. Almás egykor Temerin határában volt, akárcsak Acsa és Aranyad. 1796-ban gróf Szécsen Sándor megvette Temerint a kincstártól, s ennek alapján 1789-ben megkapta a Temerini előnevet. Szécsen Sándor kérelmére Temerin 1799-ben mezőváros lett és négyszer tarthatott országos vásárt. 1804-ben r. kat. paplak és templom épült Szécsen költségén. 1848. aug. 30-án az egész város leégett, a lakosság csak 1850. január 6-án jött vissza. Az 1860-as években a Szécsenek temerini birtokát az egyházi patronátusi joggal együtt Fernbach Antal apatini gabonakereskedő vette meg.

Széchenyi István szoros kapcsolatot tartott fenn a temerini Szécsen családdal, annak főleg Budán élő tagjaival, elsősorban pedig Szécsen Miklóssal. Kapcsolataik jellegéről, gyakori találkozásairól Széchenyi naplójában is említést tesz. 1830-ban Széchenyi al-dunai útra indult, ekkor útba ejtette Temerint is, ahol Szécsen Károlynál, Miklós testvérénél szállt meg a temerini kastélyban. Október 16-i itt-tartózkodásról naplójában így ír: „... majd Temerinbe mentem Szécsen Károlyhoz, aki legszívélyesebben fogadott.” Pestre október 18-án érkeztek meg. Aznap ezt írta Széchenyi naplójába: „... reggel érkezünk meg. Szívélyes fogadtatás Szécsen részéről, nála ebédeltünk.” Ebből is látszik, hogy Széchenyi gyakori vendég volt

Pest-Budán a Szécsen családnál. Szoros kapcsolatot tartott fenn a fiatal Szécsen Antallal, aki egy konzervatív politikai csoportnak volt a vezéregyénisége és jelentős tevékenységet fejtett ki a forradalom kitörése előtti években, különösen pedig az 1867-es kiegyezést megelőző időszakban.

Az 1848-as forradalom nagy lelkesedést váltott ki egész Magyarországon, még a nemzetiségek körében is. A magyarországi szerbek többsége kezdetben lelkesen üdvözölte a magyar forradalom vívmányait és hitet tett a polgári demokratikus eszmék mellett. Ugyanakkor még márciusban, majd április elején előterjesztették követeléseiket, amelyek elfogadása lehetővé tette volna a megegyezést. A magyar kormány április 8-án elutasította a szerbek követeléseit. A szerb vezetésben ezután az osztrákbarát elemek kerekedtek felül, a szerb mozgalmak egyre szélsőségesebb irányba fejlődtek, a határvidéki szerbek rövid idő múlva fegyverrel támadtak a forradalom ellen. Május 13-án a Karlócán megtartott kongresszuson véglegesen megtörtént a szakadás a magyarok és a szerbek között. A gyűlésen követelték a szerb Vajdaság felállítását, majd a szerbek megkezdtek az előkészületeket a fegyveres felkelésre. Stratimirovićot a felkelők főparancsnokává nevezték ki és fegyverbe szólították a szerb népet. Június közepéig öt tábornok alakítottak ki: Perleznél, Újvidék és Karlóca közt, Temerrinnél, a Nagy- és Kisrómai sáncok kereszteződésénél, Szenttamásnál és Alibunárnál.

A magyar kormányt nehéz helyzet elé állította a szerb felkelés, az akkor alakuló nemzetőrség még hadműveletekre alkalmatlan volt, az újonnan alakult 10 honvédszászlóaljnak csak kis részét lehetett a Délvidékre irányítani. A

magyar hadügyminisztérium fenntartóság alá helyezte császári alakulatok megfelelő erőt biztosítottak volna a felkelés leverésére, de a tisztek egy része nyílt ellensége volt a magyar forradalomnak, másik része nem tudott eligazodni az osztrák kormány két-színű politikáján, így a császári katonaság jóformán tétlenül nézte a szerbek fegyveres készülődését, hiányzott az itteni haderő egységes vezetése.

A Római sáncoknál kialakított szerb táborhoz közel esett Szöreg, Temerin és Járek, ahonnan a szerbek ki akarták üzni a magyarokat. A Nagyrómai sáncok és e három helység, Szenttamás és Turija közvetlen közelében fontos volt mind a magyaroknak, mind a szerbeknek. Szenttamás és Turija nem lehetett biztonságban, míg közvetlen közelükben magyar zászló lengett. E három helység beékelődött a szerb állásokba, ugyanakkor a magyarok részére biztosította az összeköttetést Szeged, Szabadka és Pétervárad között. Míg Temerinben, Járekon és Szöregen nem állomásozott jelentős helyőrség, a szerbek nem tartották okvetlenül fontosnak, hogy elfoglalják. Amikor Máté ezredes több zászlóalj honvéddel, nemzetőrséggel, lovassággal és ágyúuteggel letáborozott Temerinben és Járekon, ez veszélyt jelentett a szerbekre nézve. Stratimirović fel is szólította Mátét és Szécsent, hogy hagyják el állásaikat, ürítsék ki és nyilvánítsák semlegesnek e két helységet, de ezt a magyarok nem fogadták el.

A szerbeknek a Nagysáncok mögött nagy erőket kellett toboroztatni, amelyeket máshol is lehetett volna használni. Augusztus 10-én az újvidéki oldalról mintegy 2000 szerb két ágyúval megtámadta Járeket, de az ottani helyőrség, D'Este két gyalogsági

zászlóalja és egy császári lovaszrezred több mint két órán át tartó harc után kiszorította őket. Augusztus 20-án ugyancsak sikertelen támadást vezettek a Római sáncoktól. Augusztus 26-án Milenković péterváradai főhadnagy Szöveget próbálta visszaszerezni a szerbeknek, de ez nem sikerült.

Egyik helység függött a másik kettőtől, megoldást mindhárom helység azonos időben való elfoglalása jelentette volna. A szerbek ekkor elhatározták, hogy Temerint, Járeket és Szöveget egyszerre támadják meg és foglalják el. E célból Stratimirović Kátnál, Goszpodincinél és Nádalynál 5000 fős sereget, háttörőket és szerviánusokat összpontosított 20 ágyúval. Temerinnél a magyarok rendelkezésére 4000-5000 fő állt Máté alezredes parancsnoksága alatt, valamint D'Este egy gyalogoszászlóalja, egy császári lovasezred és egy tüzérségi lovasüteg 14 ágyúval. Itt állomásozott még gróf Szécsen honvédségi őrnagy egy zászlóalj nemzetőrség élén. A szerbek augusztus 27-én megtették az előkészületeket az első kombinált támadásra, Stratimirović elrendelte, hogy a sajkások a gáti csárdánál hidat verjenek a Jegricskán és 28-ára virradó éjszaka induljon meg négy irányból az összpontosított támadás. Magyar oldalról megkísérelték, hogy a Goszpodinci és a Káty felőli támadásokat kivédjék, elhárítsák és visszaszorítsák az ellenséget, ezért Temerinben a jól elhelyezett legénységet, a helyőrséget visszahagyva, még ezen éjjel Szécsen őrnagy kivezényelt gyalogsággal, lovassággal és ágyúkkal a nagy sáncoknál Dobanovačkit és Jovanovićot a reggeli órákban harcra kényszerítette. Amikor Stratimirović Temerin alá ért, a keleti oldalról ide hallatszó ágyúk döngéséből megtudta, hogy nem sikerült a sáncok felől behatolni a két helységbe, s kénytelen volt erejének jelentős részét a Római sáncok védelmére küldeni, hogy veszélyeztesse a magyarok felvo-

nulását és hátrálási vonalát. A magyarok a sáncoktól délelőtt 11 óra körül visszahúzódtak Temerinbe és Járekre, és figyelmüket a Temerinbe vezető utak biztosítására összpontosították. Ezen a napon, augusztus 28-án a reggeli órákban Temerinben tartózkodott Mészáros Lázár hadügyminiszter és tanúja volt a délelőtti harcoknak. Temerinből a hadügyminiszter Újvidék felé vette az irányt és amikor Járekre ért, kisebb csatározásnak volt a szemtanúja, amelyet a magyarok visszavertek. A délutáni órákban Stratimirović néhány száz méterre megközelítette Temerint, támadást kísérelt meg, de a tüzérség meghátrálásra kényszerítette. Augusztus 28-án egész nap folyt a csatározás hosszabb-rövidebb megszakításokkal, de jobbra a tüzérségek párbaja volt ez. Állítólag a magyaroknak húsz katonájuk esett el. Stratimirović visszavonult a Jegricska túlsó oldalára, felszedte a hidat és visszaparancsolta katonaságát a kiindulópontra.

Augusztus 29-én nap közben nem történt semmi említésre méltó esemény. Naplementekor a szerb táborban gyülekezőt fújtak és elterjesztették a hírt, hogy a sereg Bánátba vonul. A csapatok indulásra készen álltak, amikor a parancsnokok megkapták a lepecsételt parancsot: irány Temerin, Járek, Szöreg, ugyanúgy, mint az előző nap. A késő esti órákban Stratimirović a gáti csárdához érkezett, hidat veretett a Jegricskán és csapatát a nádalyi úton harci készenlétbe helyezte, majd éjfél előtt 10-11 órakor felvonult Temerin előtt egészen a Nagypartokig. Legelőször az éjfél órákban Járeknél dördültek el az ágyúk. A magyarokat, személy szerint Máté alezredest az előző napi siker túl bizakodóvá tette, erre az éjszakára elmulasztotta megtenni a szükséges intézkedéseket. Nem voltak megbízható értesülései az ellenség szándékáról, azt gondolta, hogy a szerbek fő ereje Járeket támadja meg, ezért hadának nagyobb részével

oda sietett. A visszamaradt egy zászlóalj gyalogságot, egy-két század lovasságot a Temerin előtti lövészárkokban helyezte el, hogy az esetleges északról jövő, szerinte mellékes támadást kivédje, míg a temerini nemzetőröket a Goszpodinci sáncokkal szemben a község keleti oldalán sorakoztatta fel. Járeknél nem is voltak harcok, mert mire Máté odaért, a szerbek elfoglalták a települést. A járekiak sietve összeszedték, amit tudtak, és a temerini Ökörjárásra futottak (ahol a József-major, a mai Illancs van). Az elhagyott falut reggel 7 óra tájban fölgyújtotta tíz szerb férfi.

A járeki támadással egyidejűleg a Nagypartoknál Stratimirović ezer főnyi legénységét öt ágyúval készenlétbe helyezte, nem ment át támadásba, hanem megvárta, amíg a magyar seregek java része Járekre vonul. Amikor Dobanovački jelezte, hogy a két helység közé ért, Stratimirović egy osztag sajkást két ágyúval észrevétlenül a magyarok elővédjétől háborítatlanul előreküldött és csak a temeriniek védőállását a szőregi oldalról megkerülve, a Cigánybarán levő hidon, a Volpert szállásnál átkelve, behatolt a községbe, felgyújtotta az urasági szérút és a szélső házakat. Éjfél után Stratimirović a főoszlop élén északról megtámadta Temerint. A védők zászlóalja a kiépített sáncok mögül élénk puskatűzzel fogadta az ellenséget és gyalogsági harc fejlődött ki. Temerin nyugati része ekkor már égett. A leghevesebb harcok közepette egy szerb ágyú meghátrált és egy bánáti újoncokból álló szakasz megingott, abban a hiszemben, hogy jelt adtak a visszavonulásra. Az akkor odaérkező Stratimirović látván a felcsapott tüzről, hogy a község nyugati részébe már behatoltak a sajkások, odalovagolt az ágyúhoz, szabályjával leterítette a tüzért és odaszólt a legénységnek: „*Most akartok elfutni, amikor már Temerint megkaparintottátok?*” Erre visszafordultak, ágyútűz alá vették a védők vona-

lát, amit közelharcban áttörtek és kartácstűz alá véve a főutcát, behatoltak az égő faluba. Amikor a temerini nemzetőrök Papik István jegyzővel és nemzetőri kapitánnyal együtt meghallották a puskaropogást a falu északi oldala felől, abban a hiszemben, hogy a járeki ágyúzás csak csselfogás az ellenség részéről, fő ereje pedig az északi részt fenyegeti, elhatározták, hogy a Goszpodinci felőli vonalról a fenyegetett helyre vonulnak. Ahogy a községbe értek, az északi védőállásokhoz vezető első utcán már visszavonuló tűzerekkel találkoztak, mert nem sült el az ágyújuk, s hasztalan minden, mert már ég az egész község. A nemzetőrök szétfutottak, hogy veszélybe került családjukat mentség. A község már üres volt, a kétségbe esett lakosság a hozzájuk csatlakozó járekiakkal az urasági magtárnál (a nyugati temetőnél) gyülekezett, hogy a reggeli órákban, anélkül, hogy a katonaság, vagy a nemzetőrség fedezte volna őket, Ókér felé meneküljön. Szerencse volt a szerencsétlenségben, hogy a szerbek, akik közben elfoglalták Szőreget, minden bántódás nélkül tovább engedték a menekülőket.

A menekülést „nagy szaladsként” emlegették nemzedékeken át a temeriniak. Kolowrat osztrák császári főtiszt mint szemtanú leírta a menekülést (Gr. Leopold Kolowrat, Meine Erinnerungen, Wien 1905, I.p. 130–032): „Amikor aug. 30-ának reggelén, a szokás szerint beléptem a táborba, amely az Újvidék felé vezető úton volt felütve, hatalmas porfelhőt láttam emelkedni, amelynek okát nem tudtuk megadni.

Elővigyázatosságból készültséget rendeltem el a táborban, és egy erős huszár őrzőparat küldtem előre, hogy megtudja e feltűnő porfelhő okát, amely egyaránt keltekezhetett egy ellenséges vonulattól vagy valami ártatlanabb mozgásból.

Jómagam több tiszt kíséretében, előre lovagoltam az úton és találkoztam a járőrömmel, amely

vágtázva jött vissza egy császári huszártiszt kíséretében, aki egy teljesen kimerült lovon ült. Ez az az jelentéssel jött, hogy a szerbek ezen az éjszakán megtámadták a Római sáncokhoz szorosán tapadó Temerin és Járek községet, és nemcsak a csapatokat szorították ki onnan, hanem mindkét helységet felgyújtották és lakóit elkergették. Egyúttal azt is jelentette, hogy mind a csapatok mind pedig a lakosok menekülnek és Verbász irányába szaladnak. Arra a kérdésemre, hogy a szerbek üldözik-e őket, nem tudott válaszolni.

Óvatosságból tehát a legénységet fegyverben hagytam, az előőrseket megerősítettem, a császári huszárok tisztjét pedig saját emberem kíséretében azzal küldtem Mészárosához, amit itt tapasztaltunk.

Amint ez megtörtént, a porfelhő mind közelebb érkezett, és olyan rendkívül szánalmas és szomorú látványba volt részünk, amely megrendítette szívünket.

Sokszáz kocsi közeledett: sebtében összekapkodott holmikkal, asszonyokkal és gyermekekkel megrakodottan, állatokkal odakötötte, és megtöltötték a levegőt hangos jajveszékkelésükkel. Nincs szívzaggatóbb látvány annál a jelenetnél, amely a két tehetős községnek (Temerin magyar, Járek német lakosságú) ilyen hirtelen koldusbotra jutását ábrázolja! Ebben a menetben katonák is voltak, a császári huszárok zenekara, a mázsás-kocsik, a poggászokocsik, minden rend nélkül, teljes és tarka összeviszszaságban.

Azonnal értesítettem a császári huszárokat, hogy Kiskéren álljanak meg, mivel Verbász már úgyszólván megtele. Ugyanilyen parancsot kapott a 3. Gyulai bataillon is.

A szerencsétlen emberekkel teli kocsik Verbásznál álltak meg, és ott is akartak maradni, ami a lehetetlenséggel volt határos. Eltekintve attól, hogy a sokszáz kocsi és sokezer ember, ott ahol egyéb-

ként is rengeteg katonai és fuvaroskocsi volt, felemésztette volna az élelmiszert, maga Verbász is úgy tele volt zsúfolva, hogy alig lehetett ott mozdulni ami egy váratlan támadás estén szörnyű következményekkel járt volna.

Ekkor azonnal Beöthy biztoshoz lovagoltam és elintéztem velem, hogy a szegény embereket jószággal együtt ellássák, hogy délig maradhassanak és hogy közeli gazdag helységekbe irányítsák őket, ahol nem lesznek senkinek útjában és ahol kisebb kiadásokkal tudnák feldegni az ellátásukkal kapcsolatos kiadásokat.

Így is történt. E szerencsétlenek egy részének azonban úgy jutott ki, hogy egészen fenéig ürítsék a szenvedések kelyhét; egy második csapás is érte őket, amely még fájdalmasabb volt mivel bárati kéztől eredt, ugyanis a csapatokkal együtt a nemzeti mozgógarda csapatait is kiszorították Temerinből. Ezek hevesmegyeiek voltak, Almásy nevű úrnak a vezetése alatt. Ezek a vitézek azonban annyira megijedtek, hogy egyhangúlag azt határozták, hogy hazamasíroznak. Néhány óra múlva Verbászhoz értek, de a nélkül, hogy megálltak volna, tovább siettek. Hegyesnél, amely Verbász mögött egy stációval van, találkoztak e szerencsétlen elűzött parasztok egy részével, akik ott pihentettek.

Ezek a nyomorultak dühödten vetették magukat a kocsikra, minden rajtalérvőt levetettek róluk az útra, ráültek a kocsikra és nagy sietséggel tovább hajtottak, nem törődve az utánuk hallatszódó jajkiáltásokkal, nem pirulva a gáztettől, hogy az ellenségtől már úgyszólván teljesen tönkretett embereket utolsó javaiktól is megfosztják.” (Németből fordította dr. Hegedüs Antal)

Mészáros Lázár értesülve a szerencsétlenségről és arról, hogy az őrség gyáván, minden megtorlás nélkül kerekelt oldott, habár a támadást könnyen visszaverhette volna, helyben törvényszéket ült és, ahogy emlék-

irataiban írja, a gyáva parancsnokot, aki főbelövést érdemelt volna, rossz viseletéért elbocsátották, a többi tisztnek ezen csorba kiküszöbölését pedig becsületérzékére bízták. Kossuth is gyorsan értesült a történetekről és már szeptember 2-án felszólalt a parlamentben. Közölte, hogy Temerint és Járekot a szerbek felgyújtották, a vezénylő tiszt, Máté, nyilván rosszul viselte magát, ezért elmozdított tiszttségéből. Kossuth többször hivatkozik Temerinre, így szeptember 11-én elhangzott beszédében is, azzal kapcsolatban, hogy a néppel azt akarják elhíttetni, nem magát kell védenie, hanem a király trónját. „*Ez azon ösvény, melyen oda akarják vezetni a magyar nemzetet, hogy védelem nélkül nyújtja pallos alá nyakát, mint ezt Temerinél is tapasztaltuk, ahol nem tekintve, hogy valaki férfi, gyámoltalan, nő, vagy gyermek, mézszárszékre vezettetik és falvak pusztíttatnak el.*”

A menekülő lakosság nagyobb része Kishegyesen maradt, kisebb csoportok a Tisza menti községekbe érkeztek. Jelentős volt azoknak a német ajkúaknak a száma, akik a Duna menti, főleg német községekben lettek menedéket. Amikor Bácska közepső része is harcterré vált, a temerini menekültek többsége átmenetileg a Ludas-pusztai kocsi-táborban húzódott meg. Hamarosan tovább mentek Szabadkára, Mélykútra és a hozzátartozó Tinójárás-pusztára, ahol az ottani uradalomban dolgoztak. Bácsalmásra, Jánoshalmára, Madarasra, Tataházára is sokan eljutottak. A Duna menti helységek közül a legtöbb temerinit Vepröd és Szentfülöp fogadta, de néhányan Kulára, Kucorára és Doroszlóra mentek.

KOVÁCS Izabella
MAGYAR Attila
PÉTER István
VARGA Ákos
VARGA-SZITÁR Júlia
 a temerini Kókai Imre
 Általános Iskola tanuló

Forrásmunkák

1. Dr. Borovszky Samu: Bács-Bodrog vármegye I. Országos Monografia Társaság, Budapest, 1909
2. Temerini Újság, 1991. VI. 14.
3. Temerini Újság, 1995. III. 30.
4. Temerini Újság, 1995. IV. 6.
5. Temerini Újság, 1995. IV. 13.
6. Temerini Újság, 1995. IV. 20.
7. Temerini Újság, 1995. IV. 27.
8. Kossuth Lajos: Írások és beszédek 1848–1849-ből. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994
9. Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harczának története. Pest, 1871
10. Mészáros Sándor: Évszázadok viharában. Temerin, 1969

Hibakiigazítás

A *Bácsország* 1998/32-as (Ősz) számában megjelent, a szőlészettel és borfogyasztási kultúránkkal foglalkozó tanulmányok az idén júliusban megrendezésre került Illyés Közalapítvány részéről támogatott IX. néprajzi tanácskozás anyagának jelentős részét képezték, amit elmulasztottunk feltüntetni. Ezúton kérünk elnézést a tanácskozás szervezőitől, a zentai Thurzó Miklós Művelődési Központ keretében működő zentai Városi Múzeum munkatársaitól és a Kiss Lajos Néprajzi Társaság tagjaitól.

A Korabinszky-féle Magyarország-atlasz Bács-Bodrog vármegyét bemutató lapja

idékünk helytörténetének feltáráshoz ajánlatos ismerni a Sáros vármegyei Eperjesen (jelenleg Prešov, Szlovákia) született Korabinszky János Mátyás (1740–1811) munkáit. Jelentősebbjei a következők: az 1786-ban német nyelven kiadott Magyarország földrajzi-történelmi és termelési lexikona egy postatérképpel, az 1791-ben megjelentetett országtérképe, amin többek között az ország ásványkincsei, mezőgazdasági és ipari termékei is be vannak jelölve és a vármegyéket bemutató 1804-es atlasza.

Az utóbbiról 1804. június 12-én a bécsi *Magyar Kurir* így írt: „*Nem régiben egy olyan jó mappából, avagy földi kártyából álló 8ad rében nyomtatott Magyar Országi Atlást adott ki, mely szépségére, és hasznos voltára nézve, minden ekkorig ki adott Magy. Országi Mappát felül halad*”. Az „*Atlas Regni Hungariae Portatilis. Neue und vollstandige Darstellung des Königreichs Ungarn auf LX Tafeln*” című munkája Bécsben jelent meg (I. a térképet a 2. oldalon). Korabinszkynek ezzel kapcsolatban további tervei voltak: az 1786-os lexikonától „*még sokkal jobb*”-at szándékozott készíteni, „*mellyet 1805-ben végzett el* – olvasható a Kölesy Vicze Károly és Melzer Jakab-féle Nemzeti Plutárkus-ban (1816) –, *de még eddig ki nem jött*”.

Északkelet-Bácska vizeinek múltját – pontosabban a Palicsi-tó vízgyűjtőjét – kutatva, megállapítható, hogy a Korabinszky-féle térképek közül az atlaszban található lap ábrázolja legidőszerűbben a korabeli állapotokat. Már ezért is fontos lenne megtalálni a térképgyűjteménnyel valószínűleg azonos című, 1805-ben elkészült lexikont is. Habár G. Györffy Katalinnak (1991) köszönhetően felvillant a remény, hogy nyomára akadhatunk e munkájának, az ügy befejezése mégis az eljövendő kutatásra vár.

Szántai Lajos (1996) kutatásai és a budapesti Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának katalógusa szerint 1817-ben Pozsonyban is kiadták az atlaszt; az utóbbi alapján ugyanott még 1837-ben is. A szabadkai Városi Könyvtár példánya, ami két szabadkai mérnök, Karvázy Pál és Tóth Sándor tulajdona volt, is pozsonyi kiadású; első címlapja anyanyelvű: *Magyar Ország Atlása*. E címlap látva, fontos lenne tisztázni, hogy ez a felsorolt kiadások egyike-e, vagy pedig egy ismeretlen kiadás.

A mellékleten látható térkép a több mint három évtizeden át időszaként kezelt, szerzőjét jó negyedszázaddal túlélő atlasz bácskai lapja.

HOVÁNY Lajos

DOKUMENTUM

Fraknói Vilmos (1843–1921) országos főfelügyelő és jeles történet-író jelentést kér a Városi tanácstól a szabadkai múzeum és könyvtár „újja teremtése” ügyében (1910):

A tekintetes városi T a n á c s -
n a k

S Z A B A D K A

A szabadkai közkönyvtár és múzeum 1908. évi állapotáról a tekintetes városi Tanács által mult évi szeptember hó 21-én 10586 szám alatt ideterjesztett évi jelentésből örömmel vette tudomásul a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége, hogy a könyvtári és muzeumi ügy iránt a városi hatóság, valamint a közönység részéről is ujabban megnyilvánult érdeklődés alapján kilátás nyílt arra, hogy e kulturális intézmények ügye Szabadkán – hosszú stagnálás után – ismét lendületet fog venni. Annál is inkább örömmel töltötte el a főfelügyelőséget e kilátás, mert valóban a főfelügyelőség tizenhárom évi működése során a legelzomorítóbb észleleteink voltak azok, amelyek alapján az alföld leggazdagabb városa múzeumának és könyvtárának az állami felügyelet alatt álló intézetek sorából való törlését kellett a nagyméltóságu vallás- és közoktatásügyi miniszter urnál javaslatba hoznunk. Mélyen elszomorító s érthetetlen volt az érdeklődés hiánya a fenti kulturális intézmények iránt eddig is egy olyan gazdag és nagy intelligenciával rendelkező városnál, mint Szabadka, s ha a főfelügyelőség lelkesen karol is fel minden méltánylást ér-

demlő kulturális törekvést, a fenti okoknál fogva a szabadkai könyvtári és muzeális törekvések felsegélésére annál inkább fog szíelni. Ezt azonban – szervezetének természetéből folyólag – csak akkor fogja tehetni, ha meggyőződik arról, hogy e törekvések elég komolyak arra, hogy az egykor Iványi István buzgólkodása által oly szép lendületnek indult, de utóbb általános részvétlenség miatt a legsajnálatosabb állapotba került intézményeket ujjáteremtsék.

A Főfelügyelőségnek ugyanis szervezeti szabályzata értelmében nem az a feladata, hogy tudományos közgyűjteményeket létesítsen ott, ahol a hatóságok és társadalom ilyeneket nem létesítenek vagy tartanak fenn: hanem az, hogy a meglevő intézeteket támogassa, irányítsa és segítse.

Ez elvből kifolyólag kénytelen volt főfelügyelőségünk a Szabadkán újból feléledt mozgalommal szemben várakozó álláspontra helyezkedni s habár a tekintetes városi Tanács által az 1910. évre kért államsegély ügyét nyilvántartottuk, a folyó évre mégsem volt lehetséges az államsegély megadását felsőbb helyen javaslatba hoznunk, mert nem volt alkalmunk meggyőződni arról, hogy a törekvés most már valóban elég komoly-e arra, hogy az állam részéről támogattassék. Az államsegély kieszközlését csak úgy vállalhatja főfelügyelőségünk, ha az ez iránti felterjesztést már módjában lesz oly komoly érvekkel támogatni, amelyek nemcsak az érdeklődés felébresztésére, a megfelelő elhelyezés tervbetételére, hanem tényleges eredmé-

nyekre hivatkozhatnak. Azonban ilyenekre sajnálatunkra eddig még nem hivatkozhatunk, mert habár reméltük, hogy az 1910. évről adandó jelentés be fogja igazolni, hogy reményeinkben nem csalatkoztunk: hogy a gyűjtemények gondozása az új örökében örvendetes fordulatot vett: hogy a gyűjtés számszerű adatokkal igazolhatóan megindult: hogy egyszóval az érdeklődés tettekben és a társadalom áldozatkészségében is megnyilvánult: mindezekről azonban sajnálatunkra nem volt alkalmunk meggyőződni, miután az 1909. évről szóló jelentést mind e mai napig nélkülözzük.

Midőn tehát biztosítom a tekintetes Tanácsot arról, hogy a főfelügyelőség akkor, ha örvendetes tények fognak már előtte állani, ismerni fogja kötelességét s méltányolni fogja Szabadka kulturális fontosságát, felkérem, sziveskedjék kimerítően tájékoztatni a főfelügyelőséget arról, hogy a szabadkai múzeum és könyvtár ujjáteremtése iránt a mult évben megindult örvendetes mozgalom milyen tényleges eredményeket mutathat föl eddig.

Hivatalos tisztelettel

Budapest, 1910. november hó
14-én

FRAKNÓI Vilmos
orsz. főfelügyelő.

Közreadja: **MAGYAR László**

(Szabadkai Történelmi Levéltár, Városi tanács, II.82/1907)

Dobos János emlékére (1935–1998)

Dobos János Kanizsán született 1935. április 24-én iparos családban. A csönd városában fejezte be az általános iskolát, Zentán a gimnáziumot. 1958-ban a belgrádi egyetem bölcsészeti karán történelem tanári képesítést nyert. A zentai gimnáziumban tanított 1964-ig, közben az intézmény igazgatója is volt 1961–62-ben. Utána helyezték át a Történelmi Levéltárba, ahol a munkásmozgalom történetének levéltári forrásait kutatta, hely-, intézmény- és vállalat-történeti feltáró munkát végzett, népművelő és publicisztikai tevékenységet folytatott.

Zentán 1961-ben egyik alapítója volt a Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Körének, amely már három és fél évtizede helytörténeti és hagyományápoló kiadványmunkát folytat; egyik sorozatát, a *Zentai Füzeteket* közvetlenül is szerkesztette 1969-től 1978-ig. Ugyanebben az időben, azaz 1972-től 1979-ig a zentai Történelmi Levéltár igazgatója és a levéltár több kiadványát maga írta és szerkesztette. Kezdeményezésére kötött együttműködési szerződést a zentai és a Csongrád Megyei Levéltár kiadvány-, tapasztalat- és kutatócserére. Ez a kapcsolat ma is tart.

A levéltári tevékenysége során 1972-ben levéltárosi szakvizsgát tett, 1981-ben pedig az irattári rendszerek témakörében a zágrábi egyetemen magiszter fokozatot szerzett.

Zentáról 1986-ban elköltözött Kanizsára és levéltárosi pályafutását a szabadkai Történelmi Levéltárban folytatta. Itt is részt vett a levéltár kiadványának elkészítésében és szerkesztésében, valamint a szabadkai monográfia előmunkálataiban. 1989-től levéltári tanácsos és már korábban a Szerbiai Levéltári Tanács tagja. Nyugdíjba vonulásaig, 1991-ig, minden levéltári fórumon képviselte a vajdasági levél-

tárak és levéltárosok történeti előzményekből adódó sajátos érdekeit és ebből fakadóan a vajdasági levéltári törvénykezés önállóságát.

Nyugdíjazása után minden erejével Kanizsa és Zenta monográfiája megírásán és szerkesztésén fáradozott, mintha ezzel akarta volna megkoronázni szakírói, publicisztikai és fordítói tevékenységét. Első írásai az *Ifjúság Szavában* (1954) jelentek meg. Publikált a *Magyar Szóban*, a *Tiszavidékben*, a *7 Napban*, a *Bácsországban*, a *Hídban*, az *Üzenetben*. Szakdolgozatait az *Arhivist*, *Arhiviski pregled* és a *Levéltár Szemle* jelentette meg.

Nyolc önálló munkáját a zentai Dudás Gyula Kör adta ki. Ezek között a legkiemelkedőbbek: *Zenta pecsétje és címere*, valamint a *Zentai gimnázium száz éve*. Társ szerzője volt 14 kiadványnak. *Kanizsa monográfiája* első kötetének még együtt örülhettünk, de az emberi szüklátókörség megakadályozta abban, hogy Zenta monográfiáját barátai társaságában tegye le közösségünk asztalára.

Eddig nyilvántartásba vett szakmunkáinak száma 60 körül van. Fordítóként szabadkai levéltároskodása idején jeleskedett. A levéltári okiratok mellett az általános iskolák tanulói számára tankönyveket is fordított.

Írt és tanított. Írásban, szóban és minden tétivel a vajdasági magyarság felemelkedését kívánta szolgálni. Ennek ellenére, vagy talán éppen ezért kevés társadalmi elismerésben részesült: 1966-ban kapta meg Zenta község aranyérmét, 1998-ban pedig a Magyar Honismereti Szövetség emlékplakettjét.

Zorán szép dalának refrénje szerint „kell ott fenn egy ország” és ebben te is hittél. Ott is a legjobbak között a helyed.

FODOR István
főlevéltáros

Szép és értékes ajándék az ünnepekre

A könyv mindig szép ajándék, bármilyen alkalomra. A Bácsország-könyvek tartalmuknál fogva még értékes ajándék is, hiszen feltárt múltunk alaposabb és részletesebb megismerését teszi lehetővé, és nemcsak a történelem iránt érdeklődők számára, a diákok is hasznát vehetik.

A Bácsország-könyvek sorozatból az alábbi tanulmány- és dokumentumköteteket ajánljuk a t. Olvasó figyelmébe:

* Szabadka (1428–1918)

A város története az újabb kutatások tükrében, gazdag képanyaggal és az eddigi polgármesterek névsorával. (160 oldal)

* Gymnasium 1747–1997

A sokat vitatott kérdést, hogy a tanintézmény két és fél évszázada áll-e fenn, a megjelentetett dokumentumok, valamint a tanulmányok ezt egyértelműen és megdönthetetlenül bizonyítják. (340 oldal)

* Szabadka története a régmúltban

Az egy évvel ezelőtt elhunyt Szekeres László, valamint Ricz Péter régészek közös könyve a különböző történeti korokon keresztül tárja elénk a Szabadka környéki régészeti lelőhelyeket, rendkívül gazdag leletanyag fotómásolatainak a segítségével. A kötet nem hiába kapta a *Régészeti olvasókönyv* alcímet, hiszen tanároknak és tanulóknak egyaránt kitűnő segédkönyvként szolgálhat. (170 oldal)

* Szabadka és vidéke 1848/49-ben

Iványi István, Szabadka történetének írója gyűjtötte össze elsőként az 1848-as magyar forradalom és szabadságharc idejére és a Szabadkára és környékére vonatkozó dokumentumokat. Munkáját az idén elhunyt Magyar László levéltáros folytatta és újabb dokumentumok fellelésével egészítette ki, és ezáltal világította meg méginkább az akkor történeteket. A 150. évfordulóról emlékezve különösen időszerű a több mint 300 dokumentumot tartalmazó kötet. (350 oldal)

A Bácsország-könyvek megrendelhetők a szabadkai Grafoprodukt Kiadónál (Tolsztoj u. 9.), vagy megvásárolhatók a Danilo Kiš Könyvkereskedésben valamint a Limbus Könyvkereskedésben és Antikváriumban.

A topolyai szarmata-avar temető

Topolya déli határában, a népiesen Bánkertnek nevezett természetes magaslaton már az ötvenes években csontvázas sírokat találtak. A szakszerű leletmentéskor bizonyosságot nyert, hogy ezen a területen, azaz a Krivaja (Bácsér) patak és annak névtelen mellékfolyója által határolt félszigetszerű földnyelven két, a történelem szinpadáról már régen letűnt népcsoport is temetőt létesített. Mit sem tudtak egymásról, hiszen a szarmaták a II–V. században, az avarok a VI–IX. század között éltek ezen a vidéken. Mindkét nép sorsa ugyanaz lett: eltűntek. Keveset tudunk róluk, mivel írásos emlékek hiányában csak a régészeti ásatások eredményeire támaszkodhatnak az őket kutató szakemberek.

Az első sírok a topolyai szövetkezet silóvermeinek az ásásakor (1957-1958) kerültek felszínre. Ezt követően másfél évtizedig semmi sem történt, amíg a hetvenes évek elején nem kezdődött meg a topolyai vágóhid építése. A munkások és egy-két munkavezető szerint már 1972-ben tömegesen kerültek elő emberi csontok a vágóhid alapjainak ásása közben. 1973-ban a topolyai község vezetőinek megértésével, segítségével és támogatásával kezdődött meg a régészeti feltárás. Az akkor már épülő vágóhid területe körül kerítés volt. Az 1973 nyarán kezdődött munka kez-

detben csak a kerítésen kívül, a topolyai szövetkezet tulajdonában lévő földeken folyt. A vágóhid akkori vezetősége eleinte rossz szemmel nézte a közelben folyó munkálatokat, de amint kézzel fogható bizonyítékok kerültek napvilágra, és néhány tekintélyes politikus felkereste az ásatások színhelyét, az átjárhatatlan akadályt képező kerítés – amely mögött, mint később kitudt, csodálatos régészeti anyagot takart a föld – „megszűnt” számunkra, megváltozott a hozzánk való viszonyulás is, oldódott a feszültség, és ásatásokat immár a vágóhid területén is végezhetünk.

1973 és 1977 között a több alkalommal folyó munkálatok során összesen 202 sír került feltárára. Ezek 1/5-e a szarmatákhoz, 4/5-e az avarokhoz kötődött. Az eredmények minden várakozást felülmúltak. A szakemberek örömeibe azonban némi üröm is vegyült, mert egyes sírokat még a temetkezés utáni időkben kiraboltak. A sírrablók pontosan tudták, mely hantokat, gödröket, koporsókat (akkor már voltak!) kell felnyitni. Szokás volt ugyanis, hogy a tehetősebb embereket és az előkelő származásúakat, legyen az férfi, nő vagy gyermek, a legpompásabb ruhájukban, ékszerekkel és kitűnő fegyvereikkel együtt temették el, mert a vallás (a sámánhit) azt hirdette: a túlvilágon eljön az igazi élet, az örök boldogság. A szarmaták és az avarok pe-

dig hittek a túlvilági életben, ezért halottaikat valójában nem is gyászolták (nem a mai értelemben), hanem nagy pompával, szinte népünnepély keretében temették el. Halotti tort ültek a sírnál, talán még mulattak is „szerencsés” hozzátartozójuk emlékére.

A szarmaták a sírok fölé szabályos sírhantot, illetve kerek alakú halmot építettek. Éppen ezért ezek a sírok viszonylag távol voltak egymástól. A néhány évszázaddal később temetkező avarok a nagycsaládi (nemzetségi) hierarchia földi mását követve temették halottaikat a nagy gonddal kialakított, 3–4 méter mélységű sírvermekbe. Ezek többségébe fából készült kriptát építettek és halottaikat a túlvilági útra élelemmel látták el. A korabeli sírrablók, szerencsére, nem minden esetben találták meg az elhunytak értéktárgyait, így a XX. század régésztudománya sok ismerettel gyarapodott e kettős temetkezőhely feltárást követően.

Két dolog homályosítja el valamelyest a két értékes régészeti lelőhely jelentőségét. Az egyik: a vágóhid lebetonozott területe alatt ki tudja, hány sír van még? A másik szakmai megállapítás: a vágóhid kerítésén kívüli területen számtalan archeológiai lelet maradt feltáratlanul. Hogy ezek egyszer napvilágra kerüljenek, az a jövő régészeire vár.

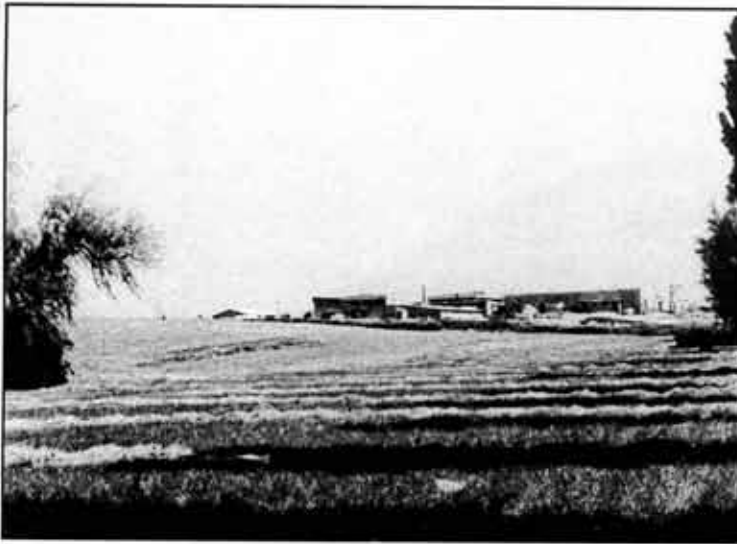
RICZ Péter

BÁCSORSZÁG

Vajdasági honismereti szemle • 1998/4 • TÉL • Megjelenik évente négyszer • Alapította: Dr. Csillag Károly (1862-?), Szabadka, 1904 • Új alapító: Népkör Magyar Művelődési Központ, 24000 Szabadka, Žarko Zrenjanin u. 11. • Felelős kiadó: Grafoprodukt Kft. 24000 Szabadka, Tolsztoj u. 9., tel/fax: 024/555-032 • Igazgató: Özvegy Károly • Szerkeszti a szerkesztőbizottság, tagjai: Hulló István, Kunkin Zsuzsanna, Lalia Gábor, Magyar László, Németh Ferenc, Papp Árpád, Ricz Péter, Tolnai Ottó, Vékony László • Fő- és felelős szerkesztő: RICZ Péter • Szerkesztő: Szabó József • A lap cím Aczél Henrik (1876-1946) rajzának felhasználásával készült • Kéziratokat és képeket nem örzünk meg és nem adunk vissza. A szerkesztőség szükség esetén fenntartja az írások szellemét és tartalmát nem érintő rövidítések jogát • Levélcím: Bácsország, 24000 Szabadka, Lazar Nešić tér 1/VII. 85., telefon: 024/555-333, 282-es mellék • Nyomda: Grafoprodukt, 24000 Szabadka, Tolsztoj u. 9., tel./fax: 024/555-032 • Igazgató: Özvegy Károly • A fedőlapon: Levelezőlap Horváth József gyűjteményéből

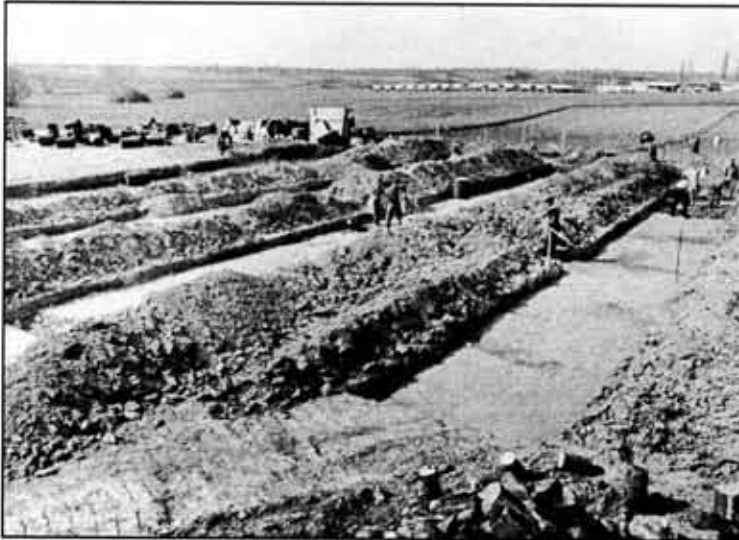
E számunk megjelenését Szabadka önkormányzata támogatta.

A topolyai bányászati déli lejtői, ahol a hatalmas kiterjedésű szarmata-avar temető létesült (ma a topolyai ipari vágóhíd területe)

Szorgos kezek kutatnak az ősök után - előtérben a Doki, a Csantavéri Újság megbecsült főszerkesztője, itt még legény korában

A hosszúkás alakú szelvényekben látható elszíneződések az 1300 éves sírok helyét mutatják

Másfél évezreddel ezelőtt készült cserépedények, amelyeket a vágóhíd építői találtak, ott ahol már nem lehetett az ásást folytatni

Avar (VI-VII. század) előkelőség kiraboltság sírja

Egy avar szolga vagy inkább rabszolga sírjának dokumentálása (őt nem kellett kirabolni)

Szt. Lúcia